

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

hkn
1715

1999

ՎԱՐՔԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱՅԻ ՊԵՋՃԵԱՆ

ԽԱԶԷՉ ԱՆՈՒԱՆԵԼՈՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՈՒԳԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐԻ,

ՀԱՆԴԵՐՉ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆԱԳՐԱՆ.

Տպագրեալ ի Հայրապետութեան Տեառն

ՏԵԱՌՆ ԳԵՈՐԳԱՅ Դ,

1249
Աստուածընտիր Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց.

Ի ԹԷՈՂՈՍԻԱ,

Ի Տպար. Դպրակոցի Վ. իմ. Նախիջևանի եւ Պետաւապոլոյ.

1872 = ՌՅԻԱ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ.

Եզգային մատենագրութեան թերակատար վիճակը ո՛չ երբէք կարողացել է Հայերի բնական հանճարը թմրեցընել, որ չյուսահատուելով իւր կրած բազմաթիւ տարաբաղդութիւններից պատճառաւ փշալից եւ խոպանացած անդաստանը արդիւնաւոր կացուցանելու, բազում անգամ, ըստ կարի, ժրաջան աշխատութիւնով հանդէս է հանել օգտաշահ գրաւոր երկասիրութիւններ:

Թէպէտ Հայկական մատենագրութիւնը բարձր եւ վսեմ հանճարների արդիւնքը չէ վայելած՝ հանդերձ իւր բոլորամասն պարագաներով, սակայն եւ այնպէս, պիտոյ է մեզ պատիւ եւ պարծանք համարիմք մեր ազգի այն անձերը, որք քաղաքական եւ առաքինական վսեմ գործերի մէջ արժանաւոր յարգանք եւ համբաւ վայելելով, առիթ տուել են մեզ այս մասին մեր ջանքը ի գործ դնելու:

Եւ ահա այս նպատակաւ, եւ որ առաւել ցանկալին է ինձ, բազմախնամ եւ Քրիստոսազօր Ռուսաց Տէրութեան հովանաւորութեանը ներքոյ պատսպարեալ սիրելի մերազնեայց ուշադրութիւնը հրաւիրելու դիտաւորութենից շարժուած, որոց խիստ սակաւ պատահում է իւրեանց Տաճկահպատակ բարեհամբաւ եղբայրներուն մէջ տեղի ունեցած արարմունքների եւ գործերի վերայ ստոյգ տեղեկութիւններ ստանալ, իբրեւ մի պատկանեալ անձն նորա տոհմին,

Дозволено Цензурою. С. Петербургъ, 8 Марта 1872 г.

91715-60

28 1710

ամենակարեւոր պարտ եմ հանաչել իմ անձի համար հրատարակել, Պէզճեան (*Խազեզ անուանեալ*) Յարուծիւն ամիրայի, Ազգային Անգղագական Բարերարի հետաքրքրական վարքագրութիւնը, զոր առաւել ախորժելի եւ ազդու կացուցանելու համար իմ բարեմիտ ընթերցողների առաջ, աշխատեցայ նաեւ հանգուցեալի իսկական կենդանագիրը նախագծի վերայից դուրս բերելով՝ դնել պատմութեան հակատումը:

Պէզճեան, այս չնաշխարհիկ անձը, իւր ժամանակուայ հաստ եւ անտաշ քաղաքականութեան, եւ ազգի վիճակի նկատմամբ՝ արդարեւ Հայերի համար մի նոր դիւցազն եղել է: Նորա անունը սիրով, պատկառանքով եւ զմայլելով լսում եմք մեր հայերից, պապերից եւ մինչեւ անգամ զանազան օտար ազգերի ականաւոր անձերից եւ ստորակարգ ժողովրդականներից, որոց նեղ եւ կարօտ ժամանակներում օգնութիւն էր հասնում, եւ նոցանից շատեր հանգուցեալ բարերարի ժամանակից լինելով, անյագաբար եւ ոգեւորեալ դէմքով մեզ պատմում են նորա ազգասիրական, մարդասիրական եւ բարեպաշտական մեծագործութիւնները, հանձարեղ եւ խոհական ընթացքը, այնպիսի մի Օսմանեան քաղաքականութեան միջոցում, յորում ամենայն հպատակների իւրաքանչիւր քայլափոխը անակնկալ դառն մահ էր սպառնում:

Այսպէս մի անգղագական բարերար անձի նշանաւոր վարձը, որ դեռ 38 տարի յառաջ ապրում էր, եթէ մինչեւ մեր օրերը սկսել էր առ սակաւ սակաւ պատմաբանօրէն ինչ ինչ այլայլութիւններ կրել (*մի քանի երախտաւոր անձերի ախորժակի հաւանայն*) կամ լաւ եւս մոռացութեան ներքոյ ենթարկուելու աստիճանին մերձեալ, ապա ո՞րքան պիտոյ էր այլայլիլ, եւ կամ իսպառ մոռացութեան

ներքոյ թաղուիլ, եթէ դարեր անցանէին, եւ այն ժամանակ, գուցէ որպէս եւ շատերին, նոյնպէս եւ սորա լոկ անունը մնար եւ գործերը անստոյգ:

Բարեյիշատակ Պէզճեանի արարքը, չնայելով 38 եւ կամ առաւել տարիների ժամանակամիջոցին, որպէս ասացինք վերեւումը, մինչեւ այսօր պատմուում են, թէ՛ մեր ազգի եւ թէ՛ ուրիշ քրիստոնեայ եւ անքրիստոնեայ ազգերում. բայց սորանք բաւական չեն եւ կարող չէին լինել. պատճառ, վարքագրութիւնը եւս պահանջում է ամենակատարեալ ժամանակագրական հշդութիւն, հշմարիտ եւ ստոյգ աղբիւրներից քաղուած հաստատուն վկայութիւններ, կողմնապաշտութենից եւ չափազանցութենից հեռի կանգնելով, ինչպէս գիտնական Պէռպէռեան Աւետիս պատուելին, ազգիս մեծագոյն եւ ընտիր մասին քաջածանօթ գիտնական անձը, այս պէտքը իւր կարողութեանը չափ լցեր էր հիշդ ժամանակագրական կարգաւ:

Նոյնպէս եւ Յովհաննէս սրբազան պատրիարքը, Աստուածաբան անուանեալ. հանգուցելոյ կնքախայր՝ ազնուատոհմ Կարապետ Պապայեանը, եւ վանցի Շահինեան Յովհաննէս պատուելին, ո՛չ սակաւ օգտել էին իւրեանց հաստատուն վկայութիւններովը, եւ մանաւանդ այս վերջինը, հանգուցեալ Կարապետ եւ Ստեփան պատրիարքների դիւանատանը քարտուղար լինելով, Պէզճեանի բարեպաշտական գործերը, ըստ ներողութեան ժամանակի, մեծ խնամքով մի մասնաւոր մատեանի մէջ արձանագրածունի եղել:

Սոցանից ջոկ, աւելորդ եմ համարում մի առ մի նշանակել այս տեղ այն ամենայն ժամանակակից եւ ամենայն տեսակ աստիճանների տէր անձերի անունները, այլ եւ նորա բազմաթիւ գործակալների եւ սպասաւորների ա-

նուանքը եւ հարազտ տ վկայութիւնները, յորոց շատեր մինչեւ ցայսօր կենդանիք են :

Ուստի սոցանից ակնյայտնի երեւում է, որ ներկայ վարքագրութիւնն է գլխովին ազատ ամենայն երեւակայական, չափազանցական եւ կողմնապաշտական հնարագիտութիւններից, որպէս երախտամոռաց ոմանք, ընդդէմ իւրեանց խղճի վկայութեանը քարոզել կամենում էին, եւ գուցէ մինչեւ ցայսօր քարոզում են՝ չար նախանձու ոգւովը կուրացած :

Պէզնեանի հանձարեղ եւ իմաստալից ասացուածների եւ զուարճալից արարմունքների համառօտ մի հաւաքածոյ եւս կայ, որ բաղդաւոր ճանաչում եմ իմ անձը այն ժամանակ հրատարակել, երբ սա, որպէս յուսով եմ, սիրալիւ ընդունելութիւն գտնէ իմ սիրելի եւ ազնիւ ռուսիաբնակ համազգայիններիցս, եւ միանգամայն թէ որ ներողամիտ գտնուին ոճի եւ բառական դարձուածների ակամայ թերութիւններին, որպէս զի այս հազուագիւտ բարերար անձը, որ իւր կենդանութեան ամենափառաւոր տարիներում բազմադիմի բարեօք, երախտեօք եւ մեծամեծ առաքինական օրինակներով պերճացուց իւր սիրելի ազգը, պիտոյ է իմանալ մեծ մասնով ճակատհարակ իւր հայրենակիցները, իւր մահից յետոյ գոնեա վայելէ իւր երախտիքների փոխարինութիւնը նորանց մշտնջենաւոր երախտապարտ զգացումների մէջ . . . եւ անմահ անուն ստանայ մեր ազգի եւ նորա ապագայ սերունդներում :

Իմ անձիս քաղցր պարտականութիւն եմ համարում նաեւ ծանուցանել իմ ազնիւ ընթերցողներին որ ներկայ վարքագրութեան տպագրութեան համար պիտոյ եղած ծախքը, ազգասիրական ոգւով շարժուած, եւ իբր առաջին նուիրական երախայրիք իմ ամենադոյզն աշխատասիրութեան, եւ

միանգամայն ուրիշների օրինակ բարի ցոյց տալու նպատակաւ, նոր նախիջեւան քաղաքի բնակիչ եւ առաջին կարգի վաճառական՝ պատուամեծար Աւետիս Լուսեղլեւեանի լանտիւեանցը սիրով շնորհեց, որոյ եւ իմ կողմանէ յայտնում եմ հրապարակաւ իմ առ ի սրտէ անկեղծ շնորհակալութիւնները :

Արդ՝ երանի է ինձ, եթէ իմ սիրելի համազգայինները այս վարքագրութիւնը ընթերցասիրելէն յետոյ, եւս առաւել սէր եւ ախորժ զգան առաքինական գործերի, եւ զգուռմն ատելութեան ախտերից, եւ մանաւանդ այն սեւամոյր ապերախտութենից, որը շա՛տ եւ շա՛տ անգամ պատճառ է դառնում շատերի բարի գործելուց յետ ձգելու :

Այն ժամանակ իմ վարձը լիապէս ընդունած համարում եմ յաստիս, զի գոնէ եւ իմ կողմանէ, իմ ապիկար գրչաւ, եթէ չեմ խաբուել, թեթեւ ինչ օգուտ եւս գործեցի այս աշխարհի վաղանցուկ ասպարիզում, ի փառս ամենիմաստ եւ ամենագէտ Արարչին, որոյ ամենարդար եւ անաչառ ատենի առաջեւ իւր խղճի ծունրը խոնարհեցնելով,

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԼ Է

Հանգուցեալ քարեարի քուեր թողն

Մ. Պ.

ՎԱՐՔԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱՅԻ (՝) ՊԷՋՃԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՈՒԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐԻ.

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՊԷՋՃԵԱՆԻ ԾՆՈՒՆԴԸ ԵՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ.

1768 թուականին՝ Սուլթան Մուսղաֆա Գ.
մինչ Ռուսների ընդդէմ պատերազմ
բացեց, երկու հարիւր հրովարտակ հա-
նեց Անատոլիի ամենայն կողմերը, յորում պատուի-
րում էր թէ ամենայն քաղաքների կուսակալները
(начальникъ области) իւրեանց զինուորների բանակներովը
յաջորդ տարուայ, այսինքն 1769 թ. Մարտ ամսին
մէջ գան ժողովին Ազրիանուպոլիս քաղաքում, ուր
Սուլթանը անձամբ, հանդերձ նուիրական դրօշա-
կաւ (²), այն տեղ գնալու պատրաստուում էր :

(¹) Արարացի բառ է, որ նշանակումէ Տէր, Իշխան (Ռ. князь):

(²) Այս այն դրօշակն է, որոյ ներքեւ մունետիկների հրապարական
աղաղակաւ. պատերազմի՝ գնացողները հաւաքուում են :

Կայսերական այս հրամանիս համաձայն, ոչ միայն թողնակաւոր զօրքերի գունդերը պատրաստուեցան պատերազմ գնալ, այլ եւ ինքնակամ Եփեսոսացիները ⁽¹⁾ :

Հազիւ պատերազմի ձայնը տարածուել էր, Թուրքաստանի առ հասարակ ամենայն բնակիչների սրբատեւում ահ եւ գող լցուեցաւ. պատճառ, ներքին պատերազմները եւս պիտոյ էր միանգամայն սկսելն, եւ ժողովուրդների, մանաւանդ քրիստոնեաների կեանքը, ինչքը եւ պատիւը պիտոյ էր զանազան վրտանգների մէջ անկանելն, Եփեսոսացիները, որք խաղաղութեան ժամանակներում անգամ անզսպելի վարք եւ բարք ունէին, որպէս ցոյց է տալի մեզ պատմութիւնը, առաւել կատաղի եւ համարձակ էին լինում պատերազմի միջոցներում:

Եւ ահա այս անգամ եւս ճիշդ առաջինների նման եղաւ. թէ Կ. Պօլսոյ եւ թէ փոքր Ասիայի հռչակաւոր եւ հարուստ քաղաքների շուկաները (рынокъ) ամենեքեան կողոպտուեցան:

Պատերազմ գնալու պատրուակաւ, բաղմաթիւ գատարկաշրջիկ եւ գռեհիկ անձեր այլ եւ այլ քաղաքներից հասանելով՝ անասելի անօրէնութիւններ գործեցին, եւ ուրիշների ինչքը կողոպտելով անցան գրնացին Ագրիանուպօլիս: Կարին եւ Կարս քաղաքները ամենից առաւել այս աւարառութիւնների ենթակայ եղան, որոց Հայ բնակիչների մեծագոյն մասը ողորմելի յետին թշուառութիւնների մէջ ընկնելով, յու-

(1) Պատերազմական եւ հետեակ կամաւոր Օսմանեան զինուորներ, որք Սուլթանի մօտ թիկնապահութեան պաշտօն եւս կատարում էին:

սահատեալ եւ անօգնական մնացած, թողուցին իւրեանց հայրենի երկիրները եւ բնակութիւնը, եւ լոկ ոգեպահիկ ապրուստ մի հոգալու համար զանազան կողմեր ցիր եւ ցան եղան, մինչեւ ամենանարգ եւ ստորին ծառայութիւններ յանձն առնուլ կամենալով: Վերոյիշեալ ողորմելիների կարգումը գտնուում էր նաեւ Մահմետի Պօղոս անունով հայ վաճառական մի, Կարս քաղաքումը ծնած եւ սնուած, որ ամենաթշուառ աղքատութեան վիճակի ենթարկուած՝ եկաւ Կ. Պօլիս, մի միայն այն յուսով որ թերեւս կարողանար մի միւթարութիւն գտանել իւր ազգից, եւ փոքր ինչ ձեռնառութիւն իւրեան ծանօթ քաղաքակիցներից եւ հայրենակիցներից:

Այս տեղ հաւանական թուում է, թէ մահմետի Պօղոսի ծանօթ քաղաքակիցները եւս ուրիշ անգամներ տեղի ունեցած աւարառութիւններից ոտիպուած, չքաւորութիւնով Կ. Պօլիս գիմած լինին, եւ այնտեղ իւրեանց ժրջանութիւնովը եւ յաջողակութիւնովը զարգացած:

Մահմետի Պօղոսը իւր յոյսից չխաբուեցաւ, եւ վաղուց այս մայրաքաղաքը գողթեց, եւ Հայոց Մայր եկեղեցիի Տէր Յակոբ քահանային փեսայացած՝ իւր մի հաւատարիմ քաղաքացի Կարապետ անունով անձը գտաւ, որ արհեստով կտաւագործ լինելով, մայրաքաղաքի Կէտիկ Բաշա կոչուած քաղաքամասում գործարան եւ բնակութեան սենեակ ունէր: Մահմետի Պօղոս իւր բարեկամից սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ: Սակաւ ժամանակից յետոյ յանձնուե-

ցան իւրեան գործուած կտաւեղէններ, որ քաղաքի հրապարակների եւ փողոցների մէջ շրջեցնելով, իւր անձնականին համար բաւական ապրուստ սկսեց հագալ: Ինչ մի ժամանակ եւս անցանելուց յետոյ, մահատեսի Պօղոս իւր ցոյց տուած հաւատարմութիւնովը, գործունէութիւնովը եւ ստացած բարի համբաւովը, շատերի եւ մինչեւ անգամ օտարազգի պատուաւոր անձերի հետ ծանօթութիւն ունեցաւ, եւ ամենեքեան սկսեցին զինքը ճանաչել Պեղձի (կտաւագործ) Պօղոս անունով, որով եւ մնաց Պեղձեան մականունը իւր եւ նմանապէս իւր գերդաստանի վերայ, Իսկ Տէր Յակոբ քահանայն, Պէզձի Պօղոսին բազմադիմի բարեմանութիւնները, մանաւանդ պարկեշտ եւ շնորհալի վարքը նկատելով, փութաց իւր վառվառէ անուն թուր, այսինքն վերոյիշեալ կտաւագործ Կարապետին գուտորը ամուսնացնել Պէզձի Պօղոսի:

Պէզձեան Պօղոս, հինգ կամ վեց ամիսներ իւր աներոջը տունը բնակուելուց յետոյ, ելաւ գնաց հանգերձ բնտանեօք Մայրաքաղաքին եէնի գաբու (նոր գուռ) կոչուած մասին մէջ իւր մի ժապաւինագործ Աբրահամ անունով բարեկամին տունը բնակեցաւ, ուր ժամանակում ծնաւ իւր անդրանիկ որդին, 1771 թ. Ապրիլի 10-ին. եւ որովհետեւ այս ծննդաբերու թիւնը Քրիստոսի սուրբ Յարութեան օրերի մէջ էր պատահել, այս պատճառաւ ծնեալի անունը կոչուեցաւ Յարութիւն: Ժամանակ անցնելուց յետոյ, Աբարիչը երկու աղջիկներ եւս պարգեւեց Պէզձեան Պօղոսի, որոց մինը անուանեցաւ Մարիամ եւ միւսը Համասիիւռ:

Պէզձեան Յարութիւն երբ եօթն տարեկան եղաւ, ուղարկուեցաւ դպրոցում, եւ սա էր Հայերի առաջին եւ մայր դպրոցը, դեռ եւս նոր բացուած. ուր հինգ տարի պարապելով հաղիւ կարողացաւ ուսանել հասարակ կարգաւ եւ գրել, եւ երբ տասնեւերկու տարեկան եղաւ, վաղեմի սովորութեան համաձայն դրպրոցից յետ ընդունելով նորան յանձնեցին մի մետաքսաւաճառի մօտ, իբր նորամուտ աշակերտ՝ հմտանալ այս ճիւղի մէջ:

Պէզձեան Յարութիւն եթէ չկարողացաւ ժամանակի անբաղդ բերմունքներից՝ իւր հրաշալի բնատուր հանճարը ուսմունքների եւ գիտութիւնների մէջ փայլեցնել, սակայն եւ այնպէս սորա փոխարէն շուկայի եւ առեւտրական հրապարակների մէջ իւր գործունէութիւնով եւ յաջողակութիւնով այնքան փայլեցաւ, եւ իւր սրամտութիւնով եւ նրբանկատ հայեցողութիւնով այնքան զարգացաւ որ տասնեւերկու տարի անընդհատ իւր վաճառական տիրոջը հետ ընկեր դառնալով, առեւտրական գործերի պարապելուց յետոյ, յաջողուեցաւ նաեւ մետաքսաւաճառութեան առանձին կրպակ բանալ, եւ վաճառականների մօտ օր ըստ օրէ բարի համբաւ ստանալ եւ նորանց վստահութիւնը գրաւել, եւ իւրանից առեւտուր անող այլեւայլ ազգաց անձերին, եւ նոյն իսկ իւրեան դրացի հրեայ մետաքսաւաճառներին սիրելի լինել:

Յարութիւն Պէզձեան, իւր այս բոլոր բաղդաւորութիւններով երբէք յանձնապաստան ոգի ցոյց չէր

տալ. իւր պատանեկութեան եռանդուն հասակին մէջ, բոլոր իւր գործառնութիւնները յաջողեցնելու՝ եւ բարի եւ օգտակար հիմքերի վերայ հաստատելու յոյսը առ Աստուած դրած եւ նորա միայն ապաւինած էր: Անկեղծ ջերմեռանդ էր խիստ Ս. Եկեղեցւոյ Աստուածային պաշտամունքների մէջ, մահկանացու սրտերի ազդող եւ երկնային մխիթարութիւնով զօրութիւն տուող այն հոգեւոր սրբանուէր մաղթանքների անմուռն ձայնակցելու հանապազօրդելուց չէր դադարում: Իւր հայրենական բարի սովորութիւնների հետեւող լինելով, Ս. Կարապետի համար սեպհական օրերի պահքը եօթն տարի անընդհատ պահելուց վերջը, փութաց Կեսարիա քաղաք սքանչելագործ սրբոյն վանքը ուխտի գնալու:

Թէ հոգեւոր եւ թէ մարմնաւոր այս անզուգական ձիրքերով փայլող անձի մի, ապագայ ժամանակում մեծամեծ փառքերի եւ պատիւների արժանի լինելուն, եւ եղական մի բարերար գառնալու արժանաւորութեանը հասանելուն վերայ ո՞վ զարմանում է:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՊԵՋՅԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՕՆՈՎ
ՄՏԱՆՈՒՄ Է ՏԻԻՋԵԱՆՅ ՔՈՎ.

Ազնուաբարոյ մահտեսի Պօղոս իւր որդուն յաջողակութիւնը եւ օր ըստ օրէ նորա բարոյական եւ նիւթական յառաջադիմութիւնը տեսանելու բարեբաղդութիւնը ունեցած՝ եւ իւր ծերութեանը ժա-

մանակ իւրեան յառաջագոյն կրած տառապանքների մէջ լիովին մխիթարուած՝ կնքեց իւր մահկանացու ընթացքը, թողլով իւրեան յաջորդ՝ իւր բարեյիշատակ Յարութիւն որդին՝ խնամածու եւ հոգատար իւր տանը, որ իւր մօրը եւ երկու քոյրերին հետ բնակում էր եէնի գաբու քաղաքամասնումը:

1802 թ. մինչդեռ Տիւղեան Յովհաննէս չէլէպին⁽¹⁾ տէրութեան ելմտական նախարարութիւնից մետաքսի մաքսը (ПОШЛНА) վարձեց, հարկադրեցաւ շուկայի մէջ մի գրասենեակ բանալ, եւ այն գրասենեակը կառավարելու յարմարաւոր եւ համեստ, այլ եւ մետաքսի իւրաքանչիւր տեսակների եւ նորանց վաճառմանը տեղեակ մի անձ որոնել, եւ այս մասին հարցափորձ անելով՝ ընտրում է Պէզճեան Յարութիւնին, եւ նորան այս մեծ պաշտօնին վերայ դործակալ կարգում է:

Չխաբուեցաւ երբէք Յովհաննէս չէլէպին իւր այս ընտրութեանը մէջ, եւ ամենայն բանում Պէզճեանի ժրջանութիւնը, աչքաբացութիւնը եւ հաւատարիմ ծառայութիւնը նկատելով, սկսեց օր ըստ օրէ իւր վստահութիւնը եւ սէրը աւելցնել նորա վերայ:

Այս ժամանակների մէջ, Պէզճեան իւր բնակութիւնը եէնի գաբուից Գում գաբու կոչուած քաղաքամասնումը փոխադրեց, եւ բնակեցաւ իւր կնքահօր Պապայեան Կարապետի տանը, ուր եւ կատարեց իւր

(1) Է պատուանուն, որը նշանակում է Ազնուական, Մեծատուն եւ այլն. եւ որը գործածում էին այն ժամանակ Յոյն եւ Հռովմէադաւան մի քանի գերդաստաններ:

երկու քոյրերի հարսանիքը, օրիորդ Մարիամը նուրեան Յովհաննէսի հետ, եւ մի տարուց եւս, օրիորդ Համափիւռը Մերկէրեան Գէորգի հետ ամուսնացընելով:

Պէզճեան հետզհետէ մեծ համբաւ եւ համարում ստացաւ նաեւ եւրոպացի մեծամեծ վաճառականների մօտ, իբրեւ ականաւոր եւ իւր խոստումների մէջ հաստատուն մի անձն. սորանից եւ յաջողութեամբ իւրեան բանալ մի մասնաւոր վաճառատուն թանկագին բեհեզեղէնների եւ եւրոպական ընտիր ընտիր ապրանքների, եւ այս վաճառատան գործակալներ կարգեց իւր երկու քեռայրերը:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՊԵՋՃԵԱՆԻ ԽՈՇԱԿԱՆ ԶԱՆՔՈՎ ԶՈՐՍ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ ԱՆՁԵՐԻ ՄԱՀԻՑ ԱԶԱՏՈՒՆԵԼԸ.

1807 թուականին Մայիս ամսոյ 28-ին, եէնիչերիները ապստամբելով ոտքի կանգնեցան, եւ մի հինգշաբթի օր, Տէրութեան ականաւոր անձերից տասնեւերկու անձեր սպաննեցին:

Յաջորդ օրը, ուրբաթ, եպարքոսի (Визирь) փոխանորդ Մուսա փաշայի առաջնորդութիւնով, Սուլթան Սէլիմ արքայն (¹) թագաւորական դահից իջեցընելով, Սուլթան Համիտի որդի Սուլթան Մուսթաֆայն Դ. թագաւոր հրատարակեցին:

(¹) Ժամանակագրական կարգաւ, Օսմանեան պատմութեան մէջ յիշեալ Թագաւորների արարքը գրուած լինելով, այստեղ կրկնել անելորդ համարուեցաւ:

Այսպիսի ալեկոծեալ վիճակում, ամենայն տեսակ կառավարչական իշխանութիւն եւ բացարձակ հրամանատարութիւն համարեա ապստամբների գլխաւորաց ձեռնումն էր, եւ խիստ հեշտ է մտաբերել թէ մինչդեռ տէրութեան նախարարները (Министры) ահ եւ դողի մէջ տազնապուում էին, արդեօք հպատակները որպիսի սարսափելի կացութեան մէջ լինում էին: Եւ արդարեւ երկար չտեւեց. պատճառ, ապստամբների գլխաւորները իւրեանց մէջ խորհուրդարեցին որ իւրաքանչիւր հպատակ ազգերից մի մի երեւելի եւ հարուստ անձ սպաննելով՝ նորանց ինչքը աւարի առնուն, որով իբր թէ իւրեանց ազդեցութիւնը եւ զօրութիւնը յայտնի կացուցանելով Կ. Պօլսոյ բնակիչներին վախեցուցած լինէին:

Արդ այս գաղանաբարոյ անգթութեան զոհ լինելու համար, Հայ ազգից ընտրուեցան, ընդհանուր զինուորների հաց մատակարարող Յարութիւն ամիրայն, եւ հռովմէադաւան Հայերից Տիւղեան Յովհաննէս չէլչպին. Յոյն ազգից գինեվաճառ Թոտորաքին, եւ Հրէից ազգից վաճառական Մուսին:

Եէնիչերիները սորանց մահուան դատակնիքը իւրեանց դատաւորից ստանալով, գնում են էթ Մէյտանի կոչեցեալ քաղաքամասնի զօրանոցը, որպէս զի դատապարտեալ չորս անձերը այնտեղ բերէին, եւ նորանց մարմինները մաս առ մաս անելով սպաննեն, որպէս սովորութիւն էր նորանց մէջ, ապստամբութեան ժամանակ այսպիսի եղանակաւ սպաննել ում որ կամենային:

1249.

Հազիւ այս քստմենքի լուրը հասել էր Պէղճեանի ականջին, որ կայծակի արագութիւնով շտապեց գնալ գտանել իւր քեռայրը Յովհաննէս Նուրեան, որ առեւտրական յարաբերութիւնով, ապստամբների գլխաւոր Գաղանճի Հաճի Մուսթաֆայի հետ ծանօթութիւն ունէր, որպէս զի այն չորս անձերը տարապարտ մահից ազատելու համար միակամ յօժարութիւնով գնան էթ Մէյտանում:

Տեղ հասանելով, բաւական մեծ դժուարութեամբ գտանում են այն բազմամբօխ հրապարակումը, Հաճի Մուսթաֆա եղեռնագործ եւ արիւնարբու մարդը, որ մի առանձին կողմ քարշելով, անվեհեր Պէղճեանը արտասուալից աչքերով եւ աղիողորմ թախանձանօք վերոյիշեալ չորս անձանց անպարտ արիւնների թափուելուն վերայ խօսելով, եւ մեծամեծ պարգեւներ եւ առատ ոսկի խոստանալով, հազիւ հազ այն դադանաբարոյ Մուսթաֆայի պողպատեայ սիրտը կարողանում է ի գութ եւ ի մարդասիրութիւն շարժել:

Այն ժամանակ Հաճի Մուսթաֆայն նոցա միջիցը հեռանալով գնում է համոզել իւր գլխաւոր ընկերակիցներին, եւ յաջողուելով պատառում են վերոյիշեալ չորս ազնուական անձերի մահուան դատակնիքը, եւ բազմութեան մէջ մուկեմիկ կանչել տալիս են թէ «այն չորս անձերը, զորս պատրաստել էինք ըսպանելու, յետ մանրամասն քննութիւններից ստուգեցինք որ մեռանելու արժանի գործ գործել չեն, ուստի ի շնորհս մեզ ամենեցունցս թողում եմք նորանց ազատօրէն ապրիլ»:

Պէղճեանի սիրտը անպատմելի ուրախութիւնով լցուած՝ շտապեց այս բերկրալից լուրը Յովհաննէս չէլէպիին հաղորդելու, որ ահ եւ դող պատած՝ ժամից ժամ սպասում էր գահիճների գալստեանը, եւ մանրամասնաբար պատմեց ինչ որ եղել էր:

Տիւղեան, այս անակնունելի ազատութիւնների վերայ անչափ ուրախանալով՝ աչքերը դէպ ի երկինք բարձրացրած՝ փառք եւ գոհութիւն տուեց Աստուծոյ, որ կամեցաւ փրկել մի անպարտ եւ ամենադառն մահից. եւ ապա նկատելով Պէղճեանի տիրասէր եւ հաւատարիմ ծառայութիւնը, եւ նորա գործունեայ եւ ազնիւ բնաւորութիւնը վարձատրել կամենալով, կանչեց իւր մօտ իւր վեց զաւակները, որոց անուններն էին Գրիգոր, Սարգիս, Կարապետ, Միքայէլ, Յակոբ եւ Պօղոս, եւ Պէղճեանի թանկագին բարերարութիւնը եւ բարեսրտութիւնը նորանց պատմելուց յետոյ ասաց. «Իմ սիրելի որդեակներ, ինչպէս որ դուք իմ զաւակն եք, նմանապէս այս Պէղճեանը իմ զաւակն է, հետեւաբար եւ ձեր հարազատ եղբայրը. ուրեմն յատկապէս պատուիրում եմ ձեզ որ իմ մահիցս յետոյ վերստին իբր եղբայր պիտոյ է ընդունիք, եւ նորա խրատներին եւ հրահանգներին պէտք է լսէք եւ հնազանդիք. պատճառ, սա է մի խոհական, ուշիմ եւ բարեպաշտ անձն, եւ բանիմաց ամենայն գործերում»:

Ազնուական որդիքը այս հայրական պատուէրին սիրով հնազանդուեցան, եւ այնուհետեւ միշտ նորան կանչում էին իւրեանց եղբայր, եւ ամենայն գործե-

ըստ խորհուրդ էին հարցանում նորան, եւ նորա պատուէրներէից դուրս ոչինչ չէին անում:

Բայց երանի կլինէր, թէ որ այս հայրական պատուէրը հաստատ եւ շարունակ պահուէր, որ մի ծերունազարդ հայր, կարծես թէ յառաջագոյն ըզգալով իւր փառաւոր զարմին գալոց ամենատխուր եւ ցաւալի վիճակը, տուած լինի իւր սիրասուն որդիքներին, եւ որպէս զի նախանձը եւ չարակամութիւնը թեւադիր չկարողանար լինել ուրիշներին իւր ազնուական զաւակների մտքերը պղտորելու, յորմէ մեծ եւ կորուստ խոստացող մի աղէտ հետեւեցաւ Տիւղեան գերդաստանի գլխուն, ինչպէս որ ունիմք տեսանել քիչ մի յետոյ:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Պէզնեանի ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆԸ, ԵՒ ՆՈՐԱ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԽԱՐԹԱԼՈՒՄ (¹):

Այնուհետեւ Պէզնեան, իւր հաւատարիմ ծառայութիւններովը միշտ մի առաքինի անձն հանդիսանում էր:

Յովհաննէս չէլէպիի համակրութիւնը եւ հայրական սէրը աւելի քաջալերութիւն տալիս էին իւրեան, եւ իւր բնատուր հանճարովը շատ դէպքերի եւ գործերի մէջ օգտակար էր գտնուում դէպ ի նորա անձը:

(¹) Է ծովեզերայ գիւղ Կ. Պօլսոյ արեւմտեան Բարաային կողմը 4 ժամա, Բեռի մայրաքաղաքից:

Երբ արժանաւոր ծառայութիւն մի իւր արժանաւոր վարձը ընդունում է, տարակոյս չէ մնում որ ծառայող անձի եւ ընդունողի մէջ փոխադարձաբար գոյանում է մի այնպիսի սերտ կապակցութիւն, որոյ արժան է լինում պարգեւել մի բարեկամական նշանակութիւն: Այսպէս էր նաեւ այս երկու անձերի համար, Տիւղեանի բարեսրտութիւնը եւ Պէզնեանի հաւատարմութիւնը ամենայն գործերի մէջ փայլում են: Պէզնեանը իւր աչքաբաց եւ խոհեմ բնաւորութիւնովը երբեք չէր յայտնում մեծամտութեան ամենափոքր մի նշան անգամ, եւ ոչ եւս եսականութեան ոգի ցոյց էր տալիս, եւ կարելի եղածին չափ աշխատում էր ուրիշների նախանձը իւր վերայ չշարժել:

Պէզնեանի տիրասէր եւ հանճարեղ ծառայութիւնների օրինակները բազմաթիւ են, բայց մեք նոցանից մինը միայն կամիմք յառաջ բերել:

Քիչ ժամանակ անցնելուց յետոյ Եէնիչերիների ձեռքով սպանուած տասներկու աւագ անձերի ինչքը վաճառուելու համար արքունական հրաման ելաւ, որպէս զի նորանց կենդանութեան ժամանակ պահանջ ունեցողները ստանան, եւ մնացեալը արքունական գանձը մտանէ:

Յովհաննէս չէլէպին նաեւ նորանց իւրաքանչիւրից շատ կամ փոքր պահանջք ունենալով, ուղարկեց իւր կողմանէ Պէզնեանին, որ իւր ձեռնում ունեցած պարտամուրհակների համաձայն՝ մեծ քանակութիւնով զանազան ազամանդներ եւ չնդկաց ցփսիներ (шапк) առնելով բերեց յանձնեց Յովհաննէս չէլէպին:

Յովհաննէս պահեց աղամանդները . պատճառ , թէ Սուլթանին եւ թէ այլ նախարարների կողմից շատ անգամ որոնվում էին . իսկ ցփսիները պէտք չունենալով , կամեցաւ որ նորանց միջոցիւ իւր պարտքերը հատուցանէ :

Քանի մի ամիսներ յառաջ Յովհաննէս չէլէպին 200,000 դահեկանի ⁽¹⁾ մի գումար փոխառութիւն արած էր Պապայեան Կարապետից , որ շուկայում համբաւաւոր վաճառականներից մինն էր :

Պէզճեան ուղղեց իւր քայլերը դէպ ի Պապայեանին , եւ խնդրեց որ Տիւղեան Յովհաննէսի պարտուցը փոխարէն ցփսիները ընդունի , համոզելով որ կգայ մի ժամանակ , թէ նորանք մեծ կարեւորութիւն կունենան , եւ այն ժամանակ դժուար կլինի իւրեան նորա նմանները գտանել : Պապայեան մերժեց Պէզճեանի առաջարկութիւնը , իսկ այս վերջինին անախորժ թվում էր դատարկ ձեռքով յետ դառնալ :

Ուստի Պապայեանը , որ խիստ սիրելի էր Պէզճեանին , ապագայ մի շահից չզրկուելու փափաքով ուրիշ հնարք միտք արեց : Թագաւորական սպասաւորներից հինգ անձեր կանչեց , եւ նորանց պարգեւ խոստանալով պատուիրեց որ գնան Պապայեանի վաճառատունը եւ Հնդկաց ցփսիներ հարցանեն , իբր թէ պաշտականների համար խիստ կարեւոր եղած լինէին : Սպասաւորները առանց մի վայրկեան կորորն-

(1) Օսմանեան մի դահեկանը , Ռուսաց փողով 6 կոպէկ արծաթի հաւասար ցանաչուում է առ հասարակ :

ցընելու հետզհետէ Պապայեանի մօտ գնալով ցփսիներ հարցանում են , եւ այն աստիճանի սրտի ամբոխմամբ ձեւակերպում են իւրեանց թախանձողական պահանջը որ Պապայեանը շտապում է հետեւեալ օրը կանչել տալ Պէզճեանին , եւ աղաչանքով խնդրել նորանցից ցփսիները :

Պէզճեանը նախ եւ առաջ երեսից մի դժկամակուլութիւն ցոյց տուեց , բայց վերջապէս ի շնորհս բարեկամութեան ձեւացրեց ' իբր թէ թէեւ կային ուրիշ գնողներ , ինքն կարող էր նորանց ձեռիցը առնուլ եւ իւրեան յայտնել , որ եւ կատարեց :

Ուրեմն այս եղանակաւ Պէզճեան ոչ միայն Յովհաննէսի պարտամուրհակը յետ ստացաւ , այլ եւ մի բաւական մեծ դրամական գումար բերեց յանձնեց նորա : Իսկ Պապայեան եւս ' ոչ միայն իւր յոյսին մէջ չխաբուեցաւ , այլեւ կրկնապատիկ շահուեցաւ գնած ցփսիներից , վասն զի սակաւ ժամանակից յետոյ , Սուլթան Մահմուտ թագաւորական գահը ժառանգելով , Հնդկաց ցփսիները մեծ յարգ ստացան եւ մեծամեծ գներով գնուեցան , որով Պապայեանն շնորհակալ եղաւ Պէզճեանից :

Անցաւ փոքր ինչ ժամանակ եւս , Պէզճեան զբօսնելու նպատակաւ ելաւ գնաց Խարթալ գիւղը , ուր տեսանելով գիւղականների հիւրասիրութիւնը , կամեցաւ թողուլ նոցանում իւր բարեսրտութեան մի յիշատակը , եւ որպէս զի գիւղականների փափաքանաց համաձայն լինէր , հարցրեց նոցանից ' թէ որպիսի բանի պէտք ունէին : Բարեպաշտ գիւղականնե-

ըը մեծ ուրախութիւնով տեղեկութիւն տուեցին՝
թէ իւրեանց գիւղի եկեղեցին մերձ է քայքայուելու,
եւ թէ կարողութիւն չունէին նորան նորոգելու,
նոյնպէս թէ դպրոցից զուրկ էին, որով իւրեանց զա-
ւակները առաւօտից մինչ երեկոյ փողոցներում խա-
ղալով եւ թափառելով՝ թանկագին ժամանակը կոր-
ցընում էին:

Պէզճեան նորանց բաղձանքը յօժարութիւնով կա-
տարել խոստանալով՝ վերագառնում է գէպ ի մայ-
րաքաղաք, եւ յիշեալ գիւղին եկեղեցւոյ նորոգու-
թեան, մի դպրոցի շինութեան, եւ եկեղեցւոյ հրա-
պարակում մի աղբիւր բանալու համար հարկ եղած
արքունական հրովարտակը Յովհաննէս չէլէպիի միջ-
նորդութեամբ քիչ ժամանակից ստանալով, կրկին
վերագառնում է Խարթալ, իւր հետը տանելով Տէվ-
լէթ անուն հայազգի ճարտարապետը, որ անմիջա-
պէս գործի սկսելով՝ ընդհանուր շինութեան պատ-
կանեալ դրամական գումարը ամբողջապէս ստանում
է Պէզճեանի անձնականից. եւ որպէս զի չլինի թէ
իւր համբաւը առաւել բարձրանայ, Տիւղեանի կող-
մից շինել տուած ձեւացնում է:

Պէզճեան այսպիսի յիշատակների արժանի մի բա-
րեգործութիւնով Խարթալի գիւղականների ուրա-
խութեանը եւ մխիթարութեանը պատճառ լինում է,
եւ միանգամայն մխիթարվում է այն վեհանձն
մարդը, որ գալու ժամանակներում իւր անզուգա-
կան բարեգործութիւններով պիտոյ էր ազգային
բարեբարների դասում նախադաս տեղը բռնէր:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՆՔԻ ԽՆԴԻՐԸ:—ԱՐՔՈՒՆԻ
ՄՈՒՊԱՀԱՅԻ (¹) ՊԱՇՏՈՆԸ ՊԵՋՃԵԱՆԻ ՅԱՆՁՆՈՒՈՒՄ Է:

1809 թուականին Սուլթան Մահմուտի թագաւո-
րութեան երկրորդ տարին, (fkor) կոյր անուանեալ
եռսուֆ փաշայն Կ. Պօլսում մեծ փոխարքայ նշանա-
կուած էր, որ բնականաբար լինելով ազա՜հ եւ դա-
ժանաբարոյ մի անձն, ամենայն տեսակ անիրաւու-
թիւն գործում էր, միայն թէ ընդունելի կաշառը
հարուստ եւ գոհացուցիչ լինէր:

Յոյները, որք պատեհութիւն էին որոնում Ս. Երու-
սաղեմի վանուց մի կերպիւ տիրապետելու, իսկոյն
բազում կաշառ եւ ընծաներ մատուցին նորա իւր-
եանց կողմը յանգուցանելու համար: Եռսուֆ փաշայն
սիրով ընդունեց առաջարկութիւնը, եւ շտապեց նո-
րանց խնդիրը Սուլթանի ներկայացնելու, յորում
երկար զրաբանութիւններից եւ երեւակայական փաս-
տերից ջոկ, գրուել էին եւ այդ բառերը թէ «Ս. Երու-
սաղեմի մէջ գտնուած Ս. Յակոբի վանքը շատ եւ շատ
յառաջ ժամանակներում Յոյների պատկանեալ լինե-
լով, յետոյ կաշառների միջոցաւ Հայերի ձեռն ան-
ցել՝ եւ մինչեւ այժմ այդ վիճակի մէջ է մնացել.
ուստի եւ այժմ յոյները Սուլթանի արդարադատ եւ

(¹) Է բառ տաճկական, որ նշանակում է դրամի վերածելի մետա-
ղաց աստիճանները գնահատել:

բարեխնամ կառավարութեանը վերայ վստահացած, խնդրում են որ յիշեալ վանքը իւրեանց սեպհական դառնայ, եւ այսու առթիւ նորանք (Յոյները) պատրաստ են 1000—քսակ (¹) թագաւորական գանձէն նուիրել»:

Սուլթանը այս եղելութեան վերայ ստոյգ եւ հաւատարիմ տեղեկութիւններ հաւաքել կամենալով, գործը մինչեւ տասնեւչորս ամիս երկարեց:

Յարութիւն Պէղճեան լսելով այս անցքը, անմիջապէս նոյն ժամանակուայ Հայերի Պատրիարք Յովհաննէս Եպիսկոպոսի ծանօթութիւն տուեց, եւ նորա կողմից գնալով Յովհաննէս չէլէպիի մօտ: Խնդրեց որ իւր հօր ազգեցութիւններովը, այս ձախող դէպքին մէջ օգնութիւն հասնէ ազգին:

Բարեյիշատակ Յովհաննէս չէլէպին գիտնալով որ մեծ փոխարքայն պատրաստուում էր՝ քանի ինչ ամիսներից յետոյ Ռուսների ընդդէմ պատերազմ գընալու, առ ժամանակ մի լռեց, եւ երբ փոխարքայն հեռացաւ Կ. Պօլսից, եւ փողերանոցի (монетный дворъ) առաջուայ վերատեսուչ Շաքիր-Ահմէտ փաշայն Եպարքոսի փոխանորդ նստեց, Տիւղեան հոգ տարեց նորա սիրտը Հայերի կողմը յանդուցանելու, որոյ խորհրդով Հայերը Սուլթանի խնդրագիր մատուցին, բողոքելով յոյների անիրաւութեանը եւ խարդախութեանը վերայ, եւ յիշեալ վանքի Հայ ազգի սեպհականութիւն եղածը, եւ էօմէր Խալիֆայի Ամիրապե-

(¹) Մի քսակում պարունակուում է 500 դուրուշ կամ դահեկան (піастры).

տութեան, եգիպտոսի Սուլթան Սալահէտտինը, եւ Եալուզ անուանեալ Սուլթան Սէլիմ Ա. օրերից նորանց յատուկ հրովարտակներովը վաւերացած լինելը հաստատուն փաստերով ծանուցին:

Դեռ եւս պատասխան չստացած Հայերը երկրորդ անգամ բողոքագիր մատուցին Սուլթանին, որ հրամայեց անմիջապէս քննութիւն բանալ Հայերի եւ Յոյների մէջ, որ քանի ինչ ամիսներ եւս տեւեց. յետոյ վճիռը յօգուտ մեր Ազգի Սուլթանին ուղարկուեցաւ:

Սուլթան իսկոյն հրաման արաւ ծանուցումն անել յատուկ հրովարտակով, որ Ս. Յակոբայ վանքը իրաւամբ Հայ Ազգի սեպհականութիւն է, եւ մնայ միշտ այնպէս. սորանից ջոկ հրամայեց նաեւ որ Ս. Երուսաղեմում գտնուած բոլոր ուխտատեղիները որոշուին. այսինքն թէ որոնք էին Հայերի, Յոյների եւ Փռանկների սեպհականութիւնները, կամ որերի մէջ ամենեքեան հաղորդակցութիւն ունէին, եւ այս հաղորդակցութիւնը որպիսի եղանակաւ սկիզբ էր առել, եւ դարձեալ, թէ ուխտագնացութեան եւ պատարագի համար՝ որպիսի արտօնութիւններ սահմանուել էին:

Ուստի այս ամենայն խնդիրները բարեկարգուելով եւ մի առ մի հրովարտակում նշանակուելով, Սուլթանը երգուեց Մահմէտի անունովը եւ նորա նշովքովը, եւ կնքեց հրովարտակը, որպէս զի ակայնուհետեւ չլինի եւ ոչ մի փոփոխութիւն այս մասին, եւ ապա յանձնեց Հայերին:

Խիստ մեծ եղաւ ազգին ուրախութիւնը, եւ Յովհաննէս պատրիարք օրհնեց Տիւղեան գերդաստանին եւ ազգասէր Պէղծեանին, եւ այն անձերին որք ազգի արդար իրաւունքների պաշտպան էին կանգնել, եւ ի գործ դրել իւրեանց ամենայն ջանքը:

Երբ մետաքսի մաքսատան վարձակալութեան պայմանաժամը լրացաւ Յովհաննէս չէլէպի Պէղծեանի գործակալութեան ընդհանուր հաշիւները քննելով, եւ նորա աչալուրջ եւ հաւատարիմ ծառայութիւնը նկատելով, իւր բոլոր առտնին եւ արտաքին գործերի ելեւմտից եւ միւս պաշտօնատարների վերայ նորան աեսուչ եւ վերակացու կարգեց, Երկու տարի եւս անցնելուց յետոյ, արքունի Մուպահէայի պաշտօնը նաեւ յանձնեց նորա հովանաւորութեանը ներքոյ, եւ որովհետեւ Պէղծեան ազատ էր ամենայն երեկոյ իւր տունը գնալ հանգստանալու, այս պատճառաւ պատշաճ համարեց իբրեւ իւրեան փոխանորդ՝ Մարտիրոս եւ Յովհաննէս անուամբ իւրեան հաւատարիմ եւ ծանօթ սպասաւորները Տիւղեանց տանը հոգաբարձու եւ տնտես կարգել. իսկ ինքն շաբաթը մի անգամ գնում էր նորանց մօտ, թէ անցած գնացածի վերահասու լինելու, եւ թէ պատշաճաւոր հրահանգը տալու:

Այս միջոցները Տիւղեանց ազնուական Յովհաննէս չէլէպին, բարի եւ առաքինասէր վարքով եւ աստուածահաճոյ գործերով իւր մահկանացու ընթացքը կրնաքեց, թողլով իւրեան ժառանգ տաճաններէրկու զաւակ, որոնցից վեցը մանչ եւ վեցը աղջիկ էին:

Մի տարի եւս անցնելուց յետոյ, հանգուցեալ չէլէպին կողակից՝ աստուածասէր Մարիամ տիկինը, իւր Գրիգոր եւ Սարգիս զաւակացը ամուսնութեան հանդէսը խիստ փառաւոր կերպիւ կատարեց, եւ հաղիւ վեց ամիս անցել էր՝ մեռաւ. եւ այս պատուական եւ բարեպաշտ տիկինը, բազմաթիւ տնանկ աղքատների եւ արժանաւոր կարօտեալների ռոճիկ նշանակած ունէր, եւ մայրաբար խնամք տանում էր նորանց: Այս տարածամ կորուստի վերայ սաստիկ ցաւ յայտնեցին, թէ հանգուցեալի զաւակները, թէ ազգականները եւ թէ ընդհանուր ծանօթ համազգայիները:

Այս անցքերից յետոյ, Գրիգոր եւ Սարգիս չէլէպիները սկսեցին հայրաբար կառավարել իւրեանց բոլոր եղբայրները, քոյրերը, հանդերձ իւրեանց պարագաներով: Թագաւորական փողերանոցի խնամակալութեանը եւ բարեկարգութեանը մեծ փոյթ ունէին՝ հետեւելով Պէղծեանի խորհուրդներին, որ մի րոպէ անգամ չէին թողնում հեռանալ իւրեանց մօտից:

Այս գնացքով օրհնում էր Աստուած նորանց բարի սիրտը, որ հանապազ բաց էր իւրեանց թշուառ ազգի համար, եւ Արարիչը պահում էր նորանց ամենայն տեսակ թշնամանքներից եւ զրպարտութիւններից, յորում անդադար ծփուում էին բարձրաստիճան Հայ պաշտօնատարները:

Մի օր ցաւալի գիպուած մի տեղի ունեցաւ փողե-

քանոցում: Դայեար անունով մի պալատական ներքինի (внутренний) իւր սուրը տուել էր Սարգիս չէլէպիին ոսկէզօծել. բայց Սարգիս այս յանձնարարութիւնը գրեթէ մոռացած՝ քանի ինչ ամիսներ յետաձգել էր նորա խնդիրը: Ներքինին զայրացած գիմում է դէպ ի փողերանոց, եւ որոնում է Սարգիս չէլէպիին, մտադիր եղած նորան մի լաւ կերպով ծեծել. բայց Սարգիսը այն միջոցին չգտնուելով փողերանոցում՝ սկսում է յոխորտաբար խիստ հարցումներ ուղղել դէպ ի Պէզճեանի անձնականին, եւ անպատշաճ զրոյցներ դուրս տալ Սարգիս չէլէպիի ընդդէմ: Պէզճեան չհանդուրժելով մի այնպիսի աղնուական եւ պատուաւոր անձի ուղղուած անարդարից զրոյցներին, չէ կամենում գոհացուցիչ կերպով պատասխանել ներքինիին: Ուստի այս վերջինը կատաղութիւնով լցուած, սկսում է ձեռնում բռնած խարաղանով չարաչար թակել Պէզճեանին: Ազնուաբարոյ եւ խոնարհամիտ Պէզճեան տեսնելով որ հարուածների վերջը չէ գալի, յարձակուում է իւր հակառակորդի վերայ, եւ մի ակնթարթում գետին փռում է այն անիրաւ էակը. նոյն միջոցին ամենայն կողմից օգնութիւն հասանելով բաժանդւմ են միմեանցից: Ժամանակ անցնելուց յետոյ, երբ Սարգիսը փողերանոց վերադարձաւ եւ տեղեկացաւ եղելութեանը, անմիջապէս թագաւորական պալատը գնալով բողոքեց ներքինապետին, եւ արժանաւորատէս պատուհասել տուեց այն անօրէն ներքինին: Սակայն Պէզճեան, իւր գլխի վերայ ընդունած հարուածներից սաստիկ տագնապուելով գը-

նաց իւր տունը. եւ թէպէտ ամենայն կարելի հընարքներով դարմանուեցաւ, բայց մինչեւ իւր մահուան օրը, ժամանակ առ ժամանակ չպակասեցան իւրանից գլխացաւ եւ թեթեւ ցնցմունքներ:

ԳԼՈՒԽ 2.

ՊԵՋՃԵԱՆ ՀՐԱԺԱՐՈՒՈՒՄ Է ՊԱՇՏՕՆԻՑԸ:—ՏԻԻՋԵԱՆՆԵՐԸ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒՈՒՄ ԵՆ, ԵՒ ՊԵՋՃԵԱՆ ՓՈՂԵՐԱՆՈՅԻ ՊԱՇՏՕՆԵԱՅ Է ԸՆՏՐՈՒՈՒՄ.

1817 թուականին փողերանոցի կառավարչական գնացքը օր ըստ օրէ սկսել էր վատթարանալ. այնտեղ գտնուող պաշտօնականների ղեղիս եւ շռայլ բարքը՝ կանխագուշակում էին այն աղէտները, որք Տիւղեան գերդաստանի կործանումը պիտոյ է պատճառէին:

Պէզճեանի հեռատեսութիւնը անհանգիստ էր անում իւրեան գործերի գնացքներից երբեք գոհ չէր. եւ մի օր, բարեպատեհ միջոց գտանելով Սարգիս եւ Գրիգոր չէլէպիները ծանոյց, թէ ինչ աստիճանի անհոգութիւն, եւ թէ սրպիսի ղեղխութիւն տեսանում էր փողերանոցի պաշտօնականների վարքերի եւ գնացքների մէջ, որք ամենայն շաբաթի վերջը առանց հաշուի՝ իւրեանց քսակները ոսկով լցրած, գնում էին զբօսանքների տեղերում վատնելու, եւ

Թէ այս կերպ դնացքից՝ որպիսի աղէտալի հետեւանք կարելի լինում էր գուշակել, Թէ որ անմիջապէս դարման չտարուէր:

Գրիգոր եւ Սարգիս լաւ զգացին Պէզճեանի ասածներն ճշմարտութիւնը, եւ վրդովեցան, եւ շտապաւ որոշումն արին ամենեքեանքը եւս փողերանոցի վերաբերեալ գործերից դադարեցնելու, եւ Մուկահայի ընդհանուր գործողութիւնները Պէզճեանի յանձնելու, որ կարող էր այն ժամանակ, մինչեւ ամբողջ մի տարի, ամենայն բարեկարգութիւն իւր առաջուայ վիճակում մտցընելու:

Ուստի շտապեցին իւրեանց ծովեզերեայ բնակարանումը ժողով գումարել. ուր ի ներկայութեան ընդհանուր պաշտօնականների առաջարկեցին իւրեանց որոշումը:

Համարեա ընդհանուր ժողովականները զայրացան, ոչ Թէ միայն իւրեանց շուայլութիւնը եւ անհոգութիւնը յայտնուելով՝ փողերանոցի գործերից դադարուելուց համար, այլ առաւել եւս Պէզճեանի վերայ, որոյ պաշտօն պէտք էր յանձնուիլ, Թէ իւրեանց շուայլութիւններովը պակասների տեղը լցնելու, եւ Թէ այնուհետեւ շուայլաբար եւ անհոգաբար չապրիլը իւրեանց ուսուցանելու. վասն զի Թէեւ նոքա պէտք էր պաշտօն վարելուց դադարէին, բայց իւրաքանչիւր շաբաթի վերջը, միայն իւրաքանչիւրի տան ծախքերի բաւականացած գումարը փողերանոցից անխափան ստանալու շնորհքը՝ չէլէպիւնների կողմից չէր պիտոյ խնայուել: Պաշտօնականները չկարողացան համ-

բերել այս նախատանաց, մանաւանդ Թէ մի Հայ պէտք է որ կարողանար եւ բաւականանար փողերանոցում վերանորոգ բարեկարգութիւն մտցընել. մանաւանդ Մկրտիչ չէլէպիւն ամենից առաւել զայրացել էր, անդադար ասում եւ կրկնում էր Գրիգոր եւ Սարգիս չէլէպիւնների առաջ՝ Թէ «Մի/Թէ Հայ մի միայն պիտոյ է բաւական լինի անել ձեզ այդ ծառայութիւնը, եւ մեք ամենեքեանքս, ձեր աղբակիցները, մի/Թէ այդքան անպիտան եւ անհոգ եմք՝ պէտք եղած դարմանը հայթայթելու»:

Այս աղբակցութեան խնդիրը այն աստիճանի ըզգայուն եւ զարթուցիչ եղանակաւ բացատրեցին, որ վերջապէս յաջողուեցան նորանց դիտաւորութենից շրջելու, եւ նորանց սիրտը իւրեանց յանգուցանելու:

Այնուհետեւ Պէզճեան, բոլորովին տազնապուած եւ սիրտը աղէկոտուր եղած, հրաժարուեցաւ իւր պաշտօնից, ստանալով վկայագիր իւր հաւատարիմ ծառայութեանցը, եւ ոչինչ դրամական պարտք չունեցած լինելուն համար, Թէ չէլէպիւնների եւ Թէ փողերանոցի վերատեսուչ Ապտրահման Պէյի օրինաւոր կնիքներով եւ ստորագրութիւններով վաւերացած եւ ապահովուած:

Այն միջոցներում (1819) խիստ երեւելի հանդիսացել էր անուանեալը Հալէթ Էֆէնտի, քրիստոնեաների հռչակաւոր օխերիմ Թշնամին. որ եւ Սուլթանի սիրելի լինելով, իւր ամենայն կամքը հեշտութեամբ կատարում էր: Այս անձը՝ փողերանոցի վերատեսուչ Ապտրահման Պէյը՝ տէրութեան ներքին

գործերի տեսչութեան պաշտօնի բարձրացրեց, եւ նորա փոխանակ, փողերանոցի վերատեսուչ կարգեց իւր մի սիրելին՝ Խայրուլլահ Էֆէնտի անունով:

Այս Խայրուլլահը իւրեան պաշտօն ընդունած օրից, ոչ միայն մի մարգասիրութիւն ցոյց չտուեց Տիւղեանց, այլեւ սաստիկ հակառակաբար վարուիլ սկսեց. վասն զի հազիւ թէ սկսել էր վերատեսչութեան պաշտօնը վարել, յանկարծ Սուլթանից հրաման ստացաւ քննել փողերանոցի հաշիւները. ուստի անմիջապէս հրամայեց Գրիգոր եւ Սարգիս չէլէպիները բանտարկել փողերանոցում, եւ նորանց ընդհանուր արկըղները, հաշուեմատեանները եւ սենեակները կնքել. թուականն էր 1819 Օգոստոսի 29, ուրբաթ օրը: Իսկ կիւրակէ օրը եւս փողերանոց բերել տուեց Միքայէլ չէլէպին, եւ նորա քեռայր Ալեքսանեան Յովհաննէսը, Մկրտիչ չէլէպին, եւ նորա քեռայր Ազնաուր Յովսէփը, եւ պահանջեց նոցանից որ ստորագրութիւն տան, այնու թէ բանտարկեալ Տիւղեանները պարտական են թագաւորական գանձին: Սոցանից առաջին երեքը անմիջապէս ստորագրեցին, իսկ վերջինը հրաժարուեց ստորագրելուց, եւ հետեւաբար շղթայակապ լինելով բանտարկուեցաւ:

Հետեւեալ երկուշաբթի առաւօտ, մեծ ծովապետ Տէլի-Ապտուլլահ փաշայն, նաւարարի վերատեսուչը, բանտերի վերատեսուչը, թնդանօթաձիգ զօրքերի գլխաւորը եւ ուրիշ զանազան պաշտօնատարներ եւ բաղմաթիւ զինուորականներ, Տիւղեանց եւ նորանց ազգականների եւ մերձաւոր գործակալների եւ պաշտօ-

նատէրերի բնակարանները պաշարելով, այր եւ կին ամենեքեան դուրս քաշեցին, այրերը բանտն ուղարկեցին եւ կանայքը աղգային պատրիարքարանումը, եւ ապա կնքելով տուների ամենայն դռները, պահապաններ կանգնեցուցին եւ ինքեանք մեկնեցան:

Առ հասարակ ամենայն աղգայիները վերայ դող եւ սարսափ տիրել էր. ոչ ոք չէր համարձակում այս դէպքի վերայ մի բան հարցանելու կամ տեղեկանալու, ամենի սիրտը աղիտղորմ ճմլում էր. մանաւանդ Պէղճեան, որ երբ լսեց այս չարագուշակ լուրը, սաստիկ լաց եղաւ, պատճառը, ինքն յառաջագոյն զգացել էր թէ այնպիսի վտանգալից ժամանակում, այնքան բարձր պաշտօններում գտնուող հպատակների ինչ աստիճանի զգուշութիւն պէտք էր ունենալ, որպիսի հեռատեսութիւն եւ գործունէութեան պէտք էր ունենալ. ուր մնում էր կասկածանքների տեղի տալ՝ շուայլ եւ չափազանց ծախքերով, որք եթէ արգար վաստակից եւս լինէին, կարող էին դարձեալ բաղմատեսակ մեկնութիւններ վեր առնուլ, եւ նախանձ յարուցանելու առիթ լինել:

Հարկում եւ մաշվում էր Պէղճեան՝ իւր բարերարների օգնութեան հասանելու հնարքը գտանելու համար, բայց անձեռնհաս եւ յուսահատ, գիշեր եւ ցորեկ իւր աչերից դառն արտասուք էր թափում:

Մինչ այս՝ մինչ այն, եւ ահա արքունի ճարտատարապետ Գրիգոր ամիրայն յանկարծ ներկայանալով Պէղճեանի՝ ծանուցանում է նորա թէ «Տիւղեանց պաշտօնին յաջորդելու յարմար եւ փորձառու

մի Հայ իւր միջոցաւ խնդրում են տէրութեան կողմից, եւ թէ ինքն միայն Պէզճեանի վերայ կարողանում է վստահութիւն ունենալ»:

Տիրասէր Պէզճեանի սիրտը այս անցքերի վերայ այն աստիճանի վշտացել էր, որ մէկէն ի մէկ անխորհրդաբար մերժեց իւրեան սւղղուած առաջարկութիւնը, եւ իւր անձնական տկարութիւնները յառաջ բերեց. վասն զի ոչ երբէք յանձն առնում էր իւր բարերարների ընդդէմ այս կերպ մի ընթացք բռնել: Բայց երբ ճարտարապետը ծանոյց թէ գուցէ սորանով հնար լինէր կարգադրել Տիւղեանց հաշիւները, եւ նորանց բանտիցը ազատել, եւ մանաւանդ Տիւղեանց ականաւոր թշնամի մի քանի Գուլէճեան հռովմէադաւանների ջանքը ի դերեւ հանել, որք այդ պաշտօնը ստանալու աշխատում էին, այս յուսադրական համոզմունքների վերայ, Պէզճեան իւր անձը Աստուծոյ յանձնելով՝ շապակեց դնալ ճարտարապետի հետ Սուլթանի սենեկապետի մօտ, որ քննելով Պէզճեանի ծառայութիւնները, նորա խոհական ընթացքը եւ փորձառութիւնը, սեպտեմբերի 5-ին Սուլթանի հրամանովը ուղարկեց նորան փոխերանոցի վերատեսուչ Խայրուլլահ Էֆէնտիին, որ սիրով ընդունելով՝ ամենայն գործերը յանձնեց նորա: Պէզճեան այն սիրալիք ընդունելութիւնից օգուտ քաղելով, անմիջապէս գործի սկսեց, եւ հնարաւոր կարգադրութիւնները արաւ, որպէս զի ժամ մի յառաջ կարողանար ազատել իւր բարերարները իւրեանց ողորմելի եւ վտանգալից վիճակից:

ԳԼՈՒԽ Է.

ՏԻԻԶԵԱՆՑ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ.

1819 թուականին սեպտեմբերի 17-ին, Գրիգոր եւ Սարգիս չէլէպիները փոխերանոցից հանելով՝ պասժապարտից բանտում դրեցին: Եւ նոյն ամսոյ 29-ին Միքայէլ չէլէպին եւս մի Յոյն նաւալարի տանը պահուած գտանելով, նոյն բանտում փակեցին նմանապէս սոյն վիճակի ենթարկուեցաւ Գրիգոր Մանասեան անձը, որ կապալատուութեան (откупъ) թագաւորական գանձին սեղանաւոր էր (банкиръ): Նոյն միջոցները ժանտամահը (чума) մայրաքաղաքի ամենայն կողմերը տարածուած լինելով, բանտում եւս ներգործեց, որոյ զօհ գնացին Գրիգոր Մանասեանը եւ Տիւղեանց տանը սնտես Մարտիրոսը. Կարապետ չէլէպին եւս այն ախտից զարնուեցաւ, եւ բաւական ժամանակ խելացնորվելուց յետոյ առողջացաւ:

Այն բանտարկութենէն բաւական միջոց անցանելուց յետոյ, վերոյիշեալ կնքուած տունները եւ սենեակները բանալով, ինչ բան որ գտանուում էր նորանց միջում, ամենայն հինգշաբթի օրերը աճուրդի (публичный торгъ) հանում էին, մինչեւ անգամ պարտիզի ծառերը:

Հոկտեմբերի 4-ին շաբաթ, Քրիստոսի Տեառն մերոյ 72 աշակերտաց տօնախմբութեան օրը, առաւօտեան ժամը 11-ին, Գրիգոր եւ Սարգիս չէլէպիները, մայրաքաղաքի գլխաւոր հրապարակների մէկին մէջ

հրապարակաւ գլխատուեցան: Իսկ միւս եղբայրը Մի-
քայէլ, եւ նորանց հօրեղբորորդի Մկրտիչը, իւրեանց
ծովեղբերայ տանը պատուհաններէն կախ տալով, դա-
հիճներէ ձեռքերով իւրեղբամահ եղան:

Ողբ, կոծ եւ արհաւիրք բովանդակ աղգը շրջա-
պատեցին այն քստմենելի եւ աղետալի պատահման
վերայ. ամենայն Հայ դառնապէս լացեց, բաց ի այն
քինախնդիր տեսարանից՝ որ տեղի ունեցաւ մայրա-
քաղաքի արեւելեան հիւսիսային թաղերը զետեղուած,
եւ նորանից մի ժամաւ հեռի Գանտիլլի կոչուած գե-
ղեցկատեսիլ գիւղում. պատճառը, մինչդեռ Տիւղեանց
բարեյիշատակ չէլէպիների արիւնաթաթախ մարմին-
ները ամենուն աչաց առջեւ տարածուել էին, յի-
շեալ գիւղում, Տաւուտեան Անտոնի տանում, մեծ եւ
ուրախալի խնճոյք էր կատարուում, ուր հրաւիրուած
ներկայ էին գլխաւորում Յակոբ եւ Յովսէփ Թըն-
կրեանք, Գրիգոր Քըլճեան եւ ուրիշ բարեկիրթ եւ
բարեսնունդ որդիք Գոլէճեան քահանաների, որք
Աբբայեան (1) ուխտի պաշտպաններին ի մահ դա-
տապարտուած տեսանելով, տօն ցնծութեան կատա-
րում էին, ի նախատինս քրիստոնէութեան եւ մարդ-
կութեան:

Խոր խոցուեցաւ բովանդակ Հայ աղգը, գուցէ եւ
օտարական աղգերը, սորանց այսպիսի բարբարոսա-
կան եւ քստմենելի արարման վերայ:

(1) Անտարակոյս խիստ շատերի յայտնի է Հովսէփ Բաղդասարի Հայերի
այս երկու իրարու հակառակ մասերը, Աբբայեանք եւ Գոլէճեանք կո-
չուած, եւ նորանց սկզբնապատճառները, որք սկիզբից մինչեւ ցայսօր
չեն դադարում Թշնամական եւ նախատալից աղբերով նկատել զիրեար:

Պէզճեանի սուգը անմխիթարելի էր, եւ իւր սըրտ-
մտութիւնը յետին աստիճանի սաստկացել էր ընդ-
դէմ վերոյիշեալ Գոլէճեաններին. ուստի շտապեց
յաջորդ երկաշաբթի օրը, Շամպօրեայի Յարութիւնի
միջոցաւ, խնդրել կառավարութիւնից Տիւղեանց
մարմինները, զորս ստանալով՝ թաղել տուեց իւրեանց
նախնիքների գերեզմանատանումը:

Քանի ինչ ամիսներ անցանելուց յետոյ, մինչ Սուլ-
թանի բարկութիւնը զիջել էր, Պէզճեան մի օր բա-
րեպատեհ առիթ գտանելով՝ Սուլթանի սենեկապետի
ոտքն ընկաւ, եւ արտասուալից աչքերով աղաչեց,
որ Տիւղեանց միւս երեք եղբայրները եւ նորանց պղ-
գականները բանտիցը ազատուին: Սենեկապետը խոս-
տացաւ կատարել Պէզճեանի խնդիրը, եւ այս մասին
պէտք եղած հրամանը Սուլթանից ստանալով, մարտ
ամսոյ 1-ին ամենայն բանտարկեալները ուղարկեց Պօ-
լոս Պատրիարքի մօտ, որպէս զի պատշաճաւոր տե-
ղեր աքսոր ուղարկէ:

Պօլոս Պատրիարքը՝ երեք ազնուական եղբայրները,
Կարապետ, Յակոբ եւ Պօղոս Տիւղեանք, Կեսարիայէ
Ս. Կարապետ վանքը ուղարկեց, եւ յիշեալ վանքի
Վանահօր Ստեփան վարդապետին եւս նամակ գրեց
որ արժանաւայել պատուով խնամք տանի նորանց:
Իսկ նորանց քեռայր Յովհաննէս Ալեքսանեանը՝ հան-
դերձ նորա երեք եղբայրներով, ուղարկեց Նիյտէ քա-
ղաքը. եւ Չամչեան Յովսէփ միւս քեռայրը, Մի-
տիլլի կղզին: Տիւղեանց հօրեղբոր կինը Մարիանէ,
իւր Յարութիւն որդւովը, Սաամքէօյ. Ազնաւուր-

եան երեք եղբայրները, Իլիմիա կղզին. Տիւզեանց քեռայր Յարութիւն Թընկրեան եւ գրագիր Աթանասը եւ նորա եղբայրը, Կիպրոս կղզին. Յովհաննէսը Քիւլջիւ անուանեալ, Հռոդոս կղզին եւ Հայր Ստեփանոս վարդապետը, որ նոյն աղետալի գիշերը Տիւզեանց տանը գտանուում էր՝ աքսորուեցաւ Իլիմիա կղզին. իսկ մնացեալ արք եւ կանայքը կառավարութեան հրամանով թողեց որ իւրեանց կամեցած տեղերը գընան անառնորէն:

Շատ ժամանակ չէր անցել, եւ ահա կառավարութիւնից հրաման եկաւ ազգային պատրիարքարանը թէ Տիւզեանց տան սպասաւորող վեց քահանաները եւս աքսորուին. իսկ Պօղոս պատրիարք, փոխանակ Աբբայեան կրօնաւորներից աքսորելու, Պէզճեանի խորհրդովը հրաւիրեց պատրիարքարանում ճառուտեան Անտոնը եւ Թընկրեան Յակոբը, եւ նոցանից վեց հատ Գոլէճեան քահանաներ պահանջեց, որոց անուններն էին՝ Անտոն եպիսկոպոս, Գերապայծառ անուանեալ, Մարուշ Պօղոս վարդապետ, Պետրոս վարդապետ, կաշէգօտի ճգնաւոր անուանեալ. Պետրոս վարդապետ, Յովհաննէս վարդապետ եւ Դաւիթ վարդապետ՝ այս վերջինը «Աքսորեալների թիւը լրացած չէ, զիս եւս ուղարկեցէք», ասելով կամաւ ընկերացաւ նորանց հետ:

Ուստի այս վեցն եւս Միջերկրական ծովի կղզիները աքսորուեցան, Գանտիլի գիւղում նորանց վաճառեալ խնճոյքի մնացորդը այնտեղ վերջացնելու համար:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՀՌՈՎԱՄԵԱՊԱՒԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԱԿԱՆ
Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԾՈՅԸ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼՈՒ ԽՆԴԻՐԸ.

Հռովմի աթոռի արքանեակներից վաղուց հետէ մեր ազգի մէջ սերմանուած երկպառակութեան որումը, մի անգոր եւ գաղտնի կերպով աճում ստացել էր: Նոյն ժամանակուայ երկիւղալի քաղաքականութիւնը պառակտեալ մասին չէր ներում արտաքին մի երեւոյթ գուրս ցոյց տալ, այլ Կ. Պօլսոյ Բերայ կոչուած քաղաքամասնում բնակող Լատին եպիսկոպոսի հետ գաղտնի յարաբերութիւններ եւ տեսութիւններ ունենալով, եւ իւրաքանչիւր ոք իւրեան տանը մէջ մատուռ եւ պատարագամատոյց սեղան ունենալով՝ բաւականանում էր:

Ուստի երբ Տիւզեան գերդաստանի բնակարանները բացուել էին, նորանց Հռովմայ եկեղեցւոյ հետ ունեցած գաղտնի յարաբերութիւնները կառավարութեան յայտնուեցան, եւ այն Հայերը որք ազգային եկեղեցիից բաժանուած էին, եւ հետեւաբար ազգային պատրիարքի իրաւասութիւնը չէին ճանաչում, իւրաքանչիւր տան մէջ գտնուած եկեղեցական զարդերի եւ պատարագամատոյց սեղանների գոյութիւնը մատնեցին:

Եւ որովհետեւ Հայոց ազգը, իբրեւ մի ամբողջ մարմին, կառավարութեան առջեւ իւր ներկայացուցիչը՝ այսինքն պատրիարքը ունի, եւ որ պատաս-

խանատու է ազգի ամբողջութեանը համար. եւ դարձեալ պատրիարքը, որ իւր հոգեւոր իշխանութեան զօրութիւնովը ստացած է ազգի վերայ ունեցած իրաւասութիւնը, ուրեմն քանի որ Հռովմի եկեղեցիին յարող մի մասն Հայեր՝ հոգեւոր գործերում իւրեանց ազգային եկեղեցիի հետ հաղորդակցելուց դադարել էին, հետեւաբար զրկուած էին Հայոց պատրիարքի երաշխաւորութիւնից եւ վստահութիւնից:

Կառավարութիւնը տեղեկանալով իրերի գնացքին, հրաման ուղարկեց Հայոց պատրիարքին որ փութայ այն պառակտումը միջից վերացնել, եւ ամենեքեան իւր իրաւասութեան ներքոյ առնելով՝ ամենի համար երաշխաւոր լինել, եւ թէ որ գտնուին անհնազանդ անձեր, անմիջապէս իւրեանց իմաց տալ:

Հայոց ազգը պատրաստ էր մի այսպիսի բարձրագոյն հրաման կատարեալ սիրով ընդունելու, եւ իւր ծոցում ժողովելու իւրանից բաժնուած սիրասուն զաւակները, որք օտարի թելադրութիւններից եւ ժամանակի հանգամանքների եւ պարագաների պատճառաւ խորթացել էին իւրանից:

Ուստի Պէղծեան Յարութիւն, Գրիգոր՝ արքունի ճարտարապետ, ծանիկ, երկանեան Յովհաննէս եւ Ազնաւուրեան Կարապետ ամիրաները եւ ուրիշ ազգասէր անձեր, Պօղոս պատրիարքի հետ խորհուրդանելով, Հռովմէադաւան Հայերի իշխանները եւ արհեստաւորները հրաւիրեցին ազգային պատրիարքարանումը, եւ թագաւորական հրամանը ծանուցին նորանց:

Այն հրաւիրեալներից ոմանք արդէն զգուեալ լինելով օտախացած եւ բաժանուած մնալուց, եւ ոմանք եւս առ երկիւղի հաւանութիւն տուեցին, եւ սկսեցին ոտորագրել Նիկիական հանգանակի ներքեւը, որ 518 հայրապետների դաւանութիւնն էր՝ ընդօրինակուած մի մասնաւոր թղթի վերայ. եւ մի փոքր մաս մի եւս տարակուսելով, եւ Գոլէճեան վարդապետների զըրպարտութիւններից գայթակղելով՝ երկիւղ էին ցոյց տալի ստորագրելուց:

Այն մեծ եւ նշանաւոր գործին խաղաղութիւնով եւ համոզմամբ վերջ տալու, եւ եղբայրական սէր եւ միութիւն հաստատելու նպատակաւ, Աղաչրաղեան Հ. Մեսրովպ վարդապետը 1820 թուականին ի. Ա Յունուարի, առանց ոչ ոքի տեղեկութեանը, գնաց Եօնուղեան Յովհաննէս Հռովմէադաւան Հայի տունը, եւ նորա միջնորդութեամբը խնդրեց արքունական ճարտարապետի հետ տեսութիւն ունենալ:

Ճարտարապետը սիրով ընդունեց նորա խնդիրը, եւ իւր տունը հրաւիրեց նաեւ Պէղծեան եւ Ազնաւուրեան ամիրաները:

Շատ տեսակ սիրալիր խօսակցութիւններից յետոյ, միութեան խնդրոյն վերայ հետագայ առաջարկութիւնը եղաւ՝ թէ պէտք է երկու կողմերից եւս գիտնական եւ իրաւագէտ անձեր որոշուին, եւ այն վէճերի եւ բաժանմունքների պատճառները անաչառապէս քննուին:

Հայր Մեսրովպ սիրով ընդունեց այն առաջարկութիւնը, եւ կանչելով իւր մօտ Հայր Սահակ վարդա-

պետը, ուղարկեց Բերայ, այս եղելութիւնը Հռովմէա-
դաւան իշխանների իմաց տալու: Հ. Սահակ ելաւ գնաց
իւրեանց պատուիրութեամբ տեղը, եւ այս լուրը Ալլահիւր-
տեան Մանուկ եւ Մատթէոս ամիրանների եւ ուրիշ նշա-
նաւոր անձերի ծանոյց, որք ուրախութիւնով ընդուն-
եցին եւ հաճութիւն տուեցին առաջարկութեանը:

Այնուհետեւ Հ. Սահակ իմաց տուաւ նաեւ Լատի-
նական եկեղեցիներում թագուն կեցող վարդապետ-
ներին, եւ իսկոյն Հ. Թովմայ վարդապետ Մաքսէթեան
եւ Հ. Սերովբէ վարդապետ ձէվաշիրճեան գնացին
լատինների եպիսկոպոս Մօնսինեօն Վենկեստիոս Գո-
ռեսիի մօտ, եւ նորանից հրաման ստանալով ուղղուե-
ցան Եփեսոսեան Յովհաննէսի տունը, ուր եւ սպասում
էր Հ. Մեսրովպ:

Երկու օր եւս անցանելուց յետոյ՝ այն տեղ եկան
նաեւ Հ. Թադէոս Վ. Ասկէրեան, Հ. Գրիգոր Վ. Գապա-
ռաճեան, Հ. Քերովբէ Վ. Աղնաուրեան, Հ. Պօղոս Վ.
Բժշկեան եւ Հ. Ստեփանոս Աւգերեան այս վերջինը եր-
բեսն նորանց եպիսկոպոսական փոխանորդութեան
պաշտօնն էր վարում: Իսկ Լուսաւորչակրօն Հայերի
կողմից ընտրուեցան միայն երեք անձեր, որք էին
Տէր Մեսրովպ քահանայ մայր եկեղեցւոյ, Տէր Բար-
թուղիմէոս քահանայ Ս. Խաչ եկեղեցւոյ, եւ պարոն
Թադւոր գիտնական ուսուցիչը. նմանապէս երեք ան-
ձեր եւս Աբբացիների կողմից որոշուեցան, որք էին,
Հ. Մեսրովպ, Հ. Թովմայ եւ Հ. Սերովբէ. եւ ամենայն
անգամ ժողովի նախագահ եւ նորա վճիռներին ուն-
կընդէր՝ Հ. Ստեփանոս եպիսկոպոսը լինում էր:

Ա. Ծննդեան ութերորդ օրից սկսեալ մինչեւ աւագ-
չորեքշաբթի օրը տեւեց վիճաբանութիւնները, զորս
աւելորդ համարում եմք մի առ մի գրի առնուլ այս
տեղ: Ժողովը գումարուում էր մերթ ճարտարապետ
ամիրայի տանը եւ մերթ Պէդճեանի. եւ ամենից
վերջը՝ միաբանուելով, համաձայնութեան պայման-
ները գրի առնուեցան, եւ երկու կողմից եւս ստորա-
գրելուց յետոյ՝ վերջացաւ ժողովը:

Դեռ եւս երկու օր անց չէր կացել, երբ Մայր ե-
կեղեցումը եկեղեցական եւ աշխարհական ժողով գու-
մարուեցաւ, ուր Պօղոս պատրիարք սիրոյ եւ միաբա-
նութեան վերայ ազդու մի ատենաբանութիւն անե-
լուց յետոյ, ժողովոյ երկու կողմից ստորագրեալ գը-
րութիւնները կարգաց, եւ բացատրութեան կարօտ
մի քանի կէտերն եւս՝ Ս. եկեղեցւոյ ուղիղ դաւանու-
թեանը համաձայն մեկնելուց վերջը՝ համոզեց ընդ-
հանուր ժողովականները, որք իւրեանց ստորագրու-
թիւնները հաստատ հիման վերայ վաւերացած տես-
նելու համար, միաբերան խնդրեցին որ դաշնագրու-
թեան պայմանները «Հրաւ» սիրոյ» մակագրութեամբ
տպուելով՝ ամենայն կողմն ցրուին, որ քիչ ժամանա-
կից կատարուեցաւ:

Ուստի այս եղանակաւ հաստատուեցաւ միաբանու-
թիւնը, եւ ժողովականները զիրար համբուրելով եւ
միաբանութեան պատճառ եղող անձերին օրհնելով,
միմեանցից բաժանուեցան, մեծ միխթարութիւնով
եւ սրտի ամենաքաղցր յոյսերով լցուած:

1820 թուականին Ապրիլի 18-ին, աշխարհամատրան կիւրակէ օրը, Մայր եկեղեցում նշանաւոր հանգէս կատարուեցաւ, ուր հաւաքուել էին ամենայն աստիճանից երեւելի եւ ականաւոր անձեր, թէ եկեղեցական եւ թէ աշխարհական դասից, եւ խուռն բազմութեամբ հանդերձ վերադարձող Հայերի աստիճանաւորներով եւ ժողովրդով։ Աբբայեան վարդապետներից, Հ. Մեսրովպ, Հ. Թովմայ, Հ. Թադէոս, Հ. Սերովբէ, Հ. Գրիգոր, եւ Գովէճեաններից Հ. Սահակ եւ Հ. Պօղոս վարդապետները վեղար եւ փիլոն զգեցան. եւ մինչ «Հարց» շաբաթանը երգել սկսել էին, պատրիարքական փոխանորդ Յակոբոս վարդապետ, Տէր Մեսրովպ քահանայ, Պէղճեան, ձարտարապետ եւ Ազնաւուրեան ամիրաների առաջնորդութեամբը եկեղեցում մուտ գործեցին, ուր Պօղոս պատրիարքը ձեռքը գաւազան բռնած՝ աթոռի վերայ բազմել էր, եւ ապա կարգաւ կանգնեցին դասում։ Ժողովուրդի ուրախութիւնը չափ եւ սահման չունէր։

Ս. պատարագի միջոցին Պօղոս պատրիարք իւր երկու սարկաւազները վարդապետութեան աստիճանի բարձրացրեց. այս ձեռնադրութեան ժամանակ լեւոնի եւ Գաղկեդոնի ժողովոյ նշովը չկարգացուեցաւ, եւ ոչ եւս՝ միաբանական ժողովոյ որոշմանը համաձայն՝ յիշատակուեցան Յովհաննու Որոտնեցւոյ եւ Գրիգոր եւ Մովսէս Տաթեւացեաց անուանքը։ Ս. պատարագի աւետարանը Հ. Մեսրովպը կարդաց, եւ նոյն օրը եօնուղեան Յովհաննէս հաղորդուեցաւ Քրիստոսի սուրբ մարմնոյ եւ արեանը։

Ս. պատարագը աւարտուելուց յետոյ, թէ մեր եւ թէ Ալլահիւերոտեան Մատթէոս եւ Նազարէթ ամիրաները եւ ուրիշ գլխաւոր անձեր, վեղար եւ փիլոն զգեցող վարդապետները հաւաքուեցան պատրիարքարանում, որոց Պօղոս պատրիարքը սիրալիր ընդունելութիւն անելով, օրհնութիւն կարդաց ընդհանուր ազգի վերայ եւ փառաբանեց Արարիչը. հուսկ յետոյ ձարտարապետին հրաման արաւ որ իւր տանը մէջ հիւրընկալէ Գապառաճեան Գրիգոր եւ Պօղոս վարդապետները. եւ Պէղճեանին եւս, ձեւահիւրճեան Սերովբէ վարդապետը. երկանեան ամիրային, Ազաչըրաղեան Մեսրովպ վարդապետը. ձանիկ ամիրային, Թովմայ եւ Թադէոս վարդապետները. Կարնեցի Յակոբ ամիրային՝ Սահակ վարդապետը. սորանք ամեքեան արժանաւոր ընթացքով եւ ընդունելութիւնով պատուում էին իւրեանց հիւր եղբայրները, եւ կիւրակէ օրերն եւս մայրաքաղաքի Ս. եկեղեցիներում խուռն բազմութեան առաջեւ՝ հանդիսաւոր Ս. պատարագը մատուցանելու հրաւիրում էին։

Իսկ երեւելի եւ հարուստ անձեր անթիւ խնճոյքներ պատրաստեցին եւ ուրախութիւններ արեցին, յորոց մինչեւ ամբողջ երեք օր եւս տեւողներ եղան։

Ահաւասիկ յիշատակների արժանի մի դէպք, որոյ մէջ յայտնի տեսնուում է մեր ազգային ուղղափառ Ս. եկեղեցւոյ ներողամտութիւնը եւ անյիշաչարութիւնը, ըստ քրիստոսեան բանին, երկնային սէրը եւ մայրական գորովը՝ որ ցոյց է տալի միշտ իւր ծոցը դիմող հարազատ զաւակների վերայ։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԱՂՄՈՒԿԸ: — ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՋՃԱՆԻ
ԵՒ ՈՒՐԻՇ ԱՄԻՐԱՆԵՐԻ ԱՔՍՈՐՈՒՄԸ:

Թէպէտ բազմաթիւ էին այս միաբանութեան ջերմ հոլօսակիցները, սակայն մի գաղտնի զայրացումն Հայ ժողովուրդների մէջ տիրում էր. վասն զի ոմանց խիստ ախորժելի չէր թուել «Հրաւիր Սիրոյ» դաշնադրական տետրակի պարունակութիւնները. ոմանք, Կ. Պօլսոյ մի պատրիարք, որ իւր մարմնաւոր իշխանութիւնից ջուկ, հոգեւորի գալով մի վիճակաւոր եպիսկոպոսի իշխանութիւնից առաւել բան չունի, այսպիսի մի միաբանական խնդիրը անձեռնհաս ճանաչում էին: Եւ արդարեւ անտարակոյս էր, որ այսպիսի եկեղեցական մեծ խնդիր Ս. Էջմիածնի Սրբադնագոյն Կաթողիկոսի նախագահութիւնով, ընդհանուր Հայստանեայց եկեղեցիներու, Արքեպիսկոպոսների եւ ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցականների ընդհանուր ժողովով քննուելով, եւ նորանց վճիռներովը կարգադրուելով, կարողանում էր լուծուիլ:

Պօղոս պատրիարքն եւս այս մասին այնքան անգէտ չէր նա ճանաչում էր իւր ձեռնհասութիւնից բարձր գործի ձեռնամխած լինելը. նա արդէն իսկ գործի սկիզբից յամառութիւն ցոյց էր տուել ընդդէմ մի քանի խնդիրների. բայց երբ տէրութեան կառավարութիւնը ստիպում էր պատրիարքին միաբանու-

թեան գործին փութապէս վերջ տալու. եւ երբ այն խտրութիւնները որոյ աղաղաւ Հռովմէադաւանները իւրեանց աղգային եկեղեցիից բաժանուել էին, պատեհ ժամանակին նորանց վրայօք տեղեկութիւններ տրուած էին կառավարութեան, այն խտրութիւնների կրօնի էական մասեր չլինելը. սորանից գործը մի այնպիսի կերպարանք առաւ, որ Պօղոս պատրիարքը պարտաւորուեցաւ յետ կանգնել իւր յամառութիւնից:

Դեռ Սրբադնագոյն Կաթողիկոսի եւ ուրիշ վիճակաւոր առաջնորդների յանդիմանական գրութիւնները չէին հասել Պօղոս պատրիարքի, դեռ Հայ կղերին եւ ժողովուրդին մէջ անգոհունակութեան յայտնի ապացոյցներ չէին երեւացել, մինչ Յուլիսի 12-ին. Պօղոս պատրիարք վերջին օժման իւղը օրհնելով՝ ուղարկեց եկեղեցիներին, որպէս զի օժանուիլ կամեցող հիւանդը օժեն:

Գաղատացի Հռովմէադաւանների զարմանքը օրից օր աւելանում էր, երբ տեսանում էին Հայերի անտարբերութիւնը, որ ճնշող ժամանակի արդիւնքն էր: Վերջին օժման իւղը դրդաւորութեան պատճառ դարձաւ:

Օգոստոսի 7-ին, շաբաթ օրը (1820) Գուլիանթի առաջն խռովայոյղ Լատին հոգեւորականի խորհրդով, որ Հայերի Ս. եկեղեցիին ոխերիմ թշնամի էր, մի Գաղատացի, Լուսաւորչական Հայի ղգեստով, եւ «Հրաւիր Սիրոյ» տետրակը ձեռնումը բռնած, եւ նորա սկզբում գրուած Ս. Լուսաւորչի պատկերին վերայ պատին պատկերը կպցրած՝ սկսեց շուկայի

մէջ Կեսարացի կոշկակարներին խանութներում եւ
սենեակներում ման գալ եւ գրգռել տալ թէ «Ինչի
համար այդքան անհոգ հասել էք, պատրիարքը վռան-
կացել է, Ս. Էջմիածինը ուրացել եւ Հռոմի աթոռին
է հնազանդել. այսուհետեւ Ս. Մեռմի գործածու-
թիւնը վերացաւ, նորա տեղ ձէթով պէտք է օծուիմք
աղցանի նման. ալ լռելու ժամանակը անց կացաւ,
մեք վաղը էգուց պէտք է բողոքեմք, եւ դուք մեզի
հետ միացէք. գնամք պատրիարքարան եւ հասկացը-
նեմք որ մեք Լուսաւորչի զաւակներ եմք եւ ոչ թէ
Հռոմի պապերի»: Ահա այս եւ սորանց նման գայ-
թակղութիւնները գնալով սատակացան:

Վերոյիշեալ գայթակղական անցքի լուրը հոյն ե-
րեկոյին պատրիարքի ականջը հասաւ, որ առանց
ժամանակ կորցնելու, իւրեան փոխանորդ Դիոնեսիոս
եպիսկոպոսը ուղարկեց Պէդմեան եւ ճարտարապետ
ամիրաների մօտ. բայց ըստ եւրոպացւոց գիշերուայ
ժամը 1 լինելով չկարողացան եւ ոչ մի բան անել:

Հետեւեալ առաւօտը ժողովրդականներին անթիւ
բազմութիւն շրջապատեց Մայր եկեղեցին եւ միա-
բերան սկսեցին աղաղակել թէ «Մէք Հայ եմք, Ս.
Դրիգոր Լուսաւորչի զաւակներն եմք, մեք վռանկ
չեմք լինում. պատրիարքը թող այստեղ գայ,
պատրիարքը, եւ մեր սրտերը ապահովացնէ:»

Ս. Երուսաղեմի միաբան Մարկոս եւ Յակոբ եպիս-
կոպոսները պատրիարքի կողմից ուղարկուեցան որ
գնան համոզեն զայրացած ժողովուրդը. բայց անօ-
գուտ: Սմբոխը գիմեց գէպի պատրիարքարան: Դըռ-

ները փակուած էին, ժողովուրդը զարկեց խորտա-
կեց նորանց, եւ ներս լցուելով սկսեցին պատրիարքին
որոնել. բայց այս վերջինը պատուհանից փախած,
մօտակայ մի Թուրքի տանը մէջ իւր անձը պահել էր:

Ինչ ժամանակից յետոյ Եէնիչերիներին գլխաւորը
հասաւ այնտեղ հանդերձ իւր զինուորներով, եւ ժո-
ղովուրդի առաջնորդողներին մի քանիսը ձերբակալ
անելով՝ բանտ ուղարկեց, իսկ միւսերը ցիրեւցան
արեց, եւ պատրիարքարանի պահպանութեանը հա-
մար բաւական մարդիկ թողլով հեռացաւ:

Տէրութեան կառավարութիւնը կամենալով որոնել
այս գրգռութեան հեղինակները, հրամայեց բանտար-
կեալներին տանջել. որոնցից մինը Տէլի Պաղտատար
անուամբ անձը մատնեց, ուրիշ մի եւս՝ Կեսարա-
ցի Կարապետ անուն մի սարկաւադ, եւ մի քանիսը
եւս այն գայթակղեցուցիչ եւ գրգռիչ Դաղատացին,
որ ամենայն տեղ որոնեցին գտնելու, բայց անօգուտ
եղաւ. վասն զի նորան գաղտնապէս Եւրոպա էին
ուղարկել:

Իսկ սարկաւադը իւր տանջանքներում, նախ եւ
յառաջ Աստուածատուր եւ Երեմիա եպիսկոպոսներին
մատնեց, բայց չկարողացաւ հատաւտել եւ ոչինչ:
Յետոյ Սոյ Տէր Կիրակոս Սրբազան Կաթողիկոսին
մատնեց, որ այն խռովութեան միջոցում Կ. Պօլսում
գտնուելով՝ նոր ճանապարհ էր ելել իւր աթոռը վե-
րադառնալու. սորա ետեւից սուրհանգակ ուղարկուե-
ցաւ, եւ Մայրաքաղաք բերուելով՝ Մեծ Փոխարքայի
ներկայութեանը հարցափորձ եղաւ, բայց նորա վե-

րայ եւս չհաստատուելով ոչինչ, արձակուեցաւ: Տէլի Պաղտասարը եւս ղինքը թելագորող Յակօբ եւ Կարապետ Կեսարացի անձերը մասնեց, բայց միայն Յակօբին կարողացան գտանել: Ապա մասնեց յիշեալ սարկաւազը Սախայեան Գրիգոր ամիրային եւ նորա աղգական ողորմելի պատանին Աղարիա: Նոյնպէս տիրացու Յովհաննէս Պէկիսօզ գիւղից մի անձն, բայց այս վերջինը Խրիմ էր փախել: Անց կացաւ երկուօր եւս, սարկաւազը մասնեց Արփիարեան Մկրտիչ ամիրային, Գառաքեաճեա Աբրահամ ամիրային, Կէլէլեան Պօղոս ամիրային, եւ Մարգարեան Ալա Պօղոսին. սոցանից միայն Աբրահամ ամիրայն՝ եգիպտոսի Փոխարքայի սենեկապետ Նէճիպ էֆէնտիի միջնորդութեամբը բանտից ազատուեցաւ:

Օգոստոսի 16-րդ երեկոյին, ըստ Եւրոպ. ժամը 9-ին, Մեծ Փոխարքայն կանչել տուաւ Պօղոս պատրիարքին, եւ առանձնապէս հարցեւորեալ անելով՝ կամենում էր տեղեկանալ այս խռովութեան իսկական պատճառը:

Պօղոս պատրիարքը, որ ամենեւին գոհ չէր միաբանութեան մի քանի խնդիրների վերայ, եւ որ արդէն վշտացել էր իւր հրաժարականը կամեցող քանի ինչ գլխաւոր անձերի վերայ, բարեպատե՛հ միջոց գտաւ ծանուցանելու որ «Թէպէտ կայսերական կառավարութեան հրամանների համաձայն փութացել էր աղգի միջից պառակտումը անհետացնելու միջոցների վերայ խորհել, բայց մի քանիսի աղգեցութիւնովը անկարող լինելով իւր խորհուրդը յառաջ տա-

նել, պարտաւորուել էր նորանց կամաւը շարժիլ, անվայել եւ անյարմար գնացք ունենալ, եւ թէ հետեւաբար նորանց անխոհեմութեան վախճանը այս եղելութիւնները յառաջացուցել էին», որպէս տեսանք սակաւ ինչ յառաջ:

Փոխարքայն կամենում է այն մի քանիսի անունները գիտենալ եւ անմիջապէս տեղեկանում է, որք էին. Գրիգոր ձարտարապետ, Յարութիւն Պէղճեան, ձանիկ Փափաղեան, Յովհաննէս Երկանեան եւ Կարապետ Աղնաւուրեան: Իսկ Սախայեան Գրիգոր ամիրայն չկարողանալով տանջանքների սաստկութեանը դէմ դնել իւր ութսունամեայ հասակում, ամենայն յանգանքները իւր վերայ առնելով՝ ողորմագին ձայնով ասում էր. «Թողէք այդքան անմեղ բազմութիւնը, եւ միայն զիս պատուհասեցէք»: Նոյնպէս Կեսարացի Յակօբ եւ Տէլի Պաղտասար իւրեանց անձը պատժապարտ խոստովանուեցան. Աղարիա պատանին եւս խոստովանուեց որ իբր թէ սարկաւազին հետ այս եւ այն կողմերը շրջագայելով գրգռութիւն ձգած լինէր: Ուստի վճռուեցաւ որ այս հինգ անձերը եւս մահի պատուհասով պատժուին:

Սեպտեմբերի 18-ին, Վերացման Ս. Խաչի տօնի ութերորդօրը, շաբաթ երեկոյին «Լոյս զուարթ» ասուելու ժամանակ, Մայր եկեղեցւոյ դրան առաջեւ գլխատեցին Սախայեան Գրիգոր ամիրան. Յակօբ Կեսարացին եւ Տէլի Պաղտասարը կախ տուեցին: Իսկ այնքան անմեղների անպարտ եւ չարատանջ մահիցը պատճառ եղող մատնիչ սարկաւազը (որ բանտում

մահմէտական կրօնը ընդունել էր) Ազարիա պատանին հետ՝ Մայրաքաղաքի բաղմամարդ հրասպարակների մէկումը նմանապէս կախաղան հանեցին:

Հետեւեալ օրը, Աստուածատուր եւ Երեմիա եպիսկոպոսները, եւ ուրիշ տանեւերն անձեր բանտիցը արձակուեցան: Իսկ բանտարկուած երեւի Հայերը աքսորուեցան. Մկրտիչ Արփիարեան՝ Ստանքէօյի, Պօղոս Կէլիէեան՝ Իլիմիայ եւ Աղա Պօղոս Մարգարեան, Հռոգոս կղզին: Նմանապէս աքսոր գնալու գատապարտուեցան պատրիարքի գործերին ձեռնամուխ եղած հինգ անձերը. բայց սորանցից ծանկ Գափաղեանը, որ Փոխարքայի սեղանաւորն էր, ազատուեցաւ. նմանապէս ազատութիւն ստացաւ Գրիգոր ձարտարապետը, վասն զի հօկտեմբերի 5-ին մի սաստիկ մրրիկ թագաւորական պալատի բաւական մեծ մասը վնասելով, Սուլթանի հրամանովը կանչուեցաւ որ անմիջապէս նորոգութեան ձեռք զարնէ: Երկանեան Յովհաննէս, որոյ ընդդէմ այն միջոցին մի սարսափելի մատնութիւն ուղղուած էր, գլխատման վտանգից ազատուելու համար մահմէտական կրօնը ընդունեց: Իսկ Աղնաւուրեան Յարութիւնը՝ Սամոս կղզին եւ Պէդճեան Յարութիւնը Իլիմեա աքսորուեցան:

Պէդճեան յառաջ քան թէ աքսորուել էր, փողերանոցի հաշիւները ամբողջապէս եւ խիստ կարգաւորեալ կերպիւ յանձնեց, որով փողերանոցի վերատեսչից շատ գովութիւն լսելու արժանացաւ: Իւր պատժապարտութեան վճիռը այս էր, թէ «Յարութիւն Պէդճեան, ամենայն հաւատարմութիւնով եւ

ճշդութիւնով վարել է թագաւորական փողերանոցի պաշտօնը. բայց ազգային գործերում ձեռնամուխ լինելուն պատճառաւ, իւրեան զգուշացնելու եւ խրատելու համար այս կերպ պատժապարտութեան արժանի դատուեցաւ»:

Ուստի հեռացաւ Պէդճեան, եւ նորան յաջորդեց Պիլիգիլճեան Պօղոս Հռովմէադաւան Հայը:

Ահա այս կերպիւ սառեցան միաբանութեան փափաքանօք վառուած սրտերը, եւ խարխուլ հիման վերայ կառուցուած այնպէս անխորհուրդ մի շինութեան վախճանը այսպէս եղաւ: Իսկ Ս. եկեղեցւոյ գիրկը ընդունուող Աքքայեան վարդապետներին Պօղոս պատրիարքը հրաման ուղարկեց որ պատրիարքարանը ներկայանան, որպէս զի նոցանց երկուսը Ս. Էջմիածին, եւ միւս երկուսն եւս Ս. Երուսաղէմ ուղարկէ: Բայց վարդապետները հաղիւ լսել էին այս հրամանը, շտապեցին գնալ Լատինական եկեղեցին, ուր եւ պարտաւորուեցան ապաշխարել: Նմանապէս Աքքայեան Ժողովուրդները հետեւեցան նորանց օրինակին:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՊԵՋՃԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏԻԶԵԱՆԲ ՎԵՐԱԳԱՌՆՈՒՄ ԵՆ ԱՔՍՈՐԻՑ.

Հաղիւ մի տարի էր տեւել Պէդճեանի աքսոր դրնալը, որ վերադարձաւ (1825), եւ անմիջապէս նախ

եւ առաջ Սուլթանի անձնական ծախքերի եւ պիտոյքների սեղանաւորութեան պաշտօնը ստացաւ :

Անցել էին դեռ հինգ վեց ամիսներ եւս, ահա փոքրանոցի տեսչութեան պաշտօնն եւս յանձնուեցաւ, նորան եւ օր օրից փառքով եւ պատուով յառաջագիմում էր. եւ Սուլթան Մահմուտ Բ հզօր ինքնակալին եւս սիրելի լինելով՝ օր քան զօր իշխանութիւնով ճոխանում էր, եւ առանց դադարելոյ բարեգործութիւնից ամենայն ժամ աղքատների եւ տառապեալների դժութեան ձեռն էր կարկառում :

Այն երկու չարագործները, Հալէթ Էֆէնտի եւ Նորա սեղանաւոր Իսխէլ անուամբ Հրեայն, եբք իւրեանց անօրէնութիւնների պատուհասը արգարութիւնով ստացան բարեգութ Սուլթանից՝ արքայութեան խնդրամաճ սատակելով, այն ատեն առ հասարակ քրիտաոնեայ հպատակները ուրախացան եւ սկսեցին հանգիստ շունչ առնուլ : Ուստի Պէղճեան եւս առիթ գրտանելով՝ մի քանի երեւելի նախարարների սիրտը իւրեան գրաւեց, եւ նորանց խորհրդով խնդրագիր մատոյց Սուլթանին, Կարապետ՝ Պօղոս եւ Յակօբ չէլէպիները արքայից ազատելու : Սուլթանը սիրով հրամայեց վերագարձընել նորանց իւրեանց տեղը : Եւ որովհետեւ Տիւղեանց ծովեղերեայ տունը Իսխէլի ձեռքն անցած լինելով՝ նորա մահիցը յետոյ իւր բովանդակ ինչքերովը թագաւորական կայքերի կարգում էր անցել, ուստի Պէղճեան շտապեց գնել յիշեալ տունը, եւ առաջուանից առաւել ընտիր կարա-

սիներով եւ զարդերով բարեկարգելուց յետոյ, առաւ բանալիները եւ անուշահոտ լիմոններով լցուած սակառի մի մէջ դնելով՝ յանձնեց իւր Համափիւռքեռ, որ տանի Տիւղեանց Երանուհի եւ Տիրուհի երկու քերցը պարգեւէ, զորս Պէղճեան իւր փանը մէջ հիւրընկալեր էր, եւ միանգամայն իւրեանց եղբայրների ազատութեան աւետիսը հաղորդէ : Համափիւռտիկինը ճշդիւ կատարեց ինչ որ պատուիրել էր իւրեան իւր վեհանձնասիրտ եղբայրը :

Տարապայման ուրախութիւնով լցուեցան ազնուուհի քուերը սրտերը, եւ լաւ համոզուեցան, որ հիմնովին սուտ եւ սխալ է եղել այն կարծիքը, իբր թէ՝ իւրեանց դերգաստանի կործանման պատճառ Պէղճեանը եղած լինէր. եւ ահա ժամանակը եւ պատեհ առիթը ցոյց տուեց. որ այն անզուգական բարերարի վեհ ոգին բնաւ մի այդպիսի ապերախտութիւն եւ անգթութիւն չէր մտաբերած : Այն ոգին, ասում եմ, որ ոչ միայն իւր ժամանակի մարդիկների մէջ նշանաւոր կերպիւ փայլում էր, այլ ապագայ դարերում եւս պէտք էր անմահ յաւերժանալ : Սորա ճշմարտութիւնը շուտով զգացին Երանուհի եւ Տիրուհի տիկիները. նոյնը զգացին ամենայն Տիւղեանք եւ բնդհանուր ազգայինք, որով Պէղճեանի անմեղութիւնը, առաքինի եւ երախտագէտ սիրտը ամենեցուն ծանօթ եղաւ. հետեւաբար նորա անձը բամբասող լեզուները պապանձեալ կարկեցան :

1823 թուականին ապրիլի 15-ին, Կարապետ, Յակօբ եւ Պօղոս չէլէպիները Կ. Պօլիս հասան : Եւ ուղղակի

Պէզճեանի տունը իջեւանելով՝ շատ օրեր կեցան : Պէզճեան ուրախութեան արտասուքով համբուրեց այս տարագրեալ աղնուականները, եւ փոխադարձ երախտագիտութիւնով երկու կողմերի սրտերն եւս լցուած՝ իրարու փոխադարձ շնորհակալութիւն անելուց չէին յագենալ :

Պէզճեան նորանց ընդհանուր պիտոյքը հօգալով, եւ պէտք եղած սպասաւորները եւ աղախիններն եւս յատկացնելով, թողեց նորանց գնալ իւրեանց հայրենական տունը :

Զգացին Տիւղեանք այն ժամանակ, թէ որքան քաղցր է եղել բարերարելը եւ փոխադարձ բարերարելը :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՀՈՌՈՎՄԷՆԱԴԱՆԱՆ ՀԱՅԵՐԻ Կ. ՊՕԼՍԻՅ ԱՓՍՈՐՈՒԻԼԸ:

Պէզճեան, որ ամենայն ջանք ի գործ դրել էր միաբանութեան խնդիրը արդիւնաւոր կացուցանելու եւ ազգի միջից երկպառակութիւնը եւ գայթակղութիւնը անհետացնելու, երբ տեսաւ որ գործը իւր յոյսը դրածին նման վախճան չունեցաւ, շրջեց իւր գիտաւորութիւնը, եւ Հռովմէադաւան Հայ եղբայրների օգտին համար խորհուրդ արաւ Կարապետ պատրիարքի հետ (որ 1823 թուականին հոկտեմբերի 25-ին Պօղոս պատրիարքի յաջորդ ընտրուել էր) որ

Հռովմէադաւան վարդապետներից, Ղալաթիոյ կամ Բերայում մի փոխանորդ կացուցանեն պատրիարքի կողմից, որպէս զի սորան հասած թագաւորական հրամանները, յիշեալ փոխանորդի միջոցաւ անմիջապէս ծանուցուին Հռովմէադաւան Հայերին :

Այս նպատակաւ Պէզճեան օր մի ելաւ գնաց Բերա Պրիլէզիկճեան Պօղոսի տունը, եւ հրաւիրեց այնտեղ Հռովմէադաւան Հայերի գլխաւորներին, Գաղատացի սեղանաւորներին, Տիւղեան Յակօր չէլչպիին եւ ուրիշներներին, եւ պատրիարքի կամքը եւ հաճութիւնը նորանց տաջեւ դրաւ :

Ընդհանուր ժողովականները շնորհակալ լինելով՝ այն առաջարկութիւնը ուրախութիւնով ընդունեցին : Ուստի խնդիրը միայն ընտրութեան վերայ մնալով, առաջարկուեցաւ Պէզճեանի՝ թէ ինքն վարդապետներից որի համար որ իւր հաճութիւնը ապկամի, նոյնը եւ ամենեցուն ընդունելի պէտք է լինի : Պէզճեան երկար միջոց ընդգլմանալուց յետոյ, հարց արաւ ժողովականներից թէ ինչպէս էր, յարմարաւոր տեսնում էին արդեօք Նուրիճան Անտոն վարդապետը այս պաշտօնին : Ամենեքեան միաբերան հաւանութիւն տուեցին թէ Նուրիճան Անտոն վարդապետը փոխանորդ ճանաչուի, եւ միւս Հռովմէադաւան վարդապետների մէջ եւս գլխաւոր. եւ ապա վերջացաւ ժողովը :

Պէզճեան այս մասին եւս չյաջողուեցաւ, վասն զի խորամանկ, հեռատես եւ մտքերը պղտորող եւ սրտերի վերայ բանացող մի զօրութիւն կար. այս

զօրութիւնն էր Հռովմի արքանեակների զօրութիւնը որ իւրեան ընդդէմ միշտ ախոյեան ունէր :

Յաջորդ օրը վերստին ժողով գումարուեցաւ Հռովմէադաւան սեղանաւորների մէջ. եւ Գաղատացի Մարուշ Պօղոս վարդապետը, փոխանակ նուրիճան Անտոն վարդապետի փոխանորդ ընտրուեցաւ, որ ըստ ասելոյ իւրեանց հերետիկոս Հայի ընտրած չէր :

Եւ որովհետեւ այս նորընտիր վարդապետն եւս պատրիարքի հրամանաւը պէտք էր փոխանորդ կարգուէր եւ նորա իրաւասութեան ներքոյ լինել, այս պատճառաւ մի այլ ճանապարհ մտաբերեցին. ուստի խորհրդածեցին թէ արդեօք որպիսի հնարքով կարող լինէին առանձին պատրիարք եւ պատրիարքարան ունենալ, եւ ամենայն կերպիւ բաժանուիլ իւրեանց արիւնակից եղբայրներից, եւ նորանց ծնող սուրբ եւ Առաքելական եկեղեցիից :

Երբ պատրիարքի հրամանաւ մի փոխանորդ կարգելոյ խորհուրդը՝ մինչեւ առանձին մի պատրիարք ունենալու աստիճանին բարձրանում է. երբ մինչեւ ցարդ միաբանութեան ամենայն խնդիրները ի դերեւ ելանում են, եւ զաղտնածածուկ մեքենաներով ամենայն միջոցներ կորստեան ներքոյ ենթարկուում են, հարկ չէ զարմանալ նաեւ ամենեւին բաժանեալ մնալու եւ չմերձենալու, կամ միութեան առաջեւ ահազին խոչընդոտներ եւ մեծամեծ դժուարութիւններ յարուցանելու համար՝ հնարուած միջոցների վերայ եւս : Սակայն, գլխով եւ ամենայն մասներով կերպաւորուած մի մարմին, հարկաւ կարող է գոյացնել

իւր վերայ տոկալու զօրութիւն. եւ որքան նոյն մարմնոյն որ եւ իցէ մասը այս կերպաւորութեան հետամուտ լինի, որքան հնար եւ ջան ի գործ դնէ դարձեալ այն մարմինը, որ է ամբողջը եւ ծնողքը, եւ հայրենի ամենայն սրբազան յիշատակները, սովորութիւնները եւ արարողութիւնները պահողը, դարեքի ընդդէմ մրցողը, ազգութեան կնիքը, անունը եւ բոլոր յատկութիւնները իւր նախահօրներից սկսեալ ունողը եւ անխախտ պահողը, խիստ մեծագոյն սնան է, եւ պէտք է միշտ պատրաստ գտնուի իւրանից անջատուող փոքրիկ մասը մի օր իւր մէջը ընդունելու, եւ նորա անդգոյշ անարգանքներին եւ անպաշտօն դնացիցը ներողամիտ ոգւով ակնարկելու եւ նորան սիրով գգուելու :

Քաղաքագիտութիւնը, որ բազում անգամ փորձառու եւ հմուտ գլուխները պատրուի է, եւ նորանց աննշան դէպքերի խաղալիկ է շինում, եւ մասնում է անխորհուրդ ձեռնարկութիւնների թշուառ հետեւանքներին, ապա որքան եւս առաւել այն գլուխները շփոթեցնում է, որք Աստուծոյ տաճարում Ս. սեղանի առաջեւ խոնարհած՝ մարգկային ազգի մեղքերի քաւութեանը համար պատարագելու, եւ աշխարհային ամենայն զբաղմունքներից ձեռն վեր առած՝ մի միայն հանդերձեալ աշխարհի վերայ խոկալու ենթարկուած են. մանաւանդ այնպիսի ձեռնարկութեան մէջ, որ ոչ ժամանակի հանգամանքներին, ոչ երկրի օրէնքներին եւ ոչ տէրութեան քաղաքականութեանը համապատասխանում է. որով հետեւութիւնն եւս

նշաւակ եւ նախատինք մնում է ձեռնարկող անխոր-
հուրդ գլուխների համար:

Ահա ճիշդ սորա նման եղաւ, Հռովմէադաւաններին
կառավարութիւնից պատրիարք կամ առանձին աղ-
գապետ կամենալու խնդիրը, եւ այս խնդիրը ար-
գիւնաւորելու համար հնարուած միջոցները եւ նո-
րանց հետեւանքը:

Պարսիկների պատերազմը Ռուսների ընդդէմ, ու-
րով Այրաբատ հաճանգը իւր շրջակայ քաղաքներովը
եւ գիւղերովը գրաւեցին այս վերջինները, որոց մէջ
գտանուում է նաեւ Ս. Էջմիածնի վանքը, յորում եւ
նստում է ընդհանուր Աղգի Ընդհանրական Գլուխ
Սրբազնակառար Կաթողիկոսը, Հռովմէադաւան Հայոց
գլուխների համար յարմար պարագայ եւ միջոց
տեսնուեցաւ: Սորանից իւրեանց խնդրոյն իբր նիւթ,
առիթ գտան փաստ որոնելու թէ Հայերը միանալով
Ռուսների հետ, մեծ ջարդ տուեցին անհաւատ Պար-
սիկներին, եւ նորանց տէրութեան հպատակութենից
ազատուելով՝ խորհում են Օսմանեան տէրութեան
սահմանների վերայ յարձակել, եւ Ռուսների օգնու-
թիւնովը մի մասնաւոր թաղաւորութիւն կանգնեցը-
նել այնտեղ:

Հռովմի եկեղեցիին յարող Հայերը թէպէտ չեն
յաճախում Հայերի եկեղեցումը, եւ ոչ եւս հոգեւոր
հաղորդակցութեան մէջ մտնում են, այնու ամենայ-
նիւ կառավարութեան առաջեւ իբրեւ մի եւ նոյն ան-
գամներ աղգի, եւ մի պատրիարքի իրաւասութեազ
ներքոյ ճանաչուելով, երբ մի այս կերպ ապստամ-

բութեան խորհուրդ յերեւան գայ՝ իւրեանք եւս
միաբան եւ միախորհուրդ պէտք է երեւէին, եւ
իւրեանց հաւատարմութեան եւ հարադատ ծա-
ռայութեան համբաւը արատաւորուելով, իւրեանք
եւս արժանի պատուհաս կրելու պէտք է ենթար-
կուէին: Արդ այսպէս հիմնովին երեւակայեալ աղե-
տալի մի վախճանից ազատուելու եւ ամենեւին մի
կասկած չյարուցանելու համար, պէտք էր կանխա-
պէս ծանուցանել Սուլթանին, եւ խնդրել որ առան-
ձին պատրիարք կամ մի աղգապետ շնորհէր իւրեանց,
որպէս զի կառավարութիւնն եւս նորանք ամենեւին
բաժանուած, եւ առանձին մի աղգ, եւ Հայ աղգին
հետ եւս հոգեւորապէս եւ մարմնաւորապէս անհա-
ղորդ ճանաչէ:

Ուստի այս անխորհուրդ եւ ծաղրալից դիտաւո-
րութիւնով ոգեւորուած մի խնդրագիր խմբագրուե-
ցաւ եւ ուղղուեցաւ Սուլթանին այն յուսով, որ դա
պէտք էր առանց տարակուսանքի կատարուեր՝ երե-
ւելի եւ Սուլթանի սիրելի Խոսրով Մէհմէտ փա-
շայի միջնորդութիւնով:

Թէպէտ Օսմանեան պատմութեան մէջ խիստ շատ
անգամ յիշատակուել է Սուլթանների եւ նախա-
րարների մեր աղգի ցոյց տուած մարդասիրական
ազնիւ զգացումների տպացոյցներ, սակայն խիստ
մեծ եւ առաջին կարգի շնորհ մի համարում եմք,
ուղղուած խնդրագրի նկատմամբ, Սուլթանի վե-
րջաօրին մեր աղգի հաւատարմութեան եւ երախտա-
դիտութեան վերայ ունեցած հաստատուն վստահու-

թիւնը, եւ առանց խուզարկութեան եւ բժախնդրութեան, լոկ մի պատրիարքի երաշխաւորութիւնով բաւականանալը նկատելով. վասն զի երբ Սուլթան Մահմուտ կարգաց խնդրագիրը, իսկոյն հրամայեց իւր մօտ կանչել Պէզճեանին, որոյ պարունակութիւնը ցոյց տալով բացատրութիւն պահանջեց նորանից:

Պէզճեան, որ կարծում էր այն, թէ Հռովմէադաւանները առանձին պատրիարք խնդրելու համար խնդրագիր ներկայացնելու չափ թերեւս խելամուտ կարողացած լինին, բայց մի այս աստիճան քաղաքագիտական մի դաւաճանութեան՝ նորանց կողմանէ մտաբերել երբեք չէր կարող ակնկալել, եւ ոչ իսկ մի այսպիսի սոսկալի վատութիւն՝ նորանց համար կարող էր մտիցը անց կացնել: Ուստի առանց վարանելու, մի ըստ միջե Գաղատացի Հռովմէադաւան մի մասն Հայերի՝ Հայոց ազգի ամբողջութեան հետ ունեցած անհաշտ առեւտրութիւնը եւ թշնամութիւնը Սուլթանի առաջեւ նկարագրում է, եւ թէ պատրիարքը ըստ որում պատասխանատու է ազգին համար, նա կարող է երաշխաւորել նորա ընդհանրութեանը:

Սուլթանի հրամանաւ փոխարքայն իւր մօտ հրաւիրում է, թէ Կարապետ եւ թէ նորանից առաջուայ Պօղոս պատրիարքները:

Այնպեղ փոխարքայն հարցանում է նորանից թէ կարող էին համարձակուիլ եւ յանձն առնուլ երաշխաւորելու Օսմանեան պետութենում դանուող ընդ-

հանուր Հայերի համար, նոցանում անհաւատարմութեան եւ ապստամբութեան մի ցոյց երբեք չտեսնուելու պայմանաւ:

Պօղոս եպիսկոպոս նախ եւ առաջ բերան բանալով, աներկիւղաբար ապացուցանում է Հայոց ազգի հաւատարիմ, հլու եւ տիրասէր ընթացքը, եւ Օսմանեան տէրութեան շնորհիւ խաղաղ եւ անգորր կեանք վարելով ամենայն օր աղօթող լինելը, թէ առատագույթ Սուլթանի եւ թէ նորա արգարասէր նախարարներու համար. եւ թէ ինքն եւ թէ պատրիարքը ըստ ամենայնի երաշխաւորում էին ընդհանուր ազգին համար, ապահովացնելով որ ապստամբութեան մի վատ խորհուրդ անգամ նորա մտիցը չէր անցել:

Փոխարքայն աւելացնում է. «Դուք ուստի կարող էք գիտենալ հեռաւոր քաղաքներում բնակուող ազգայինների խորհուրդները: Եւ որպիսի կերպիւ կարող լինում էք մեզ ապահովացնել ապստամբութիւն չծագելու մասին. միթէ ինչ որ լինում է ձեր խորհրդովը լինում է »:

Պօղոս եպիսկոպոս մի եւ նոյն աներկիւղութիւնով պատասխանում է. քրիստոնէական կրօնում մի ամենահարկաւոր խորհուրդ կայ, եւ այն է որ իւրաքանչիւր մարդ պարտաւոր եղած է իւր սրտի գաղանիքը քահանային յայտնելու. ինչ չար որ դործէ, թէ բանիւ, թէ գործով եւ թէ խորհրդով, պէտք է խոստովանուի եւ թողութիւն խնդրէ Աստուծուց: Քահանայն եւս իւր կողմից նորան խրատում եւ յորդորում է չար եւ անիրաւ գործերից հեռի մնալու:

որք ատելի են Մատուծոյ եւ մարդկան: Ուստի թէ որ քահանաները մի այդպիսի խորհուրդ նկատեն եւ լսեն, անմիջապէս մեզ ծանուցանում են, որպէս զի հարկ եղածը հոգամբ կարեւոր դարմաններով: Եւ ահա այս պատճառաւ աղբին ընդհանրութեանը երաշխաւորում եմք. սակայն միայն կաթուղիկ ասուած մի մասն Հայերի չեմք կարող երաշխաւորել, որք ոչ մեր եկեղեցին մտանում են եւ ոչ մեր քահանաների խոստովանութիւնը:

Փոխարքայն Համոզուեց. եւ ինչ որ լսեր էր պատրիարքից՝ գրեց Սուլթանին:

Երկար ժամանակ չանցաւ. Թնկրեան Յակոբ՝ Կեսարիա, եւ նորա եղբայրը Յովսէփ՝ Սեբաստիա արքսորուեցան, հանդերձ իւրեանց ընտանեօքը, 1827 թուականին հոկտեմբերի 3-ին:

Յունաստանի ապստամբութեան ժամանակ երբ Օսմանցիների նաւատորմիղը այրուեցաւ նաւարինումը Եւրոպական նաւերից, Սուլթան Մահմուտ յանդիմանելով Գաղղիոյ, Անգղիոյ եւ Ռուսաց դեսպաններին, պատերազմ հրատարակեց Ռուսաց Տէրութեան ընդդէմ:

Եւ որովհետեւ մինչեւ այն ժամանակ կաթուղիկ Հայերը թագաւորական հրամանի համաձայն՝ չմիաբանուեցան աղբի ընդհանրութեան հետ, եւ մանաւանդ Եւրոպացիների հետ միշտ հաղորդակցութիւն ունենալուն համար, Սուլթանը Հայոց պատրիարքին հրովարտակ ուղարկեց, յորում պարունակուել էին հետագայ հինգ պատուէրները, թէ

Ա. Ամենայն Գաղատացիները իւրեանց հայրենիքը արքսորուին:

Բ. Հռովմէադաւան կրօնաւորները Եւրոպայէն արքսորուին:

Գ. Կ. Պօլսեցի Հռովմէադաւաններից Հայոց պատրիարքի անհնազանդ գտնուողները Անատոլու արքսորուին:

Դ. Ամենայն մայրապետները օտար երկիրները արքսորուին:

Ե. Հռովմէադաւանները չբնակուին Բերա, Ղալաթիա եւ Եւրոպական ժողովրդոց բնակուող գեղերը:

Այն միջոցները Հայոց պատրիարքարանը այրուած լինելով, այս հրովարտակը Ս. Գէորգայ եկեղեցին հրաւիրեալ Լուսաւորչադաւան եւ Հռովմէադաւան մեծամեծների եւ բաղմաթիւ արուեստաւորների ներկայութեանը կարգացուեցաւ:

Սկսեց արքսորը. նախ Գաղատացիները 1827 թուականին դեկտեմբերի 17-ին արքսորուեցան. եւ որովհետեւ հրովարտակում որոշ բացառութիւն չկար, այս պատճառաւ Լուսաւորչակրօն Գաղատացիներն եւս արքսորուեցան, որպէս ծերունի մի Պօղոս վարդապետ, լուծայափոխ Կարապետ եւ ուրիշ անձեր:

Իսկ յունուարի 27-ին Կ. Պօլսոյ մէջ տեղափոխութիւններ եղան. փետրուարի 6-ին եւս հոգեւորականները Եւրոպա արքսորուեցան. նոյն ամսոյ 25-ին մայրապետներից 30 հոգւոյ չափ Պանտըրմա, եւ 11 հոգւոյ չափ ալ Մահալըճ արքսոր գնացին ('):

(') Ընդհանուր արքսորեալների Թիւր Եփէա որոշ իմանալ կարելի

Իսկ այն Հռովմէադաւանները, որք նոյն տարին տարիլի 29-ին Հայաստանեայց ուղղափառ Ս. Եկեղեցիից իւրեանց յօժար կամաւը Ս. Հաղորդութիւնը ընդունեցին, որպէս էին Տիւղեանները, Ալլահզիլետեան Նազարէթ եւ Աբրահամ ամիրաները, Չամչեանները եւ ուրիշ երեւելի գերդաստաններ, Կոստանդնուպօլսոյ Հայաբնակ գեղերը հանգիստ եւ խաղաղ մնացին:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ՊԷՉՃԵԱՆԻ ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ (¹):

Մինչեւ ցարդ ժամանակագրական կարգաւ Պէշճեանի վարքագրութեան հետ անմիջական յարաբերութիւն ունեցող ազդային գլխաւոր գէպքերի պատմութիւնն եւս շարունակեցինք. իսկ այսուհետեւ պէտք է անցանեմք նորա բարեգործական մեծամեծ արարմունքներին, բարեպաշտական նշանաւոր գործերին, եւ թէ Օսմանեան Պետութեան, եւ թէ իւր սիրելի ազգին մատուցած երեւելի եւ յիշատակի արժանի ծառայութիւններին պատմութեանը:

Ճեղատ, բայց եւ այնպէս երեքից մինչեւ չորս հազար հաւանական է հաշուել:

(¹) Պէշճեանի բարեպաշտական գործերը անմիւսն, բայց վերջնաւորները միայն պէտք է զննմք աշտուղ:

Պէշճեանի գլխաւոր, բարեսէր եւ վեհ սէրն այն աստիճանի մեծ համբաւ ստացել էր, որ ամենայն կողմից եւ ամենայն ազգերի կարօտեալներ իւրեան դիմում էին, եւ երբեք պարապ չէին յետ դառնում. այս պատճառաւ Պէշճեան առանց բարեգործութեան օր չէր անցկացնում:

Բազմաթիւ աղքատներ եւ տնանկ գերդաստաններ իւրեանց վերջի յուսահատութեան վիճակին, ոչ միայն ժամանակաւոր միտիթարանքների մի նուէր ստանում էին Պէշճեանից, այլ եւ իւրեանց արհեստը մշակելու, կամ այլ մի առեւտրական գործի ձեռնամուխ լինելու եւ մշտնջենաբար պէս իւրեանց ապրուստը հոգալու հաստատուն դրամագլուխ եւս ընդունում էին: Եւ Պէշճեանի այն առատագութեւ բազմերախտ սիրտն եւս իւր միտիթարութիւնը բիւրաւոր կարօտելոյ օրհնութիւնների եւ բարեմաղութութիւնների մէջ միայն գտանում էր, եւ այն վերջապա իր վիճակին իւրեան զօրավիգ եւ ապաւէն աղքատին ջերմ հայցուածները ունէր, որոնցից միշտ իւր պաշտօններում պարզերես, իւր ծանր եւ բազմակնճիւռն ձեռնարկութիւններում յաջողակ, եւ իւրեան ընդգէմ լարուած որոգայթներին անձերբակալ գտանուում էր, իւր թշնամիների եւ նախանձոտ սրտերի նախատինքի համար:

Թագաւորական նաւարանին կառավարութեան կողմից մի եկեղեցի, իւր չորս որմերով եւ առատաւորով կիսաշէն՝ Հայ ազգին յանձնուեցաւ նորա շինութիւնը աւարտելու պատճառաւ: Պէշճեան

սիրով յանձն առաւ իւր սեպհական փողովը աւարտել նորան, եւ եկեղեցական բովանդակ կարեւոր սպասներով եւ անօթներով զարդարել. եւ նորա օծման օրը Փրկչի Ս. յարութեան փառքին համար՝ «Եկեղեցի Ս. Յարութեան» անուանեց: Եւ որովհետեւ այս եկեղեցին սեպհական ժողովուրդ չունէր որ կարողանար մի քահանայ շահելու, այս պատճառաւ Ս. Ասատուածնայ Մայր եկեղեցւոյ 3000 դահեկան յանձնեց, այն պայմանաւ որ յիշեալ գումարից գոյանալի 30 դահեկան տոկոսիքը, իւրաքանչիւր ամիս Ս. Յարութեան եկեղեցւոյ քահանաների դասին յանձնուի, որպէս զի փոփոխակի կարգաւ, ամենայն ամիս նորաշէն Ս. Յարութեան եկեղեցւոյ քահանայադործութիւնը կատարեն: Այս կարգադրութիւնը հաստատ պահելու համար՝ Մայր եկեղեցւոյ գիւնդատանը արձանագրել տուաւ, եւ պատրիարքի եւ եկեղեցական հոգաբարձութեան ստորագրութիւններովը վաւերացոյց:

Սորանից յառաջ 1826 թուականին յուլիսի 8-ին Կ. Պօլսոյ մեծ հրկիզութեան միջոցին, (որոյ երկայնութիւնը համարեա 3½ եւ լայնութիւնը 2 վերստից աւելի էր) ոչ միայն փայտեայ շինութիւնները այրուեցան, այլ եւ քարից շինուածներն եւս, որպէս են՝ բաղանիքներ, մզկիթներ, պանդոկներ, նաեւ Հայոց Մայր եկեղեցին եւ աղջային պատրիարքարանը: Համեմատելով այս հրկիզութեան մեծութիւնը, մեծ եղաւ նաեւ Պէզճեանի ձեռնտուութիւնը այրուած շինութիւնների տէրերի համար:

նոյն իսկ Կարապետ պատրիարքին մեծամեծ գումարներ յանձնեց, որ ամենայն կողմ անձամբ շրջագայելով արժանաւոր կարօտեալները բաշխէ եւ մխիթարէ նորանց, առանց յիշելու պարգեւ տուողի եւ օգնողի անունը: Մարգասէր Պէզճեանը այս բարերարութիւնը ոչ միայն իւր սիրելի ազգին արաւ, այլ եւ բազմաթիւ Յոյների եւ Թուրքերի, ոմանց համար բնակարան շինել տալով, ոմանց բնակութեան տեղի վարձ, ոմանց կարեւոր կարասիք, զգեստեղէնք, եւ ուրիշներին եւս օրական պաշար եւ կերակրեղէնք շնորհելով:

Այն ժամանակներին Պէզճեան ուրիշ մի աղղօգուտ բարերարութիւն եւս արաւ: Ուսումնական Գէորգ Պատուելիի բազմավաստակ երկասիրութիւնով յօրինած Պարսկերէն եւ Հայերէն մեծահատոր բառարանը Փէշտիմալճեան Գրիգոր ուսուցչի մօտ գտնուելով, հեղինակի անուանը յիշատակութեանը համար, նորա սրբագրութիւնը, եւ միւս կարեւոր ծանօթութիւնները Տիւզեան Յակօբ չէլէպիին յանձնելով ապագրել տուաւ, եւ ազգին մէջ ցրուեց: Այս կերպով Պէզճեան երեք տեսակ բարիքների պատճառ եղաւ. նախ՝ բազմաշան հեղինակին երկասիրութիւնը կորուստից եւ կամ ուրիշի հեղինակութիւն սեպհականելու վտանգից ազատեց. երկրորդ՝ Պարսկերէն լեզու ուսանող անձերի մեծ հեշտութիւն մատուցեց. եւ երրորդ՝ որ ամենից առաւելն է, այնպիսի մեծածախ եւ մեծագիր տպագրական գործ մի ամենեւին ձրի ընծայեց ազգին. եւ ոչ միայն մայրաքաղաքում գտնուած ա-

մենայն դպրոցների պարգեւեց մէկ մէկ օրինակ այլ եւ հեռաւոր հայաքնակ երկիրներ անգամ ուղարկել չխնայեց :

Պէզճեան շտապեց նաեւ ճիշդ սորա նման ձեռքնուտու լինել Վենետիկում Մխիթարեան Հարց աշխատասիրած Հայկազեան ընդարձակ բառարանին տպագրութեանը, զոր դժբաղդաբար չկարողացաւ տեսանել իւր կենդանութեան ժամանակ : Պէզճեան իւր ուսումնասիրութեանը եւ ազգին մտաւորական զարգացմանը վերայ, իւր ժամանակի պահանջումից աւելի ջանք եւ սէր ունենալը, թէ սորանով եւ սորանից յետոյ պատահած ուրիշ պարագաներում հաւաստեց, որպէս պէտք է տեսնեմք քիչ մի յետոյ :

Անակնկալ եւ անկարծելի ժամանակներում Սուլթանի մօտ ստէպ ստէպ կանչուելուն պատճառաւ, Պէզճեան 1824 թուականին իւր բնակութիւնը եէնիքաբուից Միջագիւղ կոչուած ծովեզերեայ քաղաքամասնը փոխադրեց, ուր եւ տարուայ մեծ մասը անցկացնում էր Սուլթանի իւր պալատումը :

Այս տեղափոխութիւնը տեղի տուեց Պէզճեանի ուրիշ բարեգործութիւններ անելու. վասն զի հազիւ թէ տեղաւորուել էր իւր նոր բնակարանում, տեղւոյն եկեղեցական հոգաբարձութիւնը սկսեց ազատ շունչ առնուլ. եւ մի օր իւր խոստովանահօր քահանայի միջոցաւ պատեհութիւն գտան իմաց անելու նորա՝ եկեղեցւոյ շինութենից մնացած 400 հազար դահեկանից աւելի մնացած պարտքը :

Պէզճեան, որ իւր խորագէտ հանճարիցը լաւ տե-

ղեկութիւն ունէր եկեղեցական հոգաբարձութեան վիճակին օրպիտութեանը, նմանապէս մուրացիանութեան եւ պարտքերի բաղմանալու պատճառների վերայ, անաչառ հարցափորձերով ստիպեց նորանց ճշմարիտը խոստովանելու, եւ վերջապէս տեղեկացաւ որ իբր թէ եկեղեցւոյ շինութեան ժամանակ թէպէտ ոմանք ձեռնտուութիւն անել խոստացել, եւ իւրեանց անուններն եւս դռների վերայ յիշատակարանները արձանագրել տուել էին, բայց ի վերջոյ ոչինչ չէին հասուցել : Ուստի Պէզճեան զայրահալով այն անպիտանների վերայ, եւ յիշատակարանների արձանագրութիւնները ջնջել հրամայելով, վերոյիշեալ ամբողջ պարտքը վճարելէն յետոյ, բնտիր ընտիր զարգերով պայծառացուց եկեղեցին, այսինքն եպիսկոպոսական եւ քահանայական ոսկեթել բանուած զգեստներով, գեղեցիկ եւ թանկագին շուրջառներով, փորուրաւներով, սաղաւարտներով, մի աղանակապ զաւազանով, սկիհով եւ նորա համար ծանրագին ծածկոցներով, բուրլառներով եւ քջոցներով, արծաթեայ մեծ խաչերով, խիտ ընտիր թաւշեայ եւ բեհեղեայ վարագոյրներով, արծաթապատ աւետարաններով, վերջապէս միով բանիւ՝ ամենակատարեալ եկեղեցական զարգերով, որոնցից յիշեալ եկեղեցին զարմանալի փառահեղութիւնով շքեղացաւ, եւ նորա հոգաբարձական անդամներն եւս փառաւորուեցան :

Ազգային Մայր եկեղեցին այրուելէն յետոյ, երբ շինութեան համար թագաւորական հրովարտակը

դեռ դուրս չէր եկել, մի օր Պէզճեան ելաւ գնաց բաղանիք, եւ դեռ կատարեալ չլուացուած՝ Սուլթանից հրաման ստացաւ իւրեան ներկայանալու: Պէզճեան կարելի եղածին չափ շտապեց եւ հասաւ թագաւորի պալատը:

Սուլթան տեղեկացած լինելով Պէզճեանի բաղանիքէն գալը, հարցուց թէ արդեօք հանգիստ ժամանակ անցուցել էր բաղանիքումը: Պէզճեան, որ այսպիսի բարեպատեհ միջոցներում առիթը պարապ չէր թողնում, մանաւանդ թէ շատ անգամ ինքն իւրանից հնարում էր, խոնարհութիւն անելով պատասխանում է թէ «Հայերի այրուած եկեղեցին տակաւին աւերակ մնացած լինելով՝ կիւրակէ օրը, ցուրտ եւ խոնաւ օր մի, գլխաբաց աղօթքի կանգնել էր այնտեղ, եւ մրսելով շտապել էր բաղանիք գնալ»: Սուլթանը ժպտելով, անմիջապէս հրամայում է որ յիշեալ այրուած եկեղեցին առաջուանից աւելի փառաւոր կերպիւ կառուցուի: Պէզճեան սրտի անպատմելի ուրախութիւնով եւ արտասուալից աչերով համբուրում է Սուլթանին ոտքերը, եւ ապա տուն վերադառնալով, իւր Յարութիւն Թէլլի անուանեալ ըսպասաւորը ուղարկում է աւետիս տալու Կարապետ պատրիարքին:

1828 թուականին փետրուարի 3-ին, բուն բարեկենդանի օրը Մայր եկեղեցւոյ շինութեան մասին հարկ եղած թագաւորական հրովարտակը եկաւ. եւ Պէզճեան առանց ժամանակ կորցնելու հրաւիրեց արքունի ճարտարապետ Գրիգոր ամիրան, եւ քաղա-

քական ճարտարապետ Տէվլէթ Կարապետը, եւ պատուիրեց նորանց եկեղեցիին ձեւը գծագրել:

Փետրուարի 10-ին սկսեց հիմնարկութիւնը, եւ շինութիւնը անընդհատ տեւեց մինչեւ սեպտեմբերի վերջը: Շինուածը եղաւ խիստ փառաւոր եւ ընդարձակ: Աւանդատուններից, պահարաններից, եկեղեցիին հիւսիսային կողմումը Հայկական լեզուի դասախօսութեան համար կառուցուած ուսումնարանից, եւ հասարակ ընթերցանութեան եւ երաժշտութեան համար շինուած գպրոցից ջով, ընդհանուր շինութիւնը երեք մեծ եւ երեք փոքրագիր եկեղեցիներից էր բաղկանում: Ուսումնարանի մօտ եւս մի մեծ աւազան շինուեցաւ, որ միշտ լիք էր ջրով, եւ որոյ բոլորտիքը կրակ անցընող ջրհաններ դնելու եւ ջրհանակիրներ բնակեցնելու սենեակներ հաստատուեցան. իսկ եկեղեցիին ընդդէմ վայելուչ ձեւով կառուցուեցաւ աղբային պատրիարքարանը:

Հոկտեմբերի 14-ին եկեղեցւոյ օծումը այնպիսի հանդիսաւոր կերպիւ կատարուեցաւ՝ որոյ նմանը դեռ մինչեւ այն ատեն չէր տեսնուել Կ. Պօլսում: Առաջինը՝ Մայր եկեղեցին՝ Տիրամօր Ս. Կուսի եւ նորահրաշալի վերախոխման պատուին համար օծեց Կարապետ պատրիարքը: Երկրորդը՝ որ նորահիւսիսային կողմումը գտանուում է, օծեց Աստուածատուր արքեպիսկոպոսը, Ս. Խաչի անուանը ներքեւ: Երրորդը, որ Մայր եկեղեցւոյ հարաւային կողմումը գտանուում է, օծեց Երեմիա արքեպիսկոպոսը, սրբազան առաքեալների Յակոբայ եւ Յովհանու որդւոցն Որոտման

անուանը ներքեւ : Եւ Ս. Խաչի եկեղեցեաց մէջ-
տեղը գտանուող եկեղեցին Ս. Երուսաղէմի պատրիարքի
փոխանորդ Յովհաննէս վարդապետը օծեց, Պէղճեա-
նի Զերմեռանդ եւ աղգասէր խնդրանացը համա-
ձայն՝ Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան անուա-
նը ներքեւ : Որդւոցն Որոտման կից եղող եկեղեցին
օծեց պատրիարքական փոխանորդ Բարթողիմէոս
վարդապետը՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ Ս. Ծննդեան
անուանը ներքեւ : Եւ վերջապէս վեցերորդը՝ որ Ս.
Խաչ եկեղեցւոյ հիւսիսային կողմը գտանուում է, օ-
ծեց Սնդրէաս վարդապետը՝ Ս. Հրեշտակապետաց ա-
նուանը ներքեւ :

Խիստ հեշտ է մտաբերել, թէ այսքան մեծամար-
մին մի շինութեան համար որքան մեծ աշխատու-
թիւն, հոգս եւ գրամական մեծ գումար հարկա-
ւոր էին, որ այն ժամանակուայ ամանայն տեսակ
նիւթերի աժանագնութեանը հայելով՝ ընդհանուր
ծախքը երեք միլիոն դահեկանից անց կացաւ, որ նոյն
ժամանակուայ համար, որպէս ասացինք, նշանաւոր
մի գումար էր : Իւրաքանչիւր աղգային ըստ չափու
կարողութեան ձեռնտու գտնուեցաւ այս աղգային
շինութեանը, մանաւանդ հարուստ սեղանաւորները,
որոց ինչպէս որ Պէղճեանի կենդանութեան միջոցում
շնորհած տուրքերն եւ ողորմութիւնը խիստ աւելի
արդիւնաւոր գտնուում էր իւրեանց ուրիշ ժամա-
նակներում շնորհած տուրքերի հետ բաղդատելով,
նոյնպէս եւ իւրեանց անիրաւութիւնն եւ զրկանքը
խիստ սակաւ պատահում էր՝ այլ ժամանակներում

նորանց արած անիրաւութիւնների հետ բաղդատե-
լով. եւ այս երկու չափաւորեալ եղանակներն եւս նո-
րանց Պէղճեանից ունեցած ահ եւ երկիւղիցն էր.
վասն զի Պէղճեանն այլ միայն առաւ ասիլո էր
տնանկների, աղքատների, տաւապեալների եւ աղ-
գային բարեգործութիւնների, այլ եւ ահ, գող
եւ սարսափ ընդդէմ անօրէնների, բռնաւորների,
հարստահարողների եւ փաթթամութիւնով ճոխացած
անձնապաշտների, եւ ետականութիւնով գոռոջացող-
ների, մինչեւ անգամ իւր լոկ անունը բաւական էր
նորանք սարսեցընելու, եւ իւրեանց վատ խորհուրդ-
ների մէջ նորանց կործանելու. եւ ահա այս երկու
նշանաւոր եւ հաղուագիւտ յատկութիւններով, այս-
ինքն աղգին բարիք անելու, եւ նորա չարիք եւ վը-
նաս կամեցողները պատուհասելու ձեռնհաս լինելովը,
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՈՒԴԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐ ԿՈՇՈՒՆԸՆԸ արժանա-
ւորութիւնը ստացաւ :

Այսպիսի աղգային շինութիւնների եւ կամ ու-
րիշ կարեւոր պիտուքների համար փող պէտք եղած
միջոցները, Պէղճեան հաւաքում էր սեղանաւորնե-
րին, եւ ամենից յառաջ ինքն ստորագրում էր մի
նշանաւոր գումար, եւ ապա իւրաքանչիւրի համար
ըստ չափու կարողութեան նշանակում էր ցուցա-
կում, եւ ամենից վերջը նորանց ցոյց էր տալի ցու-
ցակը, եւ ով կարող էր համարձակուիլ ասելու թէ
«ես կարողութիւն չունիմ», եւ կամ չեմ կամենում
մի այդքան գումար հատուցանել» : Իսկ եթէ պատա-
հէր մի ասող անձն, Պէղճեան չէր ընդդիմանում,

բայց գեղամակողը ինքնին սկսում էր զղջալ, եւ կրկնակի մի գումար ստորագրելով՝ Պէղճեանի սիրտը գոհ անում էր: Երբեմն եւս Պէղճեան գիտմամբ ցանկից դուրս էր ձգում այն անձը, որոյ գոհ սրբաթիւ նուիրատու չլինելը գիտէր: Բայց առաջինը, զգալով գալու հետեւութիւնը, առաւել եւս սկսում էր աղաչել Պէղճեանի, որ իւրեան չզրկէ լինելի բարեգործութեան մասնակցելուց: Եւ թէ որ այս վերջինը ընդունէր նորան աղաչանքը, նորան մի մասնաւոր շնորհ արած համարուում էր:

Ահա այս աստիճանի մեծ էր Պէղճեանի ազդեցութիւնը: որ փոխանակ ընդունողին աղաչել եւ խնդրել տալու, պարգեւողին խնդրել եւ աղաչել էր տալի շատ անգամ, եւ ամենից յետոյ ամենից աւելի մի գումար ինքն յանձնում էր ում որ պէտք էր յանձնել: որով առանց ժամանակ կորցնելու միւսներն եւս հետեւում էին իւրեան օրինակին: Այս կերպ պատահումներ շատ անգամ տեղի ունեցած լինելը՝ գեռ մինչեւ այսօր կենդանի մարդիկ վկայում են մեզ, եւ մեզ եւս այնպէս թուում է թէ ազգային փոքր մի նպաստի կարող՝ բայց դանդաղութիւն ցոյց տուող ձեռների համար, մի այսպիսի սաստիկ հարուած ունենալը մեծ բաղդաւորութիւն է:

Վերոյիշեալ ազգային շինութիւնների համար հաւաքուած գրամական նպաստների գումարը՝ հասաւ երկու միլիոն դահեկանի. որոյ կէս միլիոնը Պէղճեան ինքն հատուցել էր: Մնաց ազգային պարտք հազար երկու հարիւր (1200) քսակ, կամ որ նոյնն է 47000 ր.

արծ.: Պէղճեան ազգասիրական ջերմ եռանդից շարժուած՝ ժողովականների առաջ այս պարտքն եւս սիրով հատոյց եկեղեցւոյ երէցփոխան Սախայեան Մարտիրոսի, այն պայմանաւ որ իւրաքանչիւր ամիս նորանից գոյանալի 3000 դահեկան տոկոսիքը եկեղեցւոյ հոգաբարձուները մշտնջենաւորապէս հասուցանեն, 2500 դահեկան ուսումնարանի եւ դպրոցի պիտոյիցը, եւ 500 դահեկանն եւս Խարդալ գիւղում իւր կառուցած դպրոցի հարկաւորութիւններին:

Գեղեցիկ հեռատեսութիւնով, եւ իւր բարեգործութիւնների յիշատակը յաւիտեան պահել տալու սուրբ խորհուրդով, Պէղճեան այս նուէրը շնորհեց ազգին անխախտ կտակաւ (1):

Պէղճեան լաւ էր զգացել որ եկեղեցիների պայծառութիւնը դպրոցներից գոյանում է, եւ լաւ տեղեակ էր նաեւ իւր ժամանակի մարդկանց դադափարին, որք չէին կարող ըմբռնել դպրոցի իսկութիւնը, վասն որոյ դպրոցը ուրիշ եւ եկեղեցին ուրիշ առարկաներ ճանաչում էին. եւ թերեւս եկեղեցիների եկամուտները դպրոցների յառաջագիւմութիւնների յատկացնելը մեղք անգամ համարում էին (իւրեանց քսակը լիքցնելը առաւել վարձ համարելով). ուստի գիտմամբ այս կերպ տնօրինել է գործը, որ եկեղեցին պարտաւոր լինի անխափան ինամք տանել դպրոցին:

(1) Սա եւ սորա նման վաւերական գրութիւններ պահուած են եղել մինչեւ ցայսօր Մայր եկեղեցիի դիւանատնումը: Բայց ժամանակի կարծութիւնը, եւ քանի մի անհաճոյ արգելներ՝ չներեցին ինձ յառաջ բերել նորանց այս տեղ:

Այս ամէնքն եւս վկայուած, եւ պատրիարքի եւ իշխանների ստորագրութիւններով վաւերացուած եւ հաստատուած բարեգործութիւններ են որ մեք գիտեմք, եւ այժմ ի լուր աշխարհի հրապարակաւ հռչակում եմք. եւ դեռ, ով գիտէ, այն առատաձեռն անձը ուրիշ որպիսի բարեգործութիւնների ուրոշումներ եւ յատակագիծներ ունեցել է արդեօք, եւ նորանց գործադրութիւնները արդեօք որպիսի մարդերի եւ որպիսի եղանակաւ անօրինել եւ յանձնել է, թերեւս ժամանակին երկիւղալի քաղաքականութիւնից իւր անունը ծածկել ստիպուելով, եւ թէ արդեօք դեռ մեզ անձանօթ յանձնարարութիւնները ամբողջ եւ Պէղծեանի կամքին համաձայն կատարուել են . . . մեք թողնում ենք Աստուածային արդար եւ անաչառ դատաստանի քննութեանը, ձեռք առնելով մեր պատմութեան շարունակութեան թելը:

Պէղծեան խիստ ընտիր եւ թանկագին եկեղեցական ամենայն տեսակ զարդեր ընծայեց անթերի Մայր եկեղեցիին, նոյնպէս եւ Իւսկիւտարու Ս. Խաչ եկեղեցիին, որոց իւրաքանչիւրի վերայ իւր յիշատակութիւնը արձանագրուած պահուած է մինչեւ ցայսօր: Հաւաստում են նաեւ մեզ, թէ Տաճկաստանի գաւառներում շատ եկեղեցիներ կրում են Պէղծեանի մի կամ աւելի յիշատակը եղած եկեղեցական զարդեր, որոց մի քանիսին այս օրերս գրողը տեսած է եղել Կարին քաղաքում, Հին Պայաղիտում եւ նորա վանքում, եւ Տրապիզոնում ճանապարհորդութիւնով պատահած միջոցով:

Ամենաքաղցր պարտականութիւն համարում եմ ինձ յիշատակել նաեւ այս տեղ, Պէղծեանի քոյր, Համասիւռ բարեպաշտուհի տիկնոջ, մայրաքաղաքի էյուպկոչուած քաղաքամասը ի հիմանց նորոգել տուած եկեղեցին Ս. Եղիայի անուան ներքեւ. որոյ ներքին զարդարանքների եւ պիտոյքների հարկաւորութիւնները Պէղծեան իւր անձնականից հոգաց:

Ներկայ ժամանակիս մէջ մեր չորս կողմումը մի հայեացք ձգելով, եւ այսօրինակ բարեգործութիւններով ճոխացած՝ անձնուրաց եւ ազգասէր անձանց նուաղումը դիտելով, պէտք է որ կարողանայինք, ընդգէժ մեր խղճի չափազանց կամ աւելորդ գովաբանութիւններ համարել, եթէ նորան ժամանակակից ճշմարտասէր մարդիկը անձամբ չվկայէին, եւ մեր պատմածները եւ դեռ պատմելիքները տակաւին խիստ համառօտ եւ հարեւանցի լինելը չհաստատէին, եւ միանգամայն մեր բոլորտիքը գտնուող այսօրուայ մայրաքաղաքի գլխաւոր եկեղեցիներու անթիւ թանկագին զարդերը, յիշատակարանները, գպրոցները եւ ազգապարծանք շինութիւնները եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն, կենդանի ապացոյցներ եւ անսուտ վկաներ չլինէին մեզ: Ժամանակը, որպէս հաւանական է, կարելի է ազգային մեծամեծ բարերարներ մուտցութեան ներքեւ թաղած է, եւ մեր ապերախտութեան համար է որ (ամենեւին թող չցաւին մեր սրտերը) այժմ դժուար լինում է մեզ արժանաւոր բարերարներ ունենալը. վասն զի երախտաւոր անձերը պա-

տուելու եւ գնահատելու մասին, ո՛հ, դեռ շատ եւ շատ յետին եմք:

4. Պօլսեցիք գլխաւորապէս, թէ որ թերեւս չեն մոռացած ամենեւին Պէզճեանին եւ նորանից վայելած բարերարութիւնները, անշուշտ լինում էր այնպէս մի ժամանակ: որ նորան աննշան ոմն համարելով, հնաւարկատ հրէի մը եւ կամ թուրքերի նասրէտտին խոճայի մի չափ եւս պատմութեան մէջ մի փոքր տեղ բռնելու արժանի չէին տեսնել. եւ անտարակոյս մեր առածը ճշմարիտ լինում էր (մի քանի չարասերների անպատեհի քերհրոքեանը հաւատ) թէ որ ուսումնականութիւնը եւ ճշմարտախօսութիւնը մի առանձնաշնորհումն, կամ մի եւ նոյն աղբիւրից ջուր խմող գրագէտների սեպհականութիւն լինէր: Ո՞չ ապաքէն նոյն իսկ մեր ամիրաներից ոմանք, Պէզճեանի մահից յետոյ ջանք արեցին նորա անմահ յիշատակը ջնջելու չափ հնարքներ ի գործ դնել, սուտ եւ շինուի երկիւղներ կեղծելով, եւ գոթիա-հնար պատրուակներով իւրեանց Սաղայելեան ոխը եւ չարակամութիւնը ծածկել աշխատելով: (Յաւիտեան սեւ եւ մուր նորանց երեսներին):

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ԱՐԲՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԱՅԻ ԱՔՍՈՐՈՒՄԸ
ԵՒ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ: ՄԵԾ ՍՈՎԻ ԺԱՄԱՆԱԿ Կ. ՊՕԼՍՈՅ ԱՂՔԱՏ
ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՆԱՏՈԼՈՒ ԱՔՍՈՐՈՒԵԼՈՒՅ ԱԶԱՏՈՒԼԸ:

Սուլթան Մահմուտ իւր պալատի բաղանիքի շինութեան ձեւին վերայ զայրանալով, իւր ճարտարապետին, 1827 թուականին աքսորում է Կեսարիա քաղաքը:

Պէզճեան, որ ճանաչում էր ճարտարապետի երախտիքը եւ խիստ եւս սիրում էր նորան, բարեպատեհ մի առիթ որոնում էր Սուլթանի բարկութիւնը իջեցնելու եւ ճարտարապետը աքսորից ազատելու:

Բաւազան (¹) ամսուայ օրերում Օսմանցիները սովորութիւն ունին ընտիր համեմներով ամենից համեղ կերակուրները աչտրաստել. Սուլթանն եւս խիստ սիրում էր պատուական ապուխտ. ուստի Պէզճեան շտապեց, եւ ընտիր ապուխտ գտանելով՝ ընծայ տարեց Սուլթանին իւր երեկոյեան ընթրիքի համար: Սուլթան խիստ ախորժեց, եւ հարցուց թէ ուստի գտար: Պէզճեան անմիջապէս խոնարհութիւն անելով պատասխանեց թէ « իւր հաւատարիմ ծա-

(¹) Այս ան ամիսն է, որպէս շատերի յայտնի, յորում Մահմետականները օրուայ մէջ ոչինչ ուտելու եւ խմելու հրաման չունին, այլ միայն երեկոյները, երբ մի Թնդանօթի արձակում նշան է տալի. եւ այս ուտելու սկզբնաւորութիւնը, Շարայեան ախորժակի տէրերի համար, մինչեւ հետեւեալ օրի լուսարացի շարունակել ներելի եղած է:

ռայն Գրիգորը ուղարկել էր Կեսարիայէն դէպ ի նորին Վեհափառութեան»։ Սուլթան յիշեց իւր ճարտարապետը, եւ գովելով Պէղճեանի խոհականութիւնը եւ ազգասիրութիւնը, հրաման արաւ որ ճարտարապետը վերագառնայ տքսորից։ Պէղճեան ուրախացած եւ մեծ զարմացման մէջ մնացած դէմքով ասաց Սուլթանին. «Տէր իմ, վաղուց քաջ գիտէի թէ ապուխտով բռնուող եւ ծուղակն ընկնող միշտ պատահում էր. բայց երբէք չգիտէի թէ ազատուող եւս լինում է եղել»։

Այս միջոցներում Պէղճեան մի ուրիշ նշանաւոր բարերարութիւն գործեց, յորում թէ իւր խոհականութիւնը, եւ թէ աղքատութիւն եւ մարդասէր բնութիւնը ակնյայտնի երեւում են։

Օսմանեան տէրութիւնը ընդդէմ Ռուսների պատերազմ բացած լինելով, մի տարի յառաջ ցորենի եւ ուրիշ կարեւոր ուտելիքների սակաւութիւնը գրնալով զգալի լինում էր Կ. Պօլսում։ Սորանից հասարակ ժողովրդեան մէջ օր օրից սկսեց տրտունջը աւելանալ, մանաւանդ Թուրքերի կանայքը, որք Սուլթանի մզկիթ գնացած ժամանակ, խնդրագրերով շրջափակում էին նորան։

Թէպէտ Անատոլուէն ցամաքի ճանապարհաւ ցորեան բերուում էր, բայց խիստ թանկագին նստելուց ջոկ՝ Մայրաքաղաքի բազմաթիւ բնակիչների համար չէր բաւականանում. հետեւաբար ամենայն մարդ առ հասարակ տագնապուում էին սովից, եւ

իւրաքանչիւր ոք իւր անձնական պարապմունքը բարձի թողի արած՝ օրական ապրուստ հոգալու համար փուռների առաջ խռնուում էին։ Միմեանցի ձեռիցը հաց խլել, իրար թակել, կին, տղայ եւ ծերունի ոտնակոխ անել, սորանք միշտ պատահում էին նորանց առաջեւ։

Յանկարծ հրաման ելաւ Սուլթանից իւր բոլոր հպատակների համար, թէ իւրաքանչիւր ազգերի պանդուխտները եւ օտարականները երեք մասի բաժանուին. երկու մասը հինգ աւուր միջոցում պէտք է պատրաստուին իւրեանց հայրենի երկիրները ճանապարհ ելանելու, իւրեանց գործերը եւ սուբետուրը Մայրաքաղաքին մնացող միւս մասին յանձնելով. եւ թէ դարձեալ, բնիկ Կոստանդնուպօլսեցիներէն ամուրիները եւ տաճարամեայ ամուսնացեալները երկու մասի բաժանուելով Անատոլի գնան, որպէս զի մինչեւ սլաւերազմի աւարտուելուն մնացեալների համար հաց եւ ուրիշ ուտելի առարկաներ հոգալը հեշտանայ։

Որպէս ամենայն հպատակ ազգերի, նոյնպէս եւ Հայոց Պատրիարքարանը թագաւորական հրովարտակը կարգացուեցաւ։ Ներկայ գտնուող բովանդակ մեծամեծները եւ ամերանները սոսկումից պաշարուեցան. եւ Պէղճեան ցանկալով աղքատների բաժին ընկած տառապանքների մի մասը թէթեւացնել, առաջարկեց ժողովուրդներին թէ իւրեանցից ամէն մէկը նախ շտապի իւր ընտանիքը եւ իւր կարողութեան չափու համաձայն, ուրիշ աղքատ ընտանիքներ եւս

հետը առած՝ ուրիշ երկիր երթայ, որպէս զի աղքատը՝ որ օրական ապրուստը հոգալու միջոց չունի իւր ձեռքը, ազատուի այս նոր եւ տաժանելի տառապանքից։ Այս առաջարկութիւնը միաբերան ընդունուեցաւ, եւ անմիջապէս քահանայից հրաման ելաւ որ իւրաքանչիւրը իւր ժողովուրդը գրի առնու։

Բայց Պէզճեանի մարդասէր սիրտը անհանգիստ էր, եւ ոչ իւր կամեցածի չափ դո՛ւրստ այս տնօրէնութեան վերայ. վասն զի ոչ միայն իւր սիրելի համադրայինների վերայ խորհում էր, այլեւ ամենայն օտար ազգերի անհատներն եւս։

Սուլթանը Մահմետական դռօշի պահպանութեանը համար Ռամիզ չիֆսիկ կոչուած ընդարձակ դաշտում իւր բնակարանի մէջ նստում էր, որ մայրաքաղաքից քանի մի ժամաւ հեռի էր։

Ծովապահութեան ամսոյ օրերի վերջի դիշերը Պէզճեան շտապեց գնալ այնտեղ։ Սուլթան Պէզճեանի առաջարկութիւններին ականջ դնելով, անմիջապէս հրաման արաւ թէ «նվ ոք կամենում է ազատ է Ռումէլի եւ Անատոլի գնալու, եւ այն տեղերից ցորեան կամ ալիւր բերելով մայրաքաղաքում վաճառելու ինչ գնով որ կամենայ. Տէրութեան կողմից ո՛չ մաքսի եւ ո՛չ ուրիշ բանի համար պահանջողութիւն չէ պիտոյ լինի երբեք. եւ այս դործողութենից յետոյ, եթէ վերստին հարկ լինի ժողովուրդների գրեւալ պանդխտանալ օտար երկիրներում, այն ժամանակ հարուստ գերդաստանները թող պատրաստուին գնալու, տանելու իւրեանց հետ աղքատ ընտանիքներ։

Այս մտքով մայրաքաղաքին ամենայն տեղը հրովարտակ կարգացուեցաւ, եւ հազիւ թէ տասնեւերկու օր անցել էր, եւ ահա Կոստանդնուպօլսոյ ամենայն կողմերը հացով եւ ցորենով լցուեցան։

Սուլթանը, որպէս շատ պարագաներում, նոյնպէս եւ սորանում Պէզճեանի խորախորհուրդ հանճարի փորձը առնելով գովեց նորան. «ողջ եւ առողջ կաց իմ սիրելի Յարութիւն, իմ հացը որ դու ուտում ես, քեզ յաւիտենական սնունդ տայ» ասելով։

Իսկ Պէզճեան, իւր աղքատասէր բնաւորութեանը համաձայն, յանձնեց պատրիարքին իւր անձնականից 100 հազար դահեկան, որպէս զի կարօտեալ աղքատների բաժանէ։ Այնուհետեւ ամենայն մարդերի շրթունքները չէին դադարում բարեմաղթելէն եւ օրհնելէն թէ Սուլթանի եւ թէ Պէզճեանի թանկագին կեանքը։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՊԵՋՃԵԱՆ ԱԶԱՏՈՒՈՒՄ Է ՄԻ ԳԼԽԱՏՄԱՆ ՎՏԱՆԳԻՅ, ԵՒ ԱՊԱ
ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ԹԱՍՎԻՐԻ ՀԻԻՄԱՅՈՒՆ ԿՈՉՈՒԱԾ ԱՄԵՆԱ-
ԲԱՐՁՐ ՇՔԱՆՇԱՆԸ (¹).

Պէզճեանի կեանքը ամենայն բոլորով, իւր ժա-
մանակի քաղաքականութեան նկատմամբ, վտանգի
մէջ էր: Նա պարտաւոր էր ամենայն ժամ արթուն
մնալ եւ զգուշանալ, ոչ միայն իւր վիճակին վերայ
նախանձող Մահմետական բարձրաստիճան պաշտօնա-
տարներէից, այլեւ աւանդ, իւրեանց ռիսքիմ թշնամի
եղող ազգայիններէից եւս: Այնու ամենայնիւ այդպիսի
մի վիճակում, նա իւր հնարագէտ հանճարովը, վը-
տանդները խափանելու եւ պարզերես հանդիսանալու
յաջողուում էր:

Ռուսները ընդգէմ պատերազմը սաստկանալով,
պատերազմին ծախուցը գիմագրելու պատճառաւ,
Մեծ փոխարքայ Ռէշիտ Մէհմէտ փաշայն, որ Օս-

(¹) Այս ան շքանշանն է, որոյ մէջ պատկերացած է Սաւթանի
երեսի գծագրութիւնը, եւ շրջապատած Թանկագին եւ ազնիւ գոհա-
րեղէններէից: Սորան իրաւունք ունէին նորանք կրելու իսրեանց կոյրձ-
քումը, որ գործել էին մեծամեծ եւ օգտակար ծառայութիւններ Տէ-
րութեան եւ ազգի, որ շատ եւ շատ հազուագիւտ էր այն ժամանակ-
ներում, եւ է մինչեւ ցարդ Օսմանեան պետութեանում:

մանեան բանակի ընդհանուր Սպարապետ էր, խոր-
հեցաւ որ պղնձից փող պատրաստուի, եւ պատերազ-
մից յետոյ վերստին հաւաքուի: Այս խորհուրդին
Սուլթանն եւս հաւանութիւն տուաւ. բայց Պէզճեան
փողի պակասութեան առաջը առնելու համար, պը-
ղնձի եւ արծաթի խառնուրդից փող պատրաստելու
հոգսը արդէն արած, եւ Դենպետին օրինագիրն եւս
ստացած լինելով, Սուլթանը աւելի Պէզճեանի կար-
գադրութեանը հաւանեցաւ, եւ իւր առաջին հրա-
մանը յետ պահանջեց:

Ուստի այս նոր տեսակ փողերը կարճ ժամանա-
կում պատրաստուելով, ամենայն կողմ ցրուեցան:
Մեծ փոխարքայն այս փոփոխութեանը հետ, շատ մի
անտեղի զրպարտութիւններ եւս Պէզճեանի մասին
թշնամիներէից վերագիր եղած լսելով, հաւատ ըն-
ծայեց, եւ սաստիկ զայրացած՝ երգուեց եւ մտադիր
եղաւ որ Կոստանդնուպօլիս վերագառնալուն՝ առանց
որ եւ իցէ ակնածութեան կամ երկիւղի գլխատել
տայ Պէզճեանին:

Երբ պատերազմը վերջացաւ եւ խաղաղութիւնը
վերստին հաստատուեցաւ, Մեծ Փոխարքայն եւս մայ-
րաքաղաք վերագարձաւ, եւ երեք օրէն յետոյ իւր
սպասաւորներէից մինը ուղարկեց Պէզճեանի մօտ,
հրամայելով որ առանց ժամանակ կորսնելու ներ-
կայանայ իրեն:

Պէզճեան այս հրամանը ընդունած միջոցին, Եէնի-
քաթուլում իւր տանը նստել էր: Ուստի, առանց մի
վայրկեան կորսնելու շտապեց գնալ Մայր եկեղեցին

որ մօտ էր իւր տանից, կանչեց իւր խոստովանա-
հայրը, խոստովանեցաւ եւ հաղորդուեցաւ, եւ ար-
տասուալից աչքերով ազօթեւէն յետոյ՝ ուղղակի դնաց
եպարքոսի մօտ:

Պէզճեան, որ իւր սիրտը Մմենակարողին Աստու-
ծոյ յանձնել էր, եւ նորա վերայ էր դրել մի միայն
իւր յոյսը եւ վստահութիւնը, ազատուեցաւ նաեւ
այս անգամի խիստ վտանգալից վիճակից:

Նախ եւ յառաջ եպարքոսը թէպէտ խիստ զայրա-
ցած եւ խրոխտ դէմքով վարուեցաւ Պէզճեանի հետ,
բայց Աստուած իջեցուց նորա սիրտը, եւ ամենից
յետոյ համոզուելով Պէզճեանի անմեղութեանը եւ նո-
րա խոհականութիւնովը թագաւորական գանձի պատ-
ճառած շահն եւս իմանալով, սկսեց պատուել Պէզ-
ճեանին, եւ աթոռի վերայ նստել հրաւիրելով, հրա-
մայեց սուրճ բերել նորան, որ խիստ մեծ պատուոյ
նշանակ էր. եւ ապա մեծարանօք եւ յարգանօք ճա-
նապարհ դրաւ:

Մեկնեցաւ Պէզճեան այն տեղէն, եւ առ ի սրտէ
շնորհակալ լինելով Աստուծոյ, իւր ձեռքովը բաշխեց
300 Օսմանեան ոսկի (18,000 ռուպլիից աւելի) եպար-
քոսի սպասաւորներին. եւ երկրորդ օրն եւս 200 ոսկի
դարձեալ բաշխել տուաւ Հայաղգի անանկ աղքատ-
ներին: Պէզճեանի թշնամիները այս անգամ եւս
չյաջողուեցան վնասել իրեն. հետեւաբար պապան-
ձելով մնացին ամօթապարտ:

Քիչ ժամանակից յետոյ Պէզճեան արժանացաւ
մի խիստ աւելի մեծ պատուի, Ռուսաց հետ հաշտու-

թեան պայմաններից մինը եղել էր՝ պատերազմին
ծախուց հատուցումը Օսմանցիներից:

Այս հատուցումը երեք մասի բաժանուել էր. ա-
ռաջին մասը՝ Ռուսաց Օգոստոսիառ Կայսրը վեհանձ-
նական ոգւով նուիրեց Սուլթանին, երբ Խալիլ վա-
շայն թանկագին ընծաներով, եւ արտաքոյ կարգի
դեսպանութիւնով գնաց Փեթերպուրկ մայրաքաղաքը
եւ Նորին Վեհափառութեան ներկայանալու պատիւը
ունեցաւ: Իսկ երկրորդ մասի վճարման ժամանակը
երբ եկաւ, Ռուսաց դեսպանը պահանջեց նորան կա-
ռավարութիւնից:

Թագաւորական գանձը այս պարտքը հատուցանե-
լու կարողութիւն չունէր. այս պատճառաւ նախա-
րարներից ամէնքն ալ վարանման մէջ էին, եւ նոցա-
մէն ոչ ոք կհամարձակէր Սուլթանի առաջ ելանելու:

Պէզճեան կէս մի նորանցից յորդորուած, կէս մի
իւրեանից քաջալերուած, ներկայացաւ զայրացած
Սուլթանին, եւ խոստացաւ քանի մի օրէն հատու-
ցանել այս պարտքը եթէ հաճոյ էր Նորին Վեհափա-
ռութեան:

Սուլթանի զարմացումը աւելորդ է նկարագրել,
որ այլ յայլմէ եղած, հրամայում է ի գործ դնել
խոստումը:

Պէզճեան իսկոյն հեռանում է, եւ իւր մօտ կան-
չում է իւր մտերիմ եւ րոպացի վաճառականները ⁽¹⁾,

(1) Սուլթան Մահմուտի Թագաւորութեան ժամանակներում, խիստ
սակաւամիտ էին եւրոպացի վաճառականներ Կոստանդնուպոլսում,
որոց մի քանիսի ձեռքով Պէզճեան եւրոպայի զանազան կողմերից ըս-

եւ կհամոզէ նորանց որ նոքա երեք օրուան մէջ այս պարտքը հատուցանելու յանձն առնուն, եւ ապա ինքն ամբողջ մայր գումարը (որ ոմանց կարծիքով հասանում էր 18 միլիոն մանէթ արծաթի) եւ նորա պատկանեալ տոկոսիքը, մաս առ մաս, թագաւորական գանձից հատուցանելու խոստանում է :

Երախտագէտ վաճառականները սիրով յանձն առին առաջարկութիւնը, եւ ոչ թէ երեք օրէն յետոյ, այլ հետեւեալ օրը Ռուսաց դեսպանը ստանում է մինչեւ վերջի կոպէկը, եւ անգորրագիրը Կայսերական կնքով վաւերացուած՝ յանձնուում է Պէդճեանին :

Պէդճեանի սիրտը անպատմելի ուրախութիւնով լցուած, շտապեց Սուլթանի մօտ, եւ ընկալագիրը նորին Վեհափառութեան առաջը դնելով, եւ վճարման եղանակը եւ պայմանները մանրամասնաբար նրկարագրելով, մեծ զարմացման մէջ թողեց Սուլթան-

տանում էր, մեծագումար քանակութիւնով, ընտիր ընտիր նիւթեր, զոր օրինակ Թանկագին կերպասներ, ցփսիներ, Թաւիշներ, ոսկե-
Թել բանուածքներ եւ այլն, եւ այլն, Թէ Թագաւորական պալատի զարդարանքները եւ Թէ մեծամեծների զեղխութիւնները յագեցնելու համար. եւ այս պատճառաւ եւս յիշեալ վաճառականները մեծ սէր եւ համարում ունենալով Պէդճեանի վերայ, յօժարեցան մի այնպիսի նշանաւոր գումար փոխատուելու, եւ գործը վերջացնելու. եթէ ոչ, որպիսի մի վախճան արդեօք պահուելէր, Տաճկաստանի եւ նորա մայրաքաղաքի գլխին գալու. իմ սիրելի ընթերցողներ, ձեզ Թողնում եմ մտաբերել. իսկ ես միայն այս ասում եմ որ Աստուածային մի մատն կար այս գործում : Այլ եւ անելորդ չեմ համարում ծանուցանել իմ ազնիւ ընթերցողներին, որ այն վաճառականներից ոմանք, իւրեանց գաղթականութեան առաջին տարիները, մանր եւ ջնջին առեւտուրներով պարապուում էին Մայրաքաղաքում. յորոց մինն է, մինչեւ ցայսօր կենդանի, ձերուսի Աշօճ անուն գաղղիացին, որ այժմ դարձել է միլիոնների տէր շնորհիւ Պէդճեանի :

նին, որ իւր համակրական սիրոյ եւ բարձր գոհունակութեանը առժամայն մի նշան ցոյց տալու համար, անձամբ իւր յատուկ ձեռքովը ԹԱՍՎԻՐԻ ՀԻԷՄՍՅՈՒՆ կոչուած ամենաբարձր առտիճանի շքանշանը կախ տուեց Պէդճեանի կուրծքից, եւ ուղարկեց Մեծ Փոխարքային, որ նորա ձեռքը յանձնէ դեսպանէն ստացած անգորրագիրը :

Պէդճեան Բարձրագոյն Ատեանը զնայ, եւ տեսաւ որ Մեծ Փոխարքայի մօտ հաւաքուել էին ընդհանուր աւագանին եւ օրէնսդիրները, դենպետը, սպարապետը եւ ծովակալը, որք պարտի վճարման վերայ մի հնար գտանել խորհում էին : Պէդճեան իմաց տըլաւ իւր գալը, եւ հրաման ստանալով ներս մտաւ : Պէդճեան նախ եւ յառաջ գլուխը խոնարհեցուց դէպ ի Մեծ Փոխարքային. բաղմականները տեսանելով Կայսերական պատկերը նորա կուրծքէն կախուած, ամենեքեան մեծ ակնածութիւնով ոտքի վերայ կանգնեցան ի պատիւ երեսաց Սուլթանի, եւ ապա ամենեքեան նստելէն, եւ նորա որպիսութիւնը հարցանելէն յետոյ, երբ տեսան դեսպանի տուած անգորրագրութիւնը, եւ տեղեկացան վճարման եղանակին եւ պայմաններին, եւ Սուլթանի զգացած անպայման ուրախութեանը, որոյ համար արժանի էր եղել այն ամենաբարձր շքանշանը ընդունելու, ամենեքեան ուրախացան, եւ միաբերան գովեցին Պէդճեանի խոհակա-
նութիւնը, հանձարը եւ հաւատարիմ ծառայութիւնը, եւ ամենեքեան ուրախ եւ զուարթ գէմքով վերադարձան իւրաքանչիւրը իւր բնակարանը :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՊԷՋՃԵԱՆ ԱՐԲՈՒՆԱԿԱՆ ՀՐՈՂԱՐՏԱԿ ՍՏԱՆՈՒՄ Է ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ ԻՒՐ ԳԵՐԵՋՄԱՆԸ ՇԻՆԵԼ ՏԱԼՈՒ: ԵՐՈՒՍԱՂԵՄՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ Ս. ԳԵՐԵՋՄԱՆԻՆ ՎԵՐԱՅ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԸ ՄԱՏՈՒՅԱՆԵԼՈՒ ԱՐՏՕՆՈՒԹԻՒՆԸ ՍՏԱՆՈՒՄ Է ՀԱՅ ԱԶԳԻ ՀԱՄԱՐ.

Պէզճեան, իւր բարեպաշտական զգացումների համաձայն, փափաքում էր որ Մայր եկեղեցիի մէջ թաղուելու մի հնար գտանէ. վասն զի այն ժամանակուայ մէջ Կոստանդնուպոլսոյ բերդաքաղաքի մէջ թագաւորներից եւ երեւելի նախարարներից ջոկ ոչ ոք չէր թաղուում:

Բարեպատեհ մի գիպուած օր մը այնպէս բերաւ որ Պէզճեան Մայր եկեղեցին աղօթելու ժամանակին Սուլթանի մօտ գնալու հրաման եկաւ. Պէզճեան յառաջ քան թէ ճանապարհ էր ելել՝ կամաւ յապաղեց, եւ երբ Սուլթանին ներկայացաւ, այս վերջինը հարցուց այսքան երկար ժամանակ յապաղելուն պատճառը եւ ուրեղ լինելը: Պէզճեան երկրպագութիւն անելով պատասխանեց թէ «Տէր իմ, ես այն եկեղեցումն էի, որոյ շինութեան մասին Ձեր վեհափառութիւնը հրաման էր արել, եւ ես այնտեղ Ձեր թանկագին կենաց համար աղօթում էի»: Սուլթան աւելցուց. «Եկեղեցումը մնաս, Յարութիւն, եւ այնտեղ մեռանիս»:

Պէզճեան կրկին անգամ երկրպագելով ասաց. «Ապա ուրեմն շնորհէ, Տէր իմ, իմ այնտեղ թաղուելու համար հարկ եղած հրովարտակը, որպէս զի քո հրամանը կատարուի»: Ծիծաղեցաւ Սուլթանը, եւ նորա յարմարաւոր պատասխանատուութեանը եւ պատրաստականութեանը վերայ զարմանալով, իսկոյն հրամայեց որ Պէզճեանի կամեցած հրովարտակը ⁽¹⁾ շնորհուի, որպէս զի մեռնելէն յետոյ Մայր եկեղեցին թաղուի:

Հազիւ ստացել էր Պէզճեան իւր թաղման հրովարտակը, որ առանց ժամանակ կորսնելու շինել տուաւ իւր գերեզմանը Մայր եկեղեցիի Ս. Յարութեան սառնարումը, համարեա սովորական եղած պարզ ձեւով, որոյ մօտ ստէպ ստէպ այցելութեան գնալով՝ շատ անգամ արտասուում էր (գուցէ գուշակելով իւր տոմարի գլխին իւր մահից յետոյ գալոց թշուառութիւնները, եւ իւրանից անքիւ թափի վայելող ապերախ սզգայիներէի տարտը):

Պէզճեան, որ բազմաթիւ մեծագործութիւններով խիստ անուանի հանդիսանում էր, կարծես թէ գիտամբ իւրեան պահել էր նաեւ մի այնպիսի մեծագործութիւն եւս, որ Հայ ազգի համար ամենամեծ բարերարութիւններից մէկը պէտք էր լինէր. վասն զի Հայոց ազգը մինչեւ այն օրերը Ս. Երուսաղէմում Քրիստոսի Տեառն մերոյ գերեզմանին վերայ սուրբ պատարագը մատուցանելու արտօնութիւն չունենա-

(1) Սա եւ սորա նման հրովարտակներ գտնուում են իմ մօտը, ամենեքեան Թուրքի լեզուաւ գրուած. զորս հակառակ իմ ցանկութեան չունեցայ միջոց ի լոյս բերել ներկայ վարքագրութեանս մէջ:

լով, Պէզճեան պատեհութիւն գտաւ Օսմանեան կառավարութեան Հեղինակներ ընդդէմ պատերազմ հրատարակելուց, եւ մի խնդրագիր պատրաստելով, Ազգի ընդհանուր մեծամեծներին ստորագրել տալէն յետոյ, Սուլթանի ուրախ ժամերին ներկայացուց իրեն: Սուլթան կարգաւով խնդրագիրը, սիրով հրովարտակ շնորհեց, որպէս զի Հայերն եւս Յունաց եւ Լատինացուց պէս, երբ եւ կամենան Ս. պատարագը մատուցանեն Քրիստոսի գերեզմանին վերայ:

Արքունական հրովարտակը հասաւ Ազգային պարիարքարանը, որ ընդհանուր ժողովում կարգացուցելով, Մայրաքաղաքը գտնուող ամենայն եկեղեցիների եւ հայաբնակ ընդհանուր գաւառների մէջ ծանուցումն տրուեցաւ, Տէրութիւնից առնուած այս նոր արտօնութեան մասին, որով ամենայն տեղ ուրախութեան եւ ցնծութեան տօներ կատարուեցան:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Պէջճեան ՍՈՒԼԹԱՆԻ ՀԵՏ ԶԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆՈՒՄ Է:— ԶԱՆԻԿ ԱՄԻՐԱՅ ՇՈՒՄՆՈՒ ԱՔՍՈՐՈՒԵԼՈՎ, Պէջճեանի ՄԻՋՈՑԱԻ ՎԵՐԱԴԱՆՈՒՄ Է ԱՔՍՈՐԻՑ: — ԵԷՆԻՔԱՐՈՒՅԻ ԶԱՔՐԸՈՒՅԻ ԱՆՈՒՆ ԹՈՒՐԻ ՆԱԻԱՎԱՐԸ:

1831 թուականին Սուլթան Տարտանել գնաց, նորա նեղուցի բերդերը տեսնելու համար. իրեն ընկեր առաւ նաեւ Պէզճեանին:

Տեղին բնակիչները պատեհութիւն գտան Պէզճեանից խնդրելու, որ Հայոց եկեղեցին մի որմով շրջափակելու հրաման տրուի, ըստ որում եկեղեցին ճանապարհի վերայ գտնուելով, ճանապարհորդներից, կամ ուղիղը ասելով, աւազակներից նեղութիւն եւ զրկանք կրում էր: Պէզճեան լսելով նորանց արդար եւ իրաւացի պահանջը, խոստացաւ անմիջապէս կատարել նորանց խնդիրը, եւ իւր անձնականից հատուցանելով հարկաւոր եղած դրամական դումարը, որ մով շրջափակեց յիշեալ եկեղեցին:

Կէլիպօլուի եկեղեցական Հոգաբարձութեան անդամներն եւս Տարտանել եկան, եւ նախ իւրեանց շնորհակալութիւնը մատուցին Պէզճեանի, ըստ որում Պէզճեան, մի տարի յառաջ, Կէլիպօլուի Հայոց եկեղեցիի նորից շինութեան հրամանը կառավարութիւնից ստացել էր. եւ ապա այս շինութեան ծախքերի հաշիւը ներկայացուցին: Պէզճեան ամենայն սիրով 100 հատ օսմանեան ոսկի պարգեւեց, որ շինութիւնից մնացած պարտք էր, եւ խրախուսելով ամէնին արձակեց իւրեանց տեղը:

Սուլթան Տարտանելից մեկնելով գնաց Անդրիանուպօլիս. դարձեալ նորա հետ էր եւ Պէզճեան: Այստեղ եւս Հայոց եկեղեցիի ծանր պարտքերի ցուցակը ներկայացաւ Պէզճեանի:

Ժողով կազմեց Պէզճեան նոյն տեղի բոլոր երեւելի Հայ մարդկանց, ուր եւ հրաւիրեց նաեւ նորանց Առաջնորդ Դերապատիւ Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսը:

Պէզճեան մանրամասնաբար քննեց եկեղեցիի շինութեան հաշիւը եւ մնացեալ պարտը եւ ապա մի բաժանորդագրութիւն բացաւ . նախ ինքն մի մեծ գումար ստորագրեց . յետոյ Առաջնորդը, եւ այսպէս հետզհետէ ստորագրելով, հաւաքուած գումարը պարտից եւս աւելացաւ . Յետոյ Պէզճեան իւր ստորագրած գումարը ժողովում բերել տալով, խնդրեց Առաջնորդից եւ միւսներէից, որ իւրեանց ստորագրած գումարներն եւս անմիջապէս բերել տան . Պէզճեանի խնդիրը կատարուեցաւ :

Պէզճեան կանչեց ամենայն պարտատէրներին, եւ նորանցից իւրաքանչիւրի պահանջը իւր աչքերի առաջ վճարել տալով, պատառեց նորանց պարտամուրհակները :

Ամենայն ժողովեալները օրհնութիւնով, գովաբանութիւնով եւ բարեմաղթութիւնով բաժանուեցան միմեանցից :

Երկար ժամանակ մտատանջութեան առարկայ եղած մի բան, երբ մի անակնունելի զօրութիւնով անմիջապէս կատար հանուում է, մտատանջութիւն կրողներէ համար հարկաւ մեծ շնորհակալութեան նիւթ գառնում է : Թէպէտ գործը կատար հանողները իւրեանք էին, բայց նորանց մէկմէկի քով բերող եւ իւրաքանչիւրի խոստացածը անմիջապէս հատուցանել տուող մի զօրութիւն պէտք էր, եւ այս զօրութիւնը որպէս տեսանք, միայն Պէզճեան եղաւ, նախ եւ յառաջ ինքն օրինակ գառնալով նորանց :

Բաղմաթիւ Մալղարացի Հայեր՝ Անդրիանուպօլիս գիմելով Պէզճեանի խնդրագիր մատուցին, յորում իմաց էին տալի թէ եկեղեցիի պարտքը այնքան ծանրացել, եւ պարտատէրները այնքան անգթացել էին որ եթէ սակաւ ժամանակից պարտքը չհատուցուի, պէտք էր որ եկեղեցին փակուէր : Վեհանճն եւ մարդասէրն Պէզճեան անմիջապէս հատուց պարտքը եւ պատառեց պարտամուրհակները, եւ այսուհետեւ զգուշութիւն եւ խոհեմութիւն ունենալ պատուիրելով, ուրախութիւնով յետ դարձրեց այն Մալղարացիները, եւ ապա ինքը Սուլթանի հետ Կ. Պօլիս վերադարձաւ :

Պէզճեան որքան որ օգնութիւն եւ կարեկցութիւն էր ցոյց տալի աղքատին վերայ, նոյնքան եւս ոխերիմ թշնամի էր նորանց հարստահարողների եւ առապեցնողների : Մի կողմանէ ջանք էր անում միաւորել Հայ հարուստ սեղանաւորները, եւ նորանց բարեգործութիւններ անելու ուսուցանել եւ վարժեցընել Հայ եւ Հռովմէադաւան սեղանաւորների վերայ միանգամայն հոգս էր տանում, որ չլինի թէ միմեանց ընդդէմ առեւելութիւն ունենալով՝ իրար կործանելու նկրտին . ինքն նորանց հաշտարարն էր, եւ իւր անունը միայն բաւական լինում էր, հարկ եղած ժամանակ, նոցա իրարու հետ միաբանեցնելու :

Այս ժամանակներում, սեղանաւորների մէջ, ընդդէմ ձանդիկ ամիրայի հակառակութիւն ծագեցաւ . որք միաբան ուխտ գրեցին մեծ վնաս հասուցանելու նորան : Մանթապալ Պէզճեան այս եղելութեանը,

եւ անմիջապէս ամենին եւս փողերանոցը հրաւիրեց: Նախ քաղցրութիւնով յորդոր կարգաց, որ ձանիկ ամիրայի ընդդէմ քինախնդիր չլինին. բայց երբ տեսաւ որ նորան հետ հաշտուելու դժկամակութիւն ցոյց տալու յանդգնում են, սաստիկ զայրացաւ, եւ ահեղ ձայնով եւ խոժոռ հայեացքով կանչեց.

«Պարոններ, ձեզ եմ հարցանում, թէ դուք ինչ կարծում էք ձեր անձը լինել, ինչ բաներով պարծենում էք. ահա ես եմ ձանիկ ամիրայն, ձեր առաջը կանգնած, արէք ինչ որ կամենում էք անել»:

Ներկայ գտնուողներից մինը մի քանի քայլ յառաջանալով դէպ ի Պէզճեան, ասաց մեղմ ձայնով թէ «Տէր իմ, աղաչում եմ չզայրանալ. մինչեւ այսօր որպիսի հրաման արեցիր եւ մեք չկամեցանք կատարել. մեք ամենայն ժամ պատրաստ եմք սիրով եւ հնազանդութենով կատարել քո կամքը»:

Պէզճեան անմիջապէս կանչել տուաւ ձանիկ ամիրային: Եկաւ ձանիկ ամիրայն, որ հագիւ սենեակի դռնէն ներս էր մտել, Պէզճեան ոտքի կանգնեցաւ եւ հրաւիրեց եկաւորին որ նստել բարեհաճի: Պէզճեան հրամայեց սուրճ բերել ամէնին, եւ ապա հայրաքար յորդորներ կարգալուց յետոյ ամէնին հաշտեցուց ձանիկ ամիրայի հետ, եւ ամենեցուն արժանի պատիւը տալով՝ ուղարկեց իւրեանց տունը:

Բայց այս հաշտութիւնը կեղծ եւ առ երկիւղի եղել էր, որ քիչ ժամանակից յետոյ յայտնի եղաւ: Վասն զի սեղանաւորները փողերանոցի վերատեսուչ Ահմէտ էֆէնտիի սիրտը շահեցան, որ մի օր կանչե-

լով իւր մօտ ձանիկ ամիրային, առանց պատճառի սկսում է ոտքի վերայ կանգնեցրած նախատել եւ յանդիմանել նորան: Զգաց ձանիկ ամիրայ վերատեսուչին ինչ բանից թելադրեալ լինելը, եւ իւրեան ընդդէմ ուղղուած անարգական զրոյցներին չկարողանալով համբերել. «Ի՞նչ յանցանք գործել եմ ես որ դու գատապարտում եւ նախատում ես ինձ» կանչեց: Վերատեսուչին եւս խնդրածը այս էր. առիթ գտաւ այս յանդուգն պատասխանատուութիւնից, եւ կառավարութեան գանձատ ուղղեց ձանիկ ամիրայի մասին, ասելով թէ «Նա համարձակուել է անկիրթ եւ անքաղաքավար կերպիւ իւր (վերատեսուչին) պատիւը ոտնակոխ անել, եւ որ պիտոյ է այս պատճառաւ աքսորել նորան Շումնու քաղաքը, որպէս զի բարեկրթութիւն եւ Տէրութեան պաշտօնակալների ներկայութեանը խօսելու եղանակը ուսանի»: Թագաւորական հրովարտակով ձանիկ ամիրայ յանկարծակի աքսորուեցաւ նշանակեալ տեղը:

Այս դէպքը անձանօթ չմնաց Պէզճեանից, բայց լռեց, եւ ամենեւին չխռովեցաւ. սակայն հագիւ մի ամիս էր անցել, եւ ահա յանկարծ փողերանոցի վերատեսուչ Ահմէտ էֆէնտին պատուից եւ պաշտօնից ընկաւ, եւ ձանիկ ամիրայ վերադարձաւ աքսորից:

Սասանեցան եւ դողացին առհասարակ աքսորից վերադարձողի բոլոր թշնամիները, եւ ամենայն օր մեծ երկիւղի ու մտատանջութեան մէջ էին նորանց սրտերը, եւ համարեա ժամից ժամ սպասում էին իւրեանց արժանի պատուհասը ընդունելու, ըստ ո-

րում Պէզճեանի խրատներին եւ յորդորանքներին մտիկ չտալով, մի կերպիւ նորա անձը անարգած դռնուեցան: Բայց անյիշաչարն Պէզճեան, իւր սովորական վեհանձնութեանը համաձայն, չկամեցաւ ծանիկ ամիրայի թշնամիները ըստ արժանւոյն պատժել, այլ միայն բաւական համարեց որ նորանք սասանել էին, եւ իւր կարողութիւնը եւ ամենամեծ ազդեցութիւնը յայտնի եղել էր նորանց:

Պէզճեանի վեհոգին որչափ որ խիստ եւ անաչառ էր աշխարհիս վայելչութիւններից յղիացած անձանց վերայ, նոյնքան եւս քաղցր եւ գթառատ էր աղքատին համար. իւր այնպիսի ամենապայծառ եւ ամենափառաւոր վիճակում անգամ աշխարհիս վայելչութիւնների համը չառած ⁽¹⁾, ամենայն ժամ իւր անձը ամենակարող Ստեղծողին յանձնելով, հանգերձեալի մէջ իւր կատարեալ մխիթարութիւնը գտանել յուսում էր:

Յետագայ պատմութիւնը պէտք է ապացուցանէ մեր ասածը, յորում Պէզճեանի վեհանձնութիւնը, խոնարհութիւնը եւ առաքինասէր բարքը միանգամայն յայտնի երեւում են:

Մի կիւրակէ օր, Ս. պատարագի տւարտելուց յետոյ, Պէզճեան եկեղեցիէն տուն դառնալով, ճանապարհի վերայ աղքատ եւ դժուժ հանգերձով ծերունի մի տեսանում է. մերձենալով նորան բարեւում է,

(1) Պէզճեան իւր մօտ ոչ ձի եւ ոչ մի ֆասարակ կառք անգամ պահում էր. ոտքների նախանձր ըշարժելու ֆամար:

եւ իւր տունը հրաւիրելով, պատուէր է տալի իւր սպասաւորին, որ ձեռքէն բռնած տուն բերէ, եւ ինքն յառաջանում է դէպ ի բնակարան:

Գալիս է ծերունին այնտեղ. եւ երբ սենեկից ներս է մտնում, Պէզճեան ոտքի վերայ է կանգնում, բռնում է ծերունւոյն ձեռքէն եւ համբուրում է, եւ իւր քովը նստեցնելով «Հայրիկ, յիշում ես դու այն երկու ապտակները՝ զորս առանց ինայելու իմ երեսիս վերայ իջեցուցիր» հարցանում է: Ողորմելի ծերունին ապշել մնացել էր. որ Զաֆո-Ռեֆիգ անունով թուրք նաւավարն էր եէնիգաբովուի ծովըրումը աշխատող, եւ ապա քանի մի վայրկենից յետոյ իսկըբ գլուխը ժողովելով դողդողացող ձայնիւ պատասխանում է. «Ի՞նչ ասում ես, ամիրայ. այդ ինչ սոսկալի զրպարտութեն է որ դու անում ես իմ վերայ, ոչ . . .» Պէզճեան յաւելացնում է. «Իմ ասածը զրպարտութիւն չէ, ոչ, ոչ Զաֆո-Ռեֆիգ. ես իմ մանկութեան ժամանակին ձուկ որսալու մեծ ցանկութիւն ունենալով, ամենայն կիւրակէ քո նաւակը գալով՝ ձկնորսութենով ժամանակ անցկացնում էի. մի անգամ եւս, երկուշաբթի օր, իմ օրինաւոր աշխատանքի պարապիլ չկամենալով, սովորութեանս համաձայն եկայ մայ քո նաւակը վերստին ձուկ որսալու գիտաւորութիւնով. բայց դու իսկոյն իմ ականջիցը բռնեցիր, եւ երկու ապտակ իջեցուցիր երեսիս վերայ, ասելով. «Միթէ կիւրակէ է այսօր որ դու եկել ես ձուկ որսալու. շուտով գնա, եւ գործովդ պարապիր, եւ չլինի օր քեզ այստեղ տեսա-

նեմա՝ ուստի եւ ես կորագլուխ եղած հեռացայ, եւ գնացի ինձ պատկանեալ գործի ետեւից, ուստի քո այդ տուած պատուէրը այն ատրիճանի աղդեցու թիւն գործեց իմ վերայ, որ այն օրից մեծ ջանքով սկսեցի իմ պաշտօնիս պարասիլ, եւ ամէն բանի մէջ աջալուրջ եւ խոհեմ լինել: Այժմ իմ այս վիճակում պարտական եմ քո երախտիքը ճանաչելու, եւ քեզ առ ի սրտէ շնորհակալ լինելու: Մերունին այնքան ապշած դէմքով ականջ էր կախել այս խօսքերին, որ կարծես թէ երազ էր տեսանում. եւ երբ Պէզճեան աւարտել էր իւր պատմութիւնը, նորա սիրտը փղձկեցաւ, եւ Աստուածային սքանչելագործութիւնների վերայ հիացած, փառք տուաւ Արարչին, եւ ուրախութեան արտասուք հոսեցին նորա աչքերէն, որ Պեգնի Պօղոսի որդին այսպիսի փառքի եւ աւետարանական ամենակատարեալ հեղահոգիութեան եւ խոնարհութեան մէջ տեսնելու արժանի էր եղել: Այս միջոցին Պէզճեան կանչեց իւր քեռորդիներին եւ հրամայեց համբուրել ծերունիին ձեռքը, եւ ապա նստան ճաշելու: Ճաշից յետոյ Պէզճեան պարգեւեց ծերունիին 500 դահեկան, եւ պատուիրեց որ մինչեւ իւր մահուան օրը, իւրաքանչիւր ամիս գայ եւ ստանայ նոյնչափ գումար:

Առաքինութիւնը գովաբանութիւնների կարօտութիւն չունի: Այս եղելութեան մէջ Պէզճեան առաքինութեան ամենագեղեցիկ օրինակ է տալի այն հարուստներին, որք վաղանցիկ աշխարհիս փառքերովը սակաւ ինչ ճոխացած, իւրեանց տկար եւ հոգնախթ

մարդ լինելը մոռացել էին, եւ թէ ինքն այն իւրեան ամենափառաւոր վիճակում անգամ չէր մոռացել իւր մարդ լինելը, եւ աշխարհի ժամանակաւոր վայելչութիւններում յաւիտենական աշխարհի մըշտընջենաւոր եւ անանց բարիքներից չզրկուիլ մտածելը, իւրեան առաջին եւ օրբազան պարտք էր համարել:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ՎԱՌՕԴԱՊԵՏ ԵՒ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԱՄԻՐԱՆԵՐԻ ՄԱՂԸ.—ՏՆԱՆԿ ԱՂԲԱՏՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄՆՏՈՒԿԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ. — ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԹԱԳԱՌԱՎԱՆ ԳՐԱԽՈՒՆՔԻՅ ԱԶԱՏՈՒԻԼԸ:

Արքունի վառօդապետ մեծահամբաւ Տատեան Սիմէոն ամիրան 1852 թուականին եւ մարտ ամսոյ 12-ին վախճանելով, մեծահանգէս յուզարկաւորութիւնով գերեզմանը ամփոփուում է:

Նոյն տարուայ մէջ արքունի ճարտարապետ Պալեան Գրիգոր բարեպաշտօն ամիրայն եւս կնքելով իւր կեանքը, մեծաշուք հանդիսիւ թաղուեցաւ:

Այս երկու բազմերախտ ամիրաները Հայոց ազգի համար պարծանք էին, թէ իւրեանց հաւատարիմ ծառայութիւններովը եւ վարքովը Օսմանեան կառավարութեան առաջեւ, եւ թէ Ազգի վերայ ունեցած իւրեանց բազմաթիւ երախտիքներովը:

Արքունի վառօդապետութեան եւ ճարտարապետութեան բարձր պաշտօնները՝ հանգուցեալ բարե-

յիշատակ ամիրաների հանճարին եւ գործունէութեանը սեպհակահեալ լինելով, նորանց մահիցը յետոյ, նոյն պաշտօնները հարկաւ իւրեանց զաւակացը պէտք էր սեպհականութիւն: Բայց շատեր եղան, մանաւանդ օտարազգի անձեր, որ ընծաների եւ կաշառների միջոցաւ՝ մեծ ջանք զոհեցին այս երկու արքունական պաշտօնները ձեռք բերելու. միջնորդութիւնով սպարապետ Խիւսրէվ փաշայի եւ ուրիշ մեծամեծ նախարարների: Ուրեմն թէ որ այս բանը նորանց յաջողուէր, արդեօք որքան մեծ վնաս եւ ցաւ պէտք էր պատճառէր մեր ազգին, սա ակնյայտնի եւ ճշմարիտ մի բան է:

Սակայն Պէդճեան այս մասին եւս իւր արիւնթիւնը եւ ազգասիրութիւնը ցոյց տուաւ: Իսկոյն շտապեց եւ իւր մօտ կանչեց Սիմէոն ամիրայի Պօղոս անուանով որդին, եւ նորա հօրեղբայրը Յովհաննէս ծառեան, եւ երկուսը միասին Սուլթանին ներկայացնելով, խընդրեց որ հանգուցեալ Սիմէոնի իւր հաւատարիմ ծառայի վառօդապետութեան պաշտօնը նորա որդւոյն եւ եղբորը յանձնելու շնորհը անէ: Սուլթան հաճեցաւ, եւ մասնաւոր հրովարտակով իւր երկու վառօդարաններին վառօդապետ կարգեց նորանց: Նմանապէս Պէդճեան ճարտարապետ Գրիգոր ամիրայի կարապետ անուն որդին՝ Սուլթանին ներկայացնելով, նորա բարձր հրովարտակովը թագաւորական շինութիւնների վերայ նորան ճարտարապետ կարգել տուաւ, նորա օգնական տալով Յովհաննէս Սէրվեբեան քեռայրը, որ մի ազգասէր, աւսումնասէր եւ բարեպաշտ անձն էր:

Ուրախացան ճարտարապետ եւ վառօդապետ ամիրաների գերգաստանները, եւ նորանց հետ ընդհանուր ազգը Հայոց, ըստ որում այն երկու գերգաստանները Սուլթանի հաւատարիմ ծառաներ, ազգի պարծանք եւ բարեսէր խնամատարներ էին: Վառօդապետ Պօղոս եւ Յովհաննէս ամիրաները, նմանապէս ճարտարապետ կարապետ ամիրան, իւրեանց ծնողաց պաշտօնները ժառանգելով, օր օրից սկսեցին պայծառանալ, յառաջադիմել եւ օգտակար լինել, թէ կառավարութեան եւ թէ իւրեանց սիրելի ազգին:

Այս եղանակաւ, Պէդճեան ազգին երկու երեւելի գերգաստանները վտանգից ազատելով, նոցա ազգին պարծանք եւ մխիթարութիւն նուիրելու ծառայութեանը մէջ զբաղած միջոցին, ազգին աղքատ ընտանիքը եւս հոգալուց չէր դադարած: Այն կարեկցութեան, գթոյ եւ խնամքների արժանի ընտանիքները, որք դործել ոչ կարէն, եւ մուրանալ ամաչեն գոնեա ամսական մի նպաստիւ մխիթարել չզլանալով, ընդհանուր ժողով գումարեց ազգային պատրիարքարանումը, խորհելու կանչելով ամենայն իշխանաւորները, արհեստաւորների գլխաւորները, եւ յորդորեց նորանց անանկ աղքատների վերայ օգնութեան ձեռն կարկառելու: Մի օրինակաւ առաւել զգալի կացոյց իւր յորդորը Պէդճեան ասում է. «Սմառուայ մի երկար օրում, առաւօտուց մինչեւ երեկոյ քաղցած մնացած ունիմ, առանց մի փող գրպանումս ունենալու, որով կարողանայի մի փոքր հաց գնել, ուտել

եւ յագենալ. այս բանը իմ ներկայ վիճակումս ամենայնիւ սուտ եւ իբր երազ թուում է ինձ: Այժմ իմ քսակում ունիմ 4 կամ 5 դահեկան. բայց լաւ գիտացէք, իմ սիրելի եղբայրներ, որ այս եւս սուտ եւ երազ է, վասն զի այսօր կայ, բայց կարելի որ վաղուեան օրը ամենեւին չլինի. կարելի է որ ես մի փողի անգամ կարօտ լինիմ. սա անտարակոյս է, վասն զի խիստ շատ օրինակներ ունիմք մեր աչաց առջեւ: Ուրեմն չէ պիտոյ մեզ, որ մեր հարստութիւնի եւ կարողութիւնի վերայ ապաւինիմք. կարելի է լինել մի ժամում մեր ամենայն ունեցածը կորցնել, այլ լաւ գիտենամք որ մեր ունեցածը Աստուծոյ պարգեւն է, եւ միթէ Աստուած կամենում է որ մեք մեր վայելչութիւններից յղիացած ժամանակ՝ օրական հացի կարօտեալ աղքատները մոռանամք, եւ մեք որ այսօր կարող վիճակում եմք գրտնուում՝ չփութամք անկարող անձերին խնամարկել: Թէ որ հաւատում եմք որ այս աշխարհի ճոխութիւնները եւ փառքերը վաղանցիկ եւ դիւրափոփոխ են, ուրեմն եւ մեզ չէ պիտոյ որ նորանց վերայ հաստատեմք մեր վստահութիւնը, այլ ամենից աւելի մեր յոյսը Աստուծոյ գթութեանը վերայ գրած, նորա ուղորմութեանը համար գոհանալով՝ մեր ձեռքէն եկած օգնութիւնը անեմք կարօտեալներին: Ո՞ւր է յայտնի, գուցէ եւ մեք եւս մի օր անցանեմք կարօտեալների եւ խեղճերի կարգումը, եւ մի եւ նոյն օգնութիւնը՝ ուրիշներից սպասելու եւ տեսնելու կարօտ լինիմք:

Պէճեանի լոկ ներկայութիւնը, եւ մի ո՞ր եւ իցէ գործի առաջնորդ լինելը բաւական էին լինում՝ սա եւ սորա նման շատ երեւելի գործեր յառաջացնելու. սակայն երբ տյսպիսի բարեպաշտական գործի մի ձեռնարկութեանը համար յորդորախօս եւս եղաւ, եւ իւր առաջուայ եւ ներկայ վիճակը նորանց աչքերի առաջը դրեց, ներկայ եղող ընդհանուր ժողովականները սիրով համոզուած գտաւ:

Ուստի Կ. Պօլսոյ իւրաքանչիւր քաղաքամասնի համար քննիչներ որոշուեցան, որպէս զի ողորմութեան արժանի կարօտեալները քննուելով տրձանագրուին:

Գննութիւնները եւ արձանագրութիւնները երկար չտեւեցին, եւ կարօտեալները երկու կարգի բաժնուեցան. մի մասը նոքա էին, որք օրական հացի կարօտութիւն ունէին, եւ միւս մասն եւս նորանք որք թէպէտ կարող էին օրական հաց հոգալ, սակայն հանգերձեղէններից եւ ուրիշ կարեւոր պիտոյից դրկուած էին:

Յաջորդ շաբաթում վերստին գումարուեցաւ ժողովը, եւ առաջին կարգի կարօտեալների համար որոշուեցաւ իւրաքանչիւր մարդոյ՝ իւրաքանչիւր ամիս հինգական (1) դահեկան տալ, եւ երկրորդ կար-

(1) Այս ամսական նուէրները, այն ժամանակուայ ամենայն տեսակ նիւթերի եւ ուտելիքների սաստիկ ամանագնութեանը հայելով, նշանաւոր գումարներ էին, որպէս բիրաւոր շրթունքներ օրինում էին այս ողորմութեան սնտուկի հաստատութեան պատճառ եղողը: Գնալով, այս 5-ական եւ 15-ական դահեկանների նուէրն եւս ժամանակի նիւթեղէնների Թանկագնութեանը հետ բարձրացաւ, մինչեւ բոլորովին վերջ առաւ այժմ. (իւր ազգը ստող եւ չարութիւն սիրող անձերի մշտնջենաւոր ամօթի եւ նախատինքի համար):

գի կարօտեալներին եւս, Ս. Ծննդեան եւ Զատիկի օրերը իւրաքանչիւր մարդոյ տասնեւհինգական դահեկան տալ: Ուստի այս պատճառաւ եւս Պատրիարքարանում սնանկներն սնունդ անուամբ արկղ մի հաստատուեցաւ, եւ պէտք եղած դանձապետները եւ համարակալները նշանակուեցան: Իւրաքանչիւր արհեստաւորից եւս տարեկան տուրքեր սահմանուեցան, իւրաքանչիւրից ըստ չափու կարողութեան: Ինքն Պէզճեան 100 օսմանեան ոսկի (1) ստորագրեց եւ նոյն վայրկեանին բերել տուաւ. ուրիշներն եւս իւրեանց կամեցածի չափ նորա օրինակին հետեւեցան: Այս ժողովում որոշուեցաւ նաեւ որ ուրիշ տեղերի եւ գիւղերի աղքատներն եւս, իւրաքանչիւրը իւր գիւղի քնակիչներից խնամարկուի, եւ թէ որ հատուցանելի ամսական ոգորմութիւնը պակասելու լինի, տնանկների սնտուկի դանձապետներից պահանջուի նորանց եկեղեցիի վերատեսչի ստորագրութիւնովը վաւերացուած:

Պէզճեանի հաժար պահուել էր ուրիշ նշանաւոր մեծագործութիւն մի եւս, եւ սա ոչ միայն հայերի, այլ եւ յոյն եւ հրեայ ազգերի համար անգամ:

1852 թուականին Թահիր էֆէնտի անուն մի նախարար արքունական գանձային ելումուտքից պաշտօնեայ կարգեցաւ: Սա Սուլթանի հաճութիւնովը

(1) Մի օսմանեան ոսկին Ռուսների փողով, առօրինակ հաշուում են 6 կամ սակաւ ինչ աւելի մանէթ արծաթի:

կամեցաւ հպատակ ազգերի եկեղեցիներին, աթոռների եւ վանքերի եկամուտները թագաւորական գանձը գրաւել. ուստի այս պատճառաւ հրաման ուղարկեց հայ, յոյն եւ հրեայ ազգերի գլխաւորներին, որ իւրաքանչիւրը իւր եկեղեցիների, աթոռների, վանքերի եւ հիւանդանոցների եկամուտների մատեանները՝ շտապին ելեւմուտքի խորհրդարանը ուղարկելու:

Այս անակնկալ հրամանին վերայ բովանդակ հրպատակ ազգերը ցաւ զգացին, եւ ամենքեան այս աղէտքից ազատուելու ակնկալութիւնը՝ Հայոց ազգի վերայ էին դրել, յուսալով որ Պէզճեանի հօր ազդեցութեան շնորհիւ, այս մեծ դժբաղդութեան մի դարման տարուի:

Եւ արդարեւ իւր կողմանէ նաեւ Պէզճեան հնար էր մտածում այս մասին: Քանի ինչ օրեր անցանելէն յետոյ, գնում է արքունական պալատը՝ մի մաքուր կանթեղ ձեռքումը բռնած, եւ սրահումը մտանելով Սուլթանի սենեակի մօտ կանգնում է, աչքերը կանթեղին վերայ տնկած:

Այս միջոցին Սուլթան յանկարծ դուրս է ելնում, եւ Պէզճեանին տեսանելով, հարցանում է իւր ձեռնում բռնածը. Պէզճեան անմիջապէս երկրպագութիւն անելով պտտաօխանում է թէ «Տէր արքայ» Ս. Յիսուս (Մահմետականների ասածի համաձայն), եւ նորա Սրբուհի մայրը Մարիամ, իւրեանց եկեղեցում վառելու իւղ չունենալով, այս կանթեղը ուղարկեցին առ Զերգ մեծագործ Տէրութիւն որ Զեր

Վեհափառութիւնից իւր խնդրեն : Սուլթան զգալով խօսքի ինչ տեղ դաչիլը, ծիծաղում է, եւ իւր հրամանը շուտով յետ է դարձնում, եւ պատուիրում է որ հպատակ ազգերի եկեղեցիներէից եւ վանքերից գոյացած ամենայն տեսակ արդիւնքը եւ եկամուտքը, հաստատ իւրեանց ձեռնումը մնայ, ինչպէս որ էր յառաջագոյն, եւ ամենեւին փոփոխութեան չենթարկուի, այժմ եւ միշտ :

Այս հրովարտակից մի օրինակ եւս եկաւ Հայոց ազգային պատրիարքարանը . մեծ ժողով գումարուեցաւ, եւ Կարապետ եպիսկոպոսը եկեղեցւոյն բեմը ելնելով սքանչելի կերպով ատենախօսեց, բնաբան դնելով Դաւիթ մարգարէի այն խօսքը թէ « Այս բանը Աստուծոյ կողմիցը եղաւ, եւ աչտոյ առջեւը սքանչելի բան է » եւ մեծ ուրախութիւնով բարեմաղթութիւններ խնդրեց Սուլթանի եւ Պէզճեանի անգին կենացը համար, որ ոչ միայն իւր սիրելի ազգին սիւն եւ ապաւէն էր դառել, այլ եւ բոլոր հպատակ ազգերի, որով եւ աննման պարծանք ազգիս, հպատակ եւ օտար բովանդակ ազգաց առջեւ :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ՃԱՆԻԿ, ՄԱԳՍՈՒՏ ԵՒ ԽՆԴԻՐ ԱՄԻՐԱՆԵՐԻ ՄԱՀԱՄԵՐՁ ԲԱՆՏԱՐԳԵԼՈՒԹԻՒՆԸ, ԵՒ ՆՈՐԱՆՅ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ.

Պէզճեան, իւր գթոտ եւ բարեսիրտ բնաւորութեան հետ, բարկացող էր նաեւ, բայց իւր զայրոյթը անցանելուց յետոյ շուտով զղջում էր, եւ թէ որ իւր

բարկութեան միջոցում մի պակասութիւն գործած լինէր, նորան ջնջելու համար, իւր հանդարտութեան միջոցում՝ պէտք եղած տնօրէնութիւնը շտապում էր անել, եւ վերաւորեալ սրտերը, թէ որ գտնուէին, բուժել եւ մխիթարել չէր զլանում :

Հետեւեալ դէպքում ընթերցողը պէտք է որ դատողութիւն անէ թէ Պէզճեան իւր նշանաւոր կեանքի ասպարիզում որպիսի մեծ արատ պէտք էր թողուր իւր անունի եւ բարեսրտութեան ընդդէմ, եթէ չշտապէր իւր ազգու եւ հզօր ազգեցութիւնովը դարման տանելու :

Պէզճեան, որպէս իւր կեանքի բովանդակ գնացքի մէջ երեւեցաւ, խիստ բարեպաշտ էր, ամենեւին իսկ կրօնամոլութեան աստիճանին հասնելու . ամենայն օր համարեա եկեղեցի յաճախում էր, եւ զմայլած մտքով յափշտակուում էր Աստուածային սրբազան պաշտամունքների, արարողութիւնների, եւ մանաւանդ քաղցրանուագ երգերի ազգեցութենից :

Մայրաքաղաքում որքան քաղցածայն դպիրներ որ գտնուում էին, ամենեքեան կիւրակէ օրերը Միջագիւղի եկեղեցում դիմում էին, դիտնալով Պէզճեան ամիրայի հոգեսէր եւ բարեպաշտ բնաւորութիւնը, որից դպիրները միշտ վարձատրուում եւ մեծարուում էին :

Կոստանդնուպօլսոյ Հայոց եկեղեցւում սովորութիւն եղել է որ եկեղեցւոյ դասում, ուր միայն քահանայները, դպիրները եւ եկեղեցական պաշտօնեաները իրաւամբ պէտք է կանգնին, աշխարհական երեւելի

անձեր եւս գնում՝ եւ այնտեղ կանգնում են. նորանց օրինակին հետեւելով, ժողովուրդն եւս այնտեղ խըռնուում է, որով թէ քահանաների, թէ գալիւրների եւ թէ եկեղեցական միւս պաշտօնեաների դժուարութիւն եւ նեղութիւն պատճառում են, եւ նորանց կատարելի պաշտամունքների արգելք են դառնում:

Պէղճեան քանի քանիցս այս անկարգութիւնները նկատելով, խորհուրդ տուաւ եկեղեցիի քարոզիչ վարդապետին որ ազդու ծանուցումով արգելք դնէ, որ եկեղեցականներից ջոկ՝ ուրիշ ոչ ոք չմտանէ դասում. եւ միանգամայն պահարանի դռներն եւս փակել տուաւ, որպէս զի ժողովուրդի դիւրութիւն չլինի այնտեղ մտանելու:

Այս ժամանակները (1832) Հայերում երեւելի էր Մազսուտ ամիրայ Լուսաւորչադաւան անձը, որ Սուլթանի ներքին Գարտուղարի սեղանաւորն էր, եւ նորա խիստ սիրելին էր, եւ որի միջոցաւ Տէրութեան բարձրաստիճան անձանց շատերի, եւ մինչեւ անգամ Սուլթանի հետ ծանօթացել էր: Այս անձը սովորութիւն ունէր դասում քահանաների քով կանգնելու:

Մի կիւրակէ օր եկեղեցի գալով, եւ պահարանի դուռը փակուած գտանելով, զայրանում է, եւ բաղխում է որ բանան. բայց առանց դուռը բացուելու ներսից պատասխան ստանում է թէ «Այս դրան բացուելը արգիլեալ է»: Մազսուտ ամիրան այս պատասխանին վերայ խռովուում է. վասն զի, այս բանը՝ հպարտութեան ոգւով տոգորուած՝ այս ամիրային բարձրամտութեանը դիպչում էր, իւր պատուին

ստորութիւն եւ անարգանք համարում էր. գնալով որոմտում եւ կատաղում է, եւ ի վերջոյ կանչել տալով եկեղեցիի Աւագերէց Տէր Գալուստ քահանային, անարգում է այս արգելքը դնող հեղինակին եւ հրամայում է որ դուռը բացուի:

Պահարանին դուռը բացուում է, եւ ներս է մըռնում Մազսուտ, ոչ միայն ինքը, այլ եւ իւրեան հետ զտնուողները ամենեքեան, եւ ուղղակի գնալով բազմում են դասին մէջ:

Պէղճեան լաւ լսել էր դուրսից եղած խօսքերը, եւ միանգամայն տեսաւ Մազսուտի դասը անցանելը, բայց առ ժամայն լուռ կացաւ. սակայն չկամեցաւ որ այս ամբարտաւանութիւնը անպատիժ մնայ:

Սուլթանի ներքին Գարտուղարը, որոյ սեղանաւորն էր Մազսուտ, խիստ ազահ եւ անագորոյն անձ մի էր. բազմաթիւ նաւեր ունէր, եւ իւր զօրութիւնը Անատոլիում եւ Ռումէլիում տարածած լինելով, ամենայն կողմից կեղեքում եւ հարստահարում էր խեղճ եւ միամիտ ժողովուրդը. ցօրեն, ոչխար, կով եւ ուրիշ գանազան մթերներ աժանագին ժողովում էր, եւ ինքը խիստ բարձր գիներով վաճառում էր: Ուստի սոյս անօրէն եղանակաւ խիստ հարստացաւ, եւ Սուլթանին եւս սիրելի լինելով, սկսաւ բոլոր պաշտօնականների վերայ հրամանատու դառնալ:

Մինչեւ այս աստիճան գոռոզացող, եւ աջ եւ ձախ չնկատող պաշտօնակալի մը վախճանն եւս՝ մօտալուտ պէտք էր համարուել:

երկար ժամանակ չանցաւ, Տէրութեան Աւագանին առիթ գտաւ, եւ եգիպտոսի Փոխարքայն Մէհմէտ-Ալի փաշային ընդդէմ պատերազմ գնալու պատրաստուող Աղա Հիւսէին փաշայի միջոցաւ Քարտուղարի արար-մունքների մասին գանգատանաց գրութիւն հասուցին դէպ ի Սուլթանը, այս բառերով թէ «Քարտուղարը իւր ամենալերին աստիճանի ագահութիւնովը Անատոլիի ողորմելի բնակիչները կեղեքած, եւ ամենեքեան յետին թշուարութեան եւ աղքատութեան մէջ թողած լինելով, բոլոր ժողովուրդներին սարտաւորեցուցել է արիւնից արտասուք թափել տալու, եւ երկիր եւ երկին իւրեանց աղաղակներով թնդացնելու»:

Սուլթան տեղեկանալով գրուածի պարունակութեանը եւ գործի ճշմարտութեանը, սաստիկ զայրացաւ, եւ անմիջապէս հրամայեց որ այն անիրաւ Քարտուղարը հեռանայ պալատից: Ուստի Մագսուտի այն երախտամոռաց արարածի սիւնը եւ ապաւէնը չարաչար կործանեցաւ:

Պէզնեան այս դէպքից առիթ գտանելով (թէպէտ առանց սորան եւս կարող էր թէ որ կամենար) բարւոք համարեց որ Մագսուտ եւս նոյն փորձով խրատ առնու, եւ աշխարհիս փառքին եւ մեծութեանը ամենեւին չվստահի: Ուստի Սուլթանին իմաց տուաւ որ Քարտուղարի սեղանաւորը, սիրելին եւ նորա խորհրդակիցը Մագսուտ անուն ոմն է, եւ թէ կարելի է ուրիշ նորանոր տեղեկութիւններ ձեռն բերել Քարտուղարի արարմունքներէ մասին: Սուլթան հրաման

արաւ որ Մագսուտ փողերանոցում բանտարկուի, որի հետ բանտարկուեցան նաեւ յանիրաւի ձանիկ եւ խնդիր ամիրաները. բայց Մագսուտի հետ յարաբերութիւն ունենալուն պատճառաւ իւրեանք եւս պատ-ժուեցան նորա հետ:

Փոքր ինչ ժամանակ անցանելուց յետոյ, այս երեքի սենեակները կնքուեցան, եւ նորանց մատեանները եւ արկղները յանձնուեցան փողերանոցի վերատեսուչ Նաֆիզ էֆէնտիին, որ չգիտցուիր ինչ պատճառաւ, բանտարկեալներին այն աստիճանի մեղապարտ ներկայացուց Սուլթանի առաջեւ, որ նորանց գլխապարտութեան վտանգը ստուգութիւն եւ հաստատութիւն գտանելու աստիճանների հասանելու վերայ էր:

Զգաց Պէզնեան բանտարկեալների վիճակի վտանգաւոր լինելը, եւ խոր խոցուեցաւ սրտումը. եւս առաւել սաստիկ տագնապում ընկաւ, երբ լսեց որ բանտարկեալները հոգեւոր պարաստութիւն տեսնելու նպատակաւ՝ մի քահանայ են խնդրել մի բարեկամի միջոցաւ:

Բանտարկեալներին գլխատելու համար սահմանեալ կիւրակի օրուայ լուսանալու գիշերը, մինչեւ լուսաբացի վայրկեանը անքուն մնալով աղօթեց Պէզնեան, եւ ապա շտապելով եկեղեցի, իւր խոստովանահայր քահանային խոստովանեցաւ, եւ առանց սպասելու Ս. պատուրազի եւ ժամասացութեան աւարտուելուն, մեծ զղջումով Քրիստոսի Ս. մարմնոյ եւ կե-

նարար արեանը հաղորդուելով, ասում է քահանային. «ահա ես եւս գնում եմ, կամ բանտարկեալների հետ մեռանելու, կամ նորանց հետ ազատուած ողջամբ վերադառնալու. աղօթք արէք, Տէ՛ր ողորմեա ասէք, որպէս զի իմ աղաչանքը Սուլթանի լսելի լինին»:

Պէզճեան այս բառերը վերջացուցած, ուղղակի գնում է դէպ ի պալատ: Սուլթան մեծ սրահոյ Բ մտանելու վերայ էր, եւ երբ տեսանում է Պէզճեանին, զարմացմամբ հարցանում է նոյն օրուայ նորա այնքան վաղ պալատ գալուն պատճառը: Պէզճեան առանց մի վայրկեան վարանելու Սուլթանի ոտերը ընկնում է, եւ լալագին պաղատանօք ասում է. «Տէ՛ր իմ արքայ, այս երկուսից մինը ինդրում եմ. կամ բանտարկեալների ազատութիւնը եւ ողջամբ նորանց տուն վերադառնալը, եւ կամ իւրեանց հետ իմ մեռանիլը»:

— Սուլթան հարցանում է. «Ո՛վ Յարութիւն, ինչ պատճառաւ դրդուած բարեխօսութիւն անելու եկել ես, երբ դու ինքդ գանգատ բարձել էիր նորանց վերայ»:

— Պէզճեան յաւելացնում է. «Ո՛վ արքայ, նորանց ընտանիքների եւ զաւակների աղիողորմ գոռումբ, դոչումը եւ ողբը բոլոր գիշերս երկին եւ երկիր գղրդում էին, սարերը եւ ծովը արձագանք էին տալի նորանց պաղատանքների ձայնին, եւ ես ո՛չ մի րոպէ կարողացայ հանգիստ առնուլ նորանց սրտաճրմիկ աղաղակներից: Ո՛վ բարերար արքայ, ծառաները ըստ մարդկութեան սխալվում են, բայց թա-

գաւորները ներում, զիջանում եւ նորանց տկարութիւնների ներողամիտ են լինում»:

Սուլթանի գութը շարժուում է, եւ Պէզճեանի կամեցածի համաձայն, եպարքոսի դուռը հրամանադիր է ուղարկում, որպէս զի բանտարկեալները արձակուելով վերադառնան իւրեանց բնակարանը:

Պէզճեան երկրպագութիւն արաւ Սուլթանին, եւ արտասուալից ցնծութիւնով իւր տունը վերադարձաւ, եւ ծովի վերայ հայեցող պատուհանէն անդադար իւր չորս կողմը դիտում էր, որպէս զի կարողանար տեսնել ազատեալների նաւակը, որ պէտք էր իւր տանը առաջից անցանէր:

Սրդէն կէս օրը զարկել էր, բայց ո՛չ ոք չէր երեւում. սկսաւ կասկածի երթալ Պէզճեան, որ չլինի թէ Սուլթանի հրամանագիրը տեղը չհասած՝ սպանութիւնը ի գործ դրուած լինէր. ուստի շուտով կանչեց իւր հաւատարիմ եւ ազնիւ սպասաւորը Թեղի Յարութիւնը, եւ պատուիրեց որ իսկոյն երթայ փողերանոց, եւ նորանց յապաղման պատճառը տեղեկանայ:

Սպասաւորը գեռ տնէն չէր հեռացել՝ եւ ահա ձանիկ ամիրան եկաւ եւ իւր ծովեղերեայ տունը ելաւ, եւ յառաջ քան թէ իւր ընտանեաց այցելութիւն էր արել՝ մուտ գործեց Պէզճեանի տունը:

ձանիկ ամիրային գալուստը Պէզճեանի իմաց տրւին, որ ոտքի կանգնելով գնաց սրահի դուռը, եւ այնտեղ իրարու գրկախառնեցին. եւ ապա Պէզճեան սրահի ամենից պատուական տեղը հրաւիրեց իւր հիւրը, որ գառն մտնուան վտանգէն ազատուած՝ եւ

այլ յայլմէ եղած, չկարողո՞նալով Պէզճեանի այս մեծ բարերարութեան վերայ որպիսի կերպով շնորհակալ լինելը որոշել, սկսաւ հառնապէս արտասուել:

Մի եւ նոյն զգացումով լցուեցաւ նաեւ Պէզճեանի սիրտը: Հազիւ անցել էր քանի մի վայրկեան, Մադսուտ ամիրայն եւս սենեակից ներս մտաւ եւ մերձեցաւ Պէզճեանի ձեռքը համբուրելու. Պէզճեան ոտքի կանգնեցաւ եւ արտմալից հայեացքով նորա երեսը նայեց, եւ ապա ձեռքէն բռնելով նստել հրաւիրեց եւ ասաց. «Ամիրայ, Աստուած ապաշխարանք համարեացէ. սորանք աշխարհիս փորձութիւններն են, սորանք պէտք է որ մեզ զգաստացուցանեն եւ միանգամայն ճանաչեցուցանեն որ մենք մահկանացու մարդիկ եմք, եւ վտանգ եւ աղէտ մեզ համար անպակաս են: Իմ սիրելի եղբայրներ, յաւելացուց Պէզճեան, երբ հարկ լինի մեզ տէրութեան մի պաշտօնակալի ներկայանալ, ձեռք ձեռքի վերայ դրած, ահիւ եւ գողութեամբ մտանում եմք նորա մօտ, եւ խոնարհելով երկրպագութիւն եմք անում, եւ նորա հրամանները փութապէս ի դործ եմք դնում. եւ միթէ Բարձրեալն Աստուած նորանից ստորին է, որ կիւրակէ օրերը եկեղեցիի դռները ձիերով եւ կառքերով լցնում եմք, եւ չեմք թողում որ ժողովուրդը հանգըստաբար եկեղեցի մտանէ եւ ելանէ. ամբարտաւանութիւնով մտանում եմք յեկեղեցի, եւ ժողովրդի կարգումը կանգնելը ստորութիւն համարելով՝ անցանում եմք քահանաների եւ եկեղեցական պաշտօնէից դասումը. եւ ահա սորանց համար է որ մեք

այս կերպ փորձութիւններում անկանումք եմք:

Մադսուտ ամօթահար եղած գեալին հայում էր, եւ մեծ պատկառանք մտիկ էր տալի Պէզճեանի ասածներին:

Անցել էր մի ժամ եւս, հասաւ այնտեղ եւ Խնդիր ամիրայն: Պէզճեան քանի մի վայրկեան եւս յորդորախօս լինելուց յետոյ, մխիթարեց նորանց, եւ ոտքի կանգնելով խնդրեց որ իւրեանց տունը գնան, եւ իւրեանց ընտանիքների տեսութեան կարօտը առնուն: Մեկնեցան աղատեալ բարեբաղդ ամիրաները, եւ նոյն օրը մեծ ուրախութեան օր եղաւ, թէ՛ նորանց ընտանիքների եւ թէ՛ բովանդակ Հայ ազգի համար:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ, ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԵՒ Ա ՓՐԿՁԻ ԱՆՈՒԱՆԸ ՆՈՒԲՐՈՒԱԾ ՄԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

Պէզճեան իւր անթիւ բարեգործութեանցը միջոցում ամենեւին չէր մոռացել հաստատուն բարիք, եւ իւր անուանը մշտնջենաւոր փառք եւ քաղցր յիշատակ լինելի ձեռնարկութիւնները:

Եկեղեցիներ շինեց, եւ հիները նորոգեց, եւ նորանց այնպիսի ընտիր ընտիր զարդերով ճոխացուց եւ շքեղացուց, որոց նմանները ոչ իւրանից յառաջ, ոչ իւրանից յետոյ, եւ դուցէ յետագայ ժամանակներում եւս անկարելի լինի տեսանել:

Պէզճեան աղքատները կերակրեց, տնանկները

մխիթարեց, եւ նորանց համար մշտնջենաւոր ողորմութեան մի սնտուկ հաստատեց. այսու ամենայնիւ, այս Անդուգական Բարերար անձը չմոռացաւ նաեւ դպրոցները եւ նորանց պիտոյիցը հոգս տանելը: Եկեղեցիների պայծառութիւնը դպրոցներից կախումն ունենալը, եւ աղքատների թուոյն օր օրից պակսեցնելու միակ հնարը, վերստին դպրոցների գործ լինելը, որչափ որ իւր ժամանակի պարագաները, եւ իւր բնական լոյսը եւ հանճարը իւրեան թելադրում էին, Պէզճեան քաջ ճանաչեց: Դպրոց հիմնարկել, դպրոց ծաղկեցնել եւ արդիւնաւորել, սորանք փողով են լինում. Պէզճեան բնաւ երբէք փող չէր խնայել, միշտ առատաձեռն էր, բաւական էր միայն որ իւրանից խնդրէին արժանաւորապէս:

Պէզճեանի նման բարեսէր եւ առատասիրտ մարդի ժամանակակից անձերը, մանաւանդ նորա հետ ստէպ յարաբերութիւն ունեցողները, ամսոս, բիւր ամսոս, որ ուսման եւ դպրոցի ճաշակ չունենալով, չեն կարողացել առաջնորդել Պէզճեանի մի մեծ եւ անմահ յիշատակաց արժանի ձեռնարկութեան. ասել կամիմք, բարձրագոյն ուսմունքների եւ կարեւորագոյն արուեստների մի վարժարանի հիմնադրութիւնը, եւ նորան հաստատ պահելու եւ արդիւնաւորելու համար հասոյթի եւ եկամուտների կարգադրութիւնը: Այս կերպ մի Ազգային վարժարան, Ազգը խիստ հեշտութիւնով պէտք է որ ունենար. արդեօք օրպիսի մեծ արդիւնքներ վայելած պէտք է լինէր, եւ միշտ եւս վայելէր սորանից յետոյ . . .

Պէզճեան օր մի բարձրաստիճան եկեղեցականի մի. թէ «Ազգը ինչ բանի պէտք ունէր, նա ինչ բան կամենում է որ ես անեմ», հարցանում է: Եկեղեցականը պատասխանում է թէ «Ամիրայ, ազգը ձեր ողջութիւնը եւ առողջութիւնը կամենում է, եւ ոչ աւելի բան»:

Այո, արդարեւ ազգը կամենում է նորա ողջութիւնը, կենդանութիւնը, բայց ոչ թէ այն կենդանութիւնը որ իւր ձեռնումը չէ պարգեւելը, այլ նորա անունին, գործքերին եւ յիշատակին կենդանութիւնը կամենում է, որ ազգը կարող է տալ նորա, եւ որդւոց որդի յաւիտեան պահել, եւ իւր միջոցում անմահացնել:

Ահա քեզ, սիրելի ընթերցող, Պէզճեանը շրջապատող անձանց ցաւալի եւ ողորմելի դաղափարը, որոց մէջ Պէզճեան իբրեւ մի Փիւնիկ լինելով, ինչ որ կարողացել է անել՝ լոկ իւրանից թելադրուած է արել եւ ոչ ուրիշներից, եւ խիստ հաւանական է որ նորանցից շատերն եւս արդեւք են դառել իւր դեռ եւս անելի մեծագործութիւնների եւ ազգաշահ ձեռնարկութիւնների շատերին. վասն զի բարի բաների ատողը պէտք է չարին եւ վնասակարին հետեւիլ: Լաւ է որ այն վերոյիշեալ եկեղեցականը, Պէզճեանի կենդանութիւնը եւ առողջութիւնը կամենալ գիտացել է. իսկ թէ որ մի ամարանոցի եւ կամ մի աղամանդեայ թանկագին մատանի սիրողը լինէր, արդեօք որպիսի դժբաղդութիւն պիտի լինէր:

Պէզճեան ճանաչում էր նաեւ ուսուցիչներն յարգը եւ պատիւը, Մեր ժամանակը, մինչդեռ վարժապետները, չասեմք ընդհանրապէս, գէթ ըստ մեծի մասին անարգութեան եւ ստորութեան վիճակում են, այսինքն իւրեանց ծանր եւ փափուկ պաշտօնի արժանաւոր յարգանքը չեն ստանում, այլ եկեղեցական հոգաբարձուներից դող եւ սարսափ, հարուստներից սուտ եւ շողքորթ ակնածութիւն, եւ չեմք գիտեր դեռ որքան ինքնակոչ պաշտօնեաներից սրտատրոփ եւ երկիւղ կրում էին։ Մեր ժամանակները, մինչդեռ ուսուցիչները ամիրաների ներկայութիւնից զրկուած, գիտնականների ժողովներից մերժուած, քանի մի դահեկան շահելու համար՝ շուկայի մէջ կարգ մի աղաների սենեակները շրջադայելու, եւ կիրակէ եւ տօն օրերն եւս սրճատունների եւ խոհակերոցների մէջ սպասելու պարտաւորուած էին, Պէզճեանի պէս անձ մը իւր մօտ ունէր մի Գրիգոր պատուելի ֆէշտիմալճեան, եւ պատուում էր նորան. ուրիշ ամիրաները ֆէշտիմալճեանի չափ համարձակութիւն եւ համարում չունէին Պէզճեանի մօտ, եւ ցանկանում էին նորա չափ շնորհ ունենալու Պէզճեանի առաջ։

Այս ազգային բարերարը. մի Գէորգ պատուելի յիշատակն եւս անմահացուց, նորա աշխատասիրած պարսկերէն եւ հայերէն բառարանը ֆէշտիմալճեանի խորհրդովը տպել տալով եւ ձրիաբար ազգին նուիրելով։

Գումգափուի մայր դպրոցը, որ այժմ Ս. Լուսաւորչի դպրոց է ասուում, կիսակործան մնացել էր։ Պէզճեան իւրեան սեպհական փողից փառաւորապէս եւ կանոնաւորապէս նորոգեց նորան, եւ յանձնեց ոսկերիչ արհեստաւորներին որ նորա պիտոյքը միաբանութենով հոգան։

Գումգափուի բերդամասնից դուրս, բազմաթիւ հայազգի ձկնորսներ բնակուում են, ուր ոչ դպրոց կար եւ ոչ եկեղեցի։ Պէզճեան երկու դպրոց հիմնարկեց այնտեղ. մինը իւր հօրը Պօղոսի յիշատակին եւ միւսը իւր մօրը Վառվառէի յիշատակին համար։ Ուստի մանչ տղայոց յատկացեալ դպրոցը նըւիրեց սրբազան Պօղոս առաքեալի անուանը, եւ աղժկանցն եւս Վառվառեայ սրբոյ կուսին անուանը։

Եւ գիտնալով տեղւոյն աղքատ բնակիչների անկարողութեանը չափը՝ այս դպրոցաց պիտոյքը կանոնաւորապէս հոգալու մասին, մայր եկեղեցիի հոգաբարձութեան 250 հազար դահեկան յանձնեց, այն պայմանաւ որ իւրաքանչիւր ամիս նորանից գոյացած հազար դահեկան տոկոսիքը անխափան հատուցանէ վերոյիշեալ երկսեռ դպրոցներին։

Այս դաշնագրութիւնը ⁽¹⁾, ազգային ընդհանուր

(1) Իմ այլ եւ այլ կողմեր հանապարհորդութիւնների միջոցում ինձ հարկաւոր եղած Թղթերի մէջ դիպուածով գտնուում էր այս դաշնագրութեան մի օրինակը, որ ինձ մի անյայտ եղանակաւ կորաւ մօտիցս ի մեծ ցաւ սրտի իմոյ։ Առանց սորան մտադիր էի նաեւ իմ սիրելի ընթերցողների հետ ծանօթացնել նորա պարունակութիւնը, մի այնպիսի պարունակութեան, որ չկարծեմ թէ մի մշտնջենաւոր խղճի խայծոց դարձած չլինի բոլոր նորանց սրտերում՝ որք հզնել կամ հզնում են խափանարար դաւնալ նորա անխախտ եւ անփոփոխ գործադրութեանը։

ժողովով, եւ Ստեփաննոս պատրիարքի, Կարապետ եւ պիսկոպոսի եւ բովանդակ գլխաւոր ամիրաների ստորագրութիւններովը վաւերացաւ: Թէ որ հաւատալի է, յիշեալ տոկոսիքը մինչեւ ցայսօր իբր թէ վճարուում է:

Իոկ եկեղեցին Պէզճեանի մահից շատ յետոյ, այսինքն 1855 թուականին հիմնուեցաւ, եւ Պէզճեանի անուան յիշատակութեանը համար՝ Քրիստոսի սուրբ Յարութեան փառքին նուիրուեցաւ:

Կոստանդնուպօլսոյ Բերայի Գրեւաւուլա եւ Սքուտելա կոչուած քաղաքամասները 1850 թուականին երկու վարժատուն հիմնուեցաւ ձանիկ ամիրայի օգնութեամբ, եւ Տէր Զաքարիա քահանայի ջանքովը եւ թելադրութիւնովը. բայց թէ այս վարժարաններում ուսանող մանկանք եւ թէ՛ նոյն կողմերը բնակուող ժողովուրդը ջուրի պակասութեան պատճառաւ սաստիկ նեղութիւն կրելով, պարտաւորուել էին հեռաւոր տեղերից ջուր բերել, եւ այս եւս ամենամեծ դժուարութիւնով:

Պէզճեան լսելով նորանց այս ողորմելի դրութիւնը, վարժարանների մէջ ուսանող մանկաւոյն կողմանէ խնդրագիր ուղղեց Սուլթանին, նորան մի ուրախութեան միջոցում: Սուլթան անմիջապէս հրամայեց որ այն երկու քաղաքամասների մէջ եւս յորդառատ աղբիւրներ շինուին:

Պէզճեան արգէն Բերայում մի վարժարան կառուցել էր, յատկապէս աղջիկների ասեղնագործու-

թիւն ուսուցանելու նպատակաւ: Աղջկանց դաստիարակութեան կարեւորութիւնը ճանաչողները քաջ գիտեն թէ որքան հարկաւոր է աղջիկների այս ուսումը, մանաւանդ աղքատ եւ չքաւոր ծնողների աղջիկներին համար: Պէզճեան այս պէտքն եւս ամենայն սիրով հոգաց, եւ բովանդակ պիտոյքը իւր սեպհական փողիւր կարգադրեց:

Նորանք լաւ գնահատում են Պէզճեանի այս բարերարութիւնների եւ մեծագործութիւնների յարգը եւ կշիռը, որք ազգային ներկայ վիճակումը փողի եւ մի այս աստիճան առատաբուլի ձեռքի իւրեանց հարկաւոր եղած լինելը զգում են:

Այն ժամանակներում Հայոց ազգը երկու հիւանդանոց ունէր, որք Շնորհք ամիրայ անուն անձի մի հաստատութիւններն էին. բայց նորանք խիստ փոքր լինելով, չէին կարող իւրեանց մէջ բովանդակել միանգամայն հիւանդների, յիմարների, անառակների, փորձանաւորների եւ անտուն անտէր անձեր:

Պէզճեան փափաքելով իւր սիրելի ազգին այս գրելխաւոր կարօտութիւնն եւս ընդլեւելալու կոչուած քաղաքամասնից մի փոքր հեռի ընդարձակ պարտէզ մի գնեց, եւ շինութեան կերպը յանձնեց ճարտարապետ Յովհաննէս եւ Օտեան Պօղոսի:

Շինութիւնը թէպէտ եւ փայտից, բայց խիստ ընդարձակ եւ գեղեցիկ եղաւ: Մի եկեղեցի եւս շինուելով, Համբարձման տօնին Ս. Փրկչի անուան ներքեւ օժուեցաւ: Նոյն օրուան սուրբ պատարագը սըրբազան պատրիարքը մատուցանում է. նոյնպէս եւ

կատարուում է բարեյիշատակ հիմնադրի եւ շինութեան ծախքերի նպաստողների հոգւոց համար հանգիստ ու պաշտօն :

Պէզճեան կառավարութենից մի հրովարտակ եւս ստացաւ, որպէս զի զինուորականներից ոչ ոք առանց Սուլթանի հրամանին չկարողանայ մտանել հիւանդանոցում եւ նորա հրապարակի մէջ, եթէ հարկ լինի մի ոմն որոնել, թէ սլարաուց եւ թէ ուրիշ կարեւոր խնդիրների համար : Ուստի, այն առաջուան երկու հիւանդանոցներում պատասխարուողները սուրբ Փրկչի նորակառոյց հիւանդանոցում փոխադրուեցան. իսկ հին հիւանդանոցները նորոգուելով եկեղեցիների փոխարկուեցան, մինը սուրբ Յովհաննու աւետարանչի, եւ միւսը Փրկչի Ս. Յարութեան պաշտպանութեան ներքեւ անուանուելով :

Եւ որովհետեւ աղգային հիւանդանոցում պատըսպարեալները ճրիաբար պէտք էր ընդունուէին, այս պատճառաւ Պէզճեան հոգաց նաեւ նորա հարկ եղած եկամուտների մասը, որպէս զի ամենայն ժամանակ եւ ոչ մի մանր խնամք չպակասի ցաւագարեալ աղգայիներից, որոց թիւը խիստ շատ անդամ հինգ եւ կամ վեց հարիւրից պակաս չէր լինում :

Այս միջոցներում ժանտախտը սկսեց բաւականին կոտորած անել Կոստանդնուպօլսում. ժանտախտից բռնուած պանդուխտ աղգայիները հիւանդանոցում ուղարկուելով, այնտեղ եւս սկսեց ճարակել այս վատանդաւոր ախտը : Ուստի Պէզճեան Միքայէլ ամիրայի եւ Օտեան Պօղոսի խորհուրդով Ս. Փրկչի հիւանդա-

նոցի մօտ, ծովեզերքի վերայ մի բաւական ընդարձակ հող գնեց, եւ մի փոքր հիւանդատուն եւս շինել տուաւ, որպէս զի ժանտախտից բռնուողները ուղղակի այնտեղ տարուին, եւ պէտք եղած դարմանը ընդունին : Այս նոր շինութեան մէջ եւս մի եկեղեցի կառոյց Մծբնայ Ս. Յակոբ Հայրապետի անունին նուիրելով, որպէս զի պատասպարեալ հիւանդները կարողանան պէտք եղած ժամանակ կատարել իւրեանց հոգեւորական պատրաստութիւնները :

ԳԼՈՒԽ Ի.

ՊԵՋՃԵԱՆԻ ՀԻՒԱՆԴԱՆԱԼԸ, ՊՐՈՒՍԱ ՔԱՂԱՔ ԳՆԱԼ ԵՒ ԱՆՏԻ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼԸ. ՍՈՒԼԹԱՆԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹԵԱՆԸ ԱՐԺԱՆԱՆԱԼԸ.

Պէզճեան գիշեր եւ ցորեկ անընդհատ բազմատեսակ աշխատանքներից պարտասած, խիստ յոգնած թուլացած, ծերութիւնն եւս վերայ հասած, եւ ի վերջոյ ջրգողութեան տաժանելի ախտից տանջուելով հիւանդացաւ :

Իւր տնական բժիշկները մի դարման տանել չկարողանալով, Սուլթան իւր սեպհական բժիշկները ուղարկեց, որք բաւական օրեր դարմանելուց յետոյ, խորհուրդ տուին որ Պրուսա քաղաքի ջերմ հանքային բաղանիքները երթայ, որով եւ մի օգտփոխութիւն արած լինելով՝ գուցէ առաւել օգուտ գտանէր :

Պէզճեան ելաւ գնաց Սուլթանին ճանապարհորդելու հրաման խնդրելու, եւ երբ մեծ սրահը մտել էր, յանկարծ Սուլթանի սիրելի Ֆիրարի Ահմէտ փաշայն աւետիս տուաւ Սուլթանին թէ «ահա Յարութիւն ծառայդ քայլելով այստեղ է գալի»: Սուլթան հրամայեց որ սանդուղներէից վեր չբարձրանայ, վասն զի, ասում է «Ձլինի որ յոգնի եւ նեղութիւն կրէ, այլ ներքին յարկում թող հանգստանայ»: Սակայն Պէզճեան առանց լսելու Սուլթանի հրամանին սանդուղներից բարձրացաւ, եւ ուղղակի գնաց նորա երկրպագութիւն անելու: Սուլթան Պէզճեանից հարցրեց իւրեան որպիսութիւնը, եւ տեղեկանալով որ բժիշկների խորհրդով Պրուսա գնալ հարկադրուել է, սիրով հրաման տուաւ գնալ, այլ եւ յիշեալ քաղաքի կառավարչին գրաւոր հրաման ուղարկել, որպէս զի փառաւոր ընդունելութիւնով պատիւ տայ Պէզճեանին. եւ ապա մխիթարելով նորան եւ առ ի սրտէ բարեմաղթութիւններ ուղղելով, թոյլ տուաւ որ իւր բնակարանը վերադառնայ:

Սուլթանի կամքի համաձայն եպարքոսի ատենանից ազդու հրամաններ գրուեցան եալըվայի եւ Պրուսայի քաղաքապետներին, որպէս զի թագաւորական լայն պատուով ընդունին Պէզճեանին: Յիշեալ տեղերուն պաշտօնակալաց սեղանաւորներն եւս գրութիւններ ուղարկեցին, եւ մի անպատշաճ իր չպատահելու պատճառաւ՝ իւրեանց սպասաւորները յառաջագոյն ճանապարհ հանեցին:

Պէզճեան, Տէր Դաւութ քահանային եւ Նիքօլաքի

հռովմէագաւառն յոյն բժշկին եւ իւր հաւատարիմ սպասաւորներին հետը առնելով նաւ մտաւ, եւ ուղղակի գնաց նախ եալըվա եւ ապա Պրուսա:

Այստեղ աւելորդ համարում եմ մի առ մի ճառել Պէզճեանի եղած փառաւոր ընդունելութիւնների եւ Օսմանեան ճոխ զարդարանքների վերայ. ամենայն տեղ մի մեծագոր Սուլթանի վայելուչ եղած պատիւը եւ յարգանքը մատուցանում էին:

Պրուսայում Չէֆիլիէ կոչուած տեղը (ուր գտնուում են ամենից ընտիր հանքային տաք ջրերը) մի գեղեցկաշէն տան մէջ իջեւանելով օթեւանութիւն հաստատեց: Քանի ինչ օրեր հանգստանալուց յետոյ, Պէզճեան եկեղեցի գնալ ցանկացաւ:

Քաղաքի ընդհանուր կառավարիչը լսելով այս բանը, ուղարկեց իւր փոխանորդը Պէզճեանի մօտ, խընդրելով որ բարեհաճի շնորհ բերել իւր ապարանումը, մի գաւաթ օշարակ վայելելու:

Պէզճեան ընդունեց այս հրաւերը այն պայմանաւ որ ընդունելութիւնը տեղի ունենար ապարանքի ըստորին յարկումը, վասն զի բազմաստիճան օանդուղներից բարձրանալու կարողութիւն չունէր:

Մեծ եւ շքեղ հանդիսով Պէզճեան գնաց ընդհանուր կառավարչի ապարանը. արք եւ կանայք խուռն բազմութեամբ Ամիրային տեսնելու համար փողոցները լցուել էին, որ թագաւորական ականակուռ պատկերը կուրծքի վերայ կախ տուած, գահաւորակի մէջ բազմել էր:

Ընդհանուր կառավարիչը ամենախորին ակնածութենով եւ մեծ յարգանք գիմաւորեց Պէզճեանին՝ իւր ապարանի գոնից բաւական հեռի, եւ առաջնորդելով նորան, իւր պարտիզով գտնուած գեղեցկաշէն շատրուանին մէջ բազմեցուց, եւ ինքն ոտքի վերայ կանգնեցաւ:

Պէզճեան ստիպեց եւ թախանձեց նորան որ նստի. կառավարիչը խորին շնորհակալութենով ծնկերիցը վերայ նստեց, եւ խորին յարգանք Պէզճեանի հարցերին պատասխանում էր:

Թէ որ մեր օրերում այս փառահեղ ընդունելութիւնը կատարուած պատմուէր, թերեւս հաւանականութիւն գտանէր, Թուրքաստանի արդի լուսաւորութեան, քաղաքականութեան եւ նորա յառաջագիմական գաղափարների արդիւնքներին, ընծայելով: սակայն այնպիսի մի ժամանակում, յորում սոսկական մի Մահմետական անգամ, հպատակ ազգերիցը Սուլթանի մի վայելուչ փառք եւ պատիւը սպասում՝ եւ պահանջում էր ըստ տեղւոյն: Ուստի արդարեւ ամենայն ոք զարմանում է, երեւելի Օսմանեան ընդհանուր կառավարչի պէս անձի մի, Պէզճեանի մատուցած յարգանքը եւ արքայավայել ընդունելութիւնը եւ խորին ակնածութիւնը լսելով. եւ գուցէ անհաւատալի եւս թուէր, թէ որ ականատես անձեր մինչեւ այս օրս կենդանի լինելով՝ մեզ չվկայէին:

Պէզճեան օշարակը վայելելուց յետոյ, իւրեան բարեւելու կանգնող զինուորներին 200 եւ նորանց գըլխաւորին եւս 30 օսմանեան ոսկի պարգեւելով բաժա-

նուեցաւ ապարանքից, եւ մի եւ նոյն հանդիսով ուղղուեցաւ դէպ ի Ս. եկեղեցի. այնտեղ բաւական երկար միջոց աղօթելուց յետոյ, առաջնորդարան դնաց, ուր մերազնեայ իշխանաւորների եւ առաջնորդ Գերապատիւ Յարութիւն Եպիսկոպոսի այցելութիւնները ընդունելով, իւր բնակարանը վերադարձաւ:

Չափազանցութեան կարծիքների երկիւղից ստիպուած, աւելորդ ճանաչում եմ մանրամասնաբար նկարագրել այստեղ. իմ ազնիւ ընթերցողների առաջ, Պէզճեանի ազգասիրական եւ մարդասիրական նուէրները եւ պարգեւները, զորս իւր սովորութեանը համաձայն՝ դէպ ի իւրեան գիմով թշուառների մատոյց, առանց խորելու ազգը եւ կրօնը:

Մարաց երկրից Տէր Ներսէս անուն մի քահանային եւս առոն եւ երկու հազար դահեկան շնորհեց. այս քահանայն իւր երկրի Մահմետականներին 9000 դահեկան պարտք ունենալով, իւր ընտանիքը գրաւ գրած՝ Կոստանդնուպօլիս էր գիմել, եւ ազգային պատրիարքարանից մի շրջաբերական կոնդակ ստանալով, Ասիայի մէջ գտնուած քաղաքները շրջում էր. եւ բարեբաղդաբար նոյն օրերը Պրուսայում գտնուելով, իւր պարտքը ամբողջապէս վճարուելուց յետոյ, 3000 դահեկան եւս ճանապարհի ծախք պարգեւ ստացաւ:

Պէզճեան տաճն եւ ութ օր բնակուեցաւ Պրուսայումը, եւ օգուտ մի չտեսնելով Կոստանդնուպօլիս վերադարձաւ:

Սուլթան լսելով Պէզճեանի վերադարձը, եւ կամենալով տեղեկանալ նորա առողջական օրակիսու-

թեանը, մի գիշեր, տասներորդ ժամին անձամբ ե-
ելաւ Պէզճեանի բնակարանը գնալու եւ նորա այ-
ցելութիւն անելու. իւրեան ընկեր էր առել իւր եր-
կու սենեկապետները: Սուլթան մի նաւակի մէջ նըս-
տած՝ Պէզճեանի տանը առաջեւ դուռս եկաւ եւ ան-
ձամբ դուռը բաղխելով բանալ տուաւ. եւ յառաջ
քան թէ ներս մտել էր՝ հրաման արաւ սպասաւոր-
ներին որ իւր գալուստը Պէզճեանի չճանուցանեն,
որպէս զի չլինի թէ իւրեան դիմաւորել կամենալով,
նեղութիւն եւ ձանձրութիւն ղգայ: Սուլթան այս
պատուէրը տուած, սկսաւ սանդուղներէից վեր ելնել:

Սակայն Պէզճեանի սպասաւորները իսկոյն իմաց
տուեցին եղելութիւնը իւրեանց տիրոջը, որ շտապաւ
ոտքի կանգնելով, սենեկի դուրսից դիմաւորեց Սուլ-
թանին, եւ երկրպագութիւն արաւ:

Սուլթան պարզեց իւր ձեռքը, բռնեց Պէզճեանին
եւ ոտքի վերայ կանգնեցնելով, ասաց սիրալիր դէմ-
քով. «Իմ սիրելի Յարութիւն, ինչի անկողինէդ վեր
կացար. եւ ինձ համար անհանգիստ եղար». եւ ապա
հրամայելով որ դարձեալ անկողնում նստի, Սուլթա-
նը, այն ահաւոր ինքնակալը, մի աթոռ քարշելով՝
նորա ոտիցը ընդդէմ նստաւ, եւ նորա ճանապար-
հորդութեան եւ հիւանդութեանը վերայ հարցա-
փորձ անելով մխիթարեց Պէզճեանին ամենաքաղցր
եւ յուսադրական զրոյցներով, եւ քիչ մի յետոյ
սուրճ եւ օշարակ խմելով վերադարձաւ իւր պալատը:

Սուլթանի այս անակնունելի այցելութեան շնորհը
Պէզճեանի վերայ ունեցած բարձրագոյն ուրոյ եւ

համարման մի հզօր առհաւատչեայն կարող է հա-
մարուիլ: Հիւանդութեան մէջ, Սուլթան Մահմուտ
հզօր ինքնակալի նման մի բարեկամից մխիթարու-
թիւններ եւ քաղցր յուսադրութիւններ լսելուց ա-
ւելի ինչ պատուական եւ կազդուրիչ բան կարելի էր
լինել այն ժամանակ այս աշխարհում: Սուլթանի այս
մարդասիրական այցելութենից յայտնի երեւում է
թէ Պէզճեան մինչեւ ինչ առաջնա արժանիք ունի
եղել նորա առաջեւ, իւր արթուն եւ փութաջան
գործունէութենովը եւ երեւելի հանճարովը. այս այ-
ցելութիւնը ոչ միայն Պէզճեանի, այլ բովանդակ Հայ
ազգի սիրտը բերկրութեամբ, մխիթարութեամբ եւ
ապագայ քաղցրիկ յոյսերով լցուց, եւ որ մինչեւ
ապագայ դարերի մէջ պէտք է արձագանգ գտանէ,
եւ իբրեւ անմահ յիշատակների արժանի մի դէպք՝
պէտք է հռչակուի. ուրեմն փառք Պէզճեանի անուան
եւ պարծանք Հայ ազգի. վասն զի նորա անունը
պէտք է ոսկի տառերով յաւիտեան մնայ պատմու-
թեան մէջ:

Թագաւորական նաւի թիափարները նոյն օրը Պէզ-
ճեանի հրամանաւ 5000 դահեկան պարգեւ ընդունեցին:

Արքունի բարձրատիճան պաշտօնատարները, նա-
խարարները եւ բովանդակ աւագանին, լսելով որ
Սուլթանը անձամբ այցելութիւն է արել Պէզճեանին,
իւրեանք եւս շտապեցին նորա օրինակին հետեւելու
եւ Պէզճեանին մխիթարելու: Մի եւ նոյն պատիւը
մատուցին նաեւ օտարազգի դեսպաններ, եւ ուրիշ
երեւելի անձեր:

Թագաւորական թանգարանի եւ ներքին գանձերի վերատեսուչ Պէքիր էֆէնտի անձը խնդրում է Սուլթանից ուր Մագսուտ ամիրայի թոյլտուութեան հրաման շնորհէ առաջնոյ նման սեղանաւորութեան պաշտօն վարելու, որ որպէս ատանք՝ Թագաւորական հրամանաւ արգիլուել էր։ Սուլթան, իւր պալատական երգիչ Սայիտ էֆէնտին ուղարկում է Պէքճեանի մօտ, որ Պէքիր էֆէնտի խնդիրը նորա պատմէ։ Պէքճեան եղելութեանը տեղեկանալով, իւր կողմանէ եւս նոյն խնդիրը առաջարկում է Սուլթանին, որով ոչ միայն Մագսուտ ամիրայի, այլ եւ ձանիկ ամիրայի համար եւս մի եւ նոյն արտօնութեան շնորհը անել տալ յաջողուում է։ (Տեղեկացել են արգեօք սորանց բարեյիշատակ որդիները, թէ սա եւ թէ միւս բարերարութիւնները, զորս արել է Պէքճեան իւրեանց հօրը. որով այսօր այս երկու գերդաստանները կանգուն մնում են ազգի մէջ, ուրիշ շատերի նման, զորս անտարակոյս իմ ուշադիր ընթերցողները նկատել են ներկայ վարքագրութենում)։

Պէքճեան նկատեց որ օր օրից ծանրանում է իւր հիւանդութիւնը, հետեւաբար յուսակտուր լինելով իւր առողջութենից եւ բժշկութենից, սկսաւ խաղաղ հոգւով եւ անդորր մտքով մեռանելու պատրաստուիլ եւ հոգեւոր մխիթարութիւններով զօրանալ։

Վերոյիշեալ Սայիտ էֆէնտին Սուլթանի կողմից ամենայն օր Պէքճեանի մօտ գալով տեղեկութիւն էր ստանում նորա առողջութեան մասին, եւ ապա գրում եւ պատմում էր Սուլթանին։

Մի օր եւս Պէքճեան հրամայեց Սայիտ էֆէնտիին նստել, եւ իւր կողմանէ մի խնդրագիր գրել տուաւ Սուլթանին ուղղելու, յորում խնդրում էր Պէքճեան որ իւր տեղը փոքերանոցի պաշտօնին Տիւղեան Յակօբ չէլէպին յաջորդէ, նորան այդ պաշտօնին օրինաւոր ժառանգող ճանաչելով, եւ որ նորանց հայրերը այնքան երկար տարիներ ամենայն հաւատարմութեամբ վարել էին, սկսեալ իւրեանց նախահաւ Ակնցի Տիւղ Սարգսից, Սուլթան Մուսթաֆա Գի օրից հետէ։

Սուլթան ստանալով Պէքճեանի խնդիրը, անմիջապէս ներեց Տիւղեանց պակասութիւններին, եւ Թագաւորական հրովարտական հաստատեց նորանց այդ պաշտօնում, որպէս իսկ կատարուեցաւ Պէքճեանի մահից յետոյ, եւ մինչեւ ցայսօր շարունակուում է։

Պէքճեան, ինչպէս միշտ՝ նոյնպէս եւ այժմ իւր խնամքը չէր պակսեցրել Տիւղեանց գերդաստանի վերայից, եւ սիրում էր Յակօբ չէլէպին. եւ այս վերջի նշանաւոր բարերարութիւնն եւս չխնայելով, աւելի յայտնի ցոյց տուաւ իւր անկեղծ սէրը եւ համակրութիւնը։ (Բայց աւաղ, Տիւղեան գերդաստանը չկարողացաւ եւ ոչ մի կերպով ճանաչել այն երախտիքները՝ իւր տարօրինակ գնացքովը ընդդէմ Պէքճեանց տոհմին. մեք յանձնում եմք Աստուածային արդարագատութեանը)։

Պէքճեանի հիւանդութեան միջոցին մի զարմանալի դիպուած տեղի ունեցաւ, որոյ վերայից չկամիմք լռութիւն պահելով անցանել։

Փողերանոցի վերատեսուչ Նաֆիզ փաշայն, եաղ-
լըքճեան Պետրոսից (որ մինչեւ ցայսօր կենդանի է եւ
փողերանոցում գանձապահութեան պաշտօն էր վա-
րում եւ վարում էմինչեւ ցայժմ, եւ որը Պէզճեանի
գլխաւոր դործակալն էր), հաշիւ պահանջում է:
Պէզճեան այս եղելութիւնը Պետրոսից իմանալով,
յիշեալ վերատեսչի սեղանաւոր Փիշմիշեան Միքայէլ
ամիրային ուղարկում է հարցանելու նորան թէ ար-
դէն այդքան արտօնութիւն ստացել է իւր դործա-
կալից հաշիւ պահանջելու, քանի որ ինքն Պէզճեան
դեռ կենդանի է:

Միքայէլ ամիրայ կատարելով Պէզճեանի հրամանը
խորխտ Նաֆիզ փաշայի վերայ սարսափ պատում է,
եւ շտապում է Պէզճեանի տունը դնալու՝ նորանից
ներումն խնդրելու համար. վասն զի ապահովապէս
գիտէր որ նոյն օրը իւր պաշտօնից կարող էր անկա-
նել եւ խայտառակուիլ: Պէզճեան իմանալով նորա
գալուստը, հրամայեց իւր ծառաներին որտանից ներս
չընդունին նորան, եւ ասեն թէ տանուտէրը տանը չէ:

Երբ Նաֆիզ փաշայն կորագլուխ յետ դառնում էր,
Պէզճեան բացեց պատուհանը եւ ասաց հեգնաբար.
«Բարով երթաս, էֆենտի»: Վերատեսուչը կայծակից
զարնուածի պէս քարացած կանգնեցաւ, եւ ապա
գունաթափ դէմքով իւր աչքերը դէպ ի պատուհա-
նը ուղղելով, մինչ ի գետին խօնարհեցաւ եւ «Տէր
իմ, ձեր անգին կենացը աղօթարար եմ» ասաց:

Անյիշաչարն Պէզճեան վերատեսչին վեր հրաւիրեց,
եւ իւր սենեակը առաջնորդելով՝ առանձնակի բա-
րի խրատներ տալուց յետոյ, արժանաւոր պատուով
արձակեց իւր տեղը:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ՊԵՋՃԵԱՆԻ ՄԱՀԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՓԱՌԱՒՈՐ
ՀԱՆԴԵՍԸ.

Պէզճեան բժիշկների խորհրդով իւր բնակութեան
տեղը փոխեց, եւ ծովից հեռի մի բարձրաւանդակ
տեղի վերայ յարմարաւոր մի տան մէջ սկսեց բնա-
կուիլ:

Սուլթան Պէզճեանի վերայ ունեցած գութը եւ սէ-
րը միշտ ցոյց տալու միջոցներից երբեք յետ չէր կան-
գնում: Մի անգամ իւրեան ամենից բնտիր նուագա-
ծուները ուղարկեց Պէզճեանի տունը՝ նորան զբօսե-
ցընելու համար. մի ուրիշ անգամ եւս Սուլթան ինքն
անձամբ նորա բնակարանը գնաց. բայց նորան այն-
տեղ չգտանելով, հարց արեց ինչ տեղ գնացած լի-
նելը, եւ երբ տեղեկացաւ բժիշկների խորհրդով
օգափոխութեան համար իւր բնակութեան տեղը փո-
խելը, հրաման արաւ որ Պէզճեանի գանուած տեղը
տրքունական գանձի հաշուից մի փառաւոր տուն շի-
նուի: Գործաւորները լցուեցան խուռն բաղմութեամբ
եւ գիշեր ցորեկ մեծ փութով յառաջ տանում էին

շինութիւնը . ճարտարապետն էր Յակոբ չէլէպին Տիւղեանց . բայց հազիւ թէ շինութեան կէս մասը աւարտել էին , Պէղծեան կնքեց իւր մահկանացուն ընթացքը ⁽¹⁾ 1854 թուականին եւ յունուար ամսոյ 5-ին , ամենայն տեսակ հոգեւոր պատրաստութիւնները ջերմեռանդ սրտիւ հոգալուց յետոյ :

Պէղծեանի մահուան դուշտը կայծակի արագութեամբ հասաւ Կոստանդնուպօլսոյ բովանդակ բնակիչներէ աւանջին , եւ բիւրաւոր անձերի աչերիցը յարգեւ դառն արտասուք հոսեցնել տուաւ :

Տիւղեան Յակոբ չէլէպին առաւ թագաւորական պատկերի շքանշանը որ Պէղծեան կրում էր իւր կուրծքի վերայ , եւ միւս պատուանշանները , եւ անձամբ տարաւ դրեց Սուլթանի առջեւ , կամենալով ծանուցանել Պէղծեանի մահուան բոթը : Սուլթան լսելով եղելութիւնը՝ սաստիկ ցաւ զգաց , եւ արտասուելով կանչեց . « Աւա՛ղ , որ իմ միակ հաւատարիմ ծառայս կորուսի » . եւ անմիջապէս հրաման արաւ որ նորա յուղարկաւորութիւնը խիստ փառաւոր եւ մեծահանգէս լինի , եւ նորա մարմինն եւս բերելով արքունի պալատի կից նաւամատուցից նաւ դնել պատուիրեց , որպէս զի կարող լինի իւր վերջի տեսութիւնը անել , եւ ապա տանել թաղել այն եկեղեցում յորում Պէղծեան խնդրել էր թաղուիլ :

Տիւղեան պալատից վերադառնալով , Սուլթանի կամբը Հայ իշխանաւորներին իմաց տուաւ : Թաղման

(1) Ոմանք կարծում են Պէղծեանի մահը անբնական լինել , բայց այս բանը մեզի համար մի գաղտնիք եղած է եւ մնալու է միշտ :

կարգը կատարուեցաւ . մարմինը դրեցին դագաղը , որի առաջից գնում էին Ստեփաննոս Պատրիարքը , եւ Կարապետ եւ Աստուածատուր Եպիսկոպոսները , երկու վարդապետ եւ երկու քահանայք առանց շուրջաւի : Նորանց հետեւում էին Յակոբ Չէլէպի , ձանիկ եւ երկանեան Յարութիւն ամիրաները , եւ դագաղի երկու կողմից հանգուցեալի վեց սպասաւորները :

Դագաղը տարին նաւամատուցը , եւ առանց երգելու Դրին նաւակը . դագաղի երկու կողմը նըստան երկու աւագ քահանաները : Թիաւարները ծանր ծանր դէպի յառաջ տանելով նաւակը , հասան արքունական պալատի եղերքը , եւ ապա դէպի մայրաքաղաք ուղղեցին իւրեանց ընթացքը : Սուլթան իւր սենեկի պատուհանից արտասուալից աչքերով , եւ տրամութենով պաշարուած դիտում էր դագաղակիր նաւակը , եւ նորա ետեւից գնացող անհամար փոքրիկ նաւակները :

Հանգուցեալի մարմինը եէնիգափու իւր տունը փոխադրեցաւ . յորում բովանդակ հոգեւորականների գասը սպասում էր . անտի մեծ թափօր կազմուեցաւ , թագաւորական հրովարտակը դագաղի առաջից բարձրացրած . եւ ով կարող էր թուել այն անհամար խուռն բազմութիւնը , որ համարեա երեք չորս վերստի տարածութիւն մի բռնել էր . Հայ , Յոյն , Եւրոպացի , Հրեայ , Թուրք , արք եւ կանայք ալիքների նման իրարու վերայ դիզուած տարուբերուում էին . երբ թափօրը

Մայր եկեղեցիին մերձեցաւ, Յոյն եկեղեցականներէց
երկու Մետրապօլիտներ, եւ նորանց Պատրիարքի փո-
խանորդը զգեստաւորուած եւ ձեռներու մոմեր բռ-
նած, աղօթելով դիմաւորեցին: Այսպէս մեծ հանդի-
սիւ մտան Մայր եկեղեցին, յորում Կարապետ Արք-
եպիսկոպոսը արտասուալից աչքերով սքանչելի եւ
սրտաշարժ մի դամբանական ճառ սկսեց, որով բոլոր
բաղմուծիւնն եւս սկսեց հեծեծելով արտասուել, եւ
մինչեւ այն աստիճանի բարձրացան նորա հեծեծանք-
ները, որ ատենախօսը պարտաւորուեցաւ լռել յա-
ռաջ քան թէ վերջացրել էր իւր ճառը. եւ ապա
կատարելով թաղման պաշտօնը, Ս. Յարութեան տա-
ճարում պատրաստուած գերեզմանումը դրեցին
մարմինը: Ահա այսպէս խիստ փառաւոր եւ նմանը
չտեսնուած եղանակաւ վերջացաւ Պէղճեանի մարմնին
յուզարկաւորութեան հանդէսը:

Յետագայ տապանագիրը, որ Փէշտըմալճեան Գրի-
գոր պատուելին ի դիմաց Մայր եկեղեցւոյ շարա-
գրել է Պէղճեանի կենդանութեան միջոցում, եւ որ
փորագրեալ պատրաստ էր, Պէղճեանի մահից յետոյ
մի քանի ապերախտութեան եւ նախանձի ախտից
կուրացած ամիրաներ, կեղծ երկիւղ ցոյց տալով ջըն-
ջել տուեցին, եւ փոխանակ նորա մի ուրիշ համա-
ռօտ տապանագրութիւն շարագրել տուին: Ուստի
եւ մեք առաջինը ամբողջապէս այստեղ ցոյց տալէն
յետոյ, երկրորդն եւս անմիջապէս հրատարակում
եմք:

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ.

Հարսն մաքուր եմ եւ ծագման Մօրքն լուսոյ

Արկեալ զինեւ բեհեզ պարգեւ Հոգւոյն սրբոյ:

Երկին յերկրի ցուցայ պննեալ ի զարդ շքեղ,

Յիս միշտ որպէս փեսայ նեմեւ արփին անեղ:

Ունիմ անքիւ ծընունդ ծընեալ ժառանգ փառաց,

Որոց ջամբեմ սընունդ հաց եւ բաժակ կեանց:

Բայց մեծ հրդեհ եղեալ ամօք յառաջ ի վեր,

Այս սուրբ Տանար կիզեալ եղեւ իսպառ աւեր,

Տեսուցն որդւոց իմոց Տեր Կարապէտ Արհի,

Նստեալ ի լաց ի կոծ ողբայր որպէս այրի.

Բայց սիրտ նորին իստուր ուրախ եղեւ փութով,

Յորժամ փեսայս հրգօր այց արար ինձ լիով:

Յարոյց յորդւոց իմոց զվեհ Յարութիւն Պեղճեան

Իշխան խոհեմ եւ փորձ պարճանք ազգին Հայկեան:

Արփի պայծառ ցուցաւ Տեսնեալ սրտից բազմաց,

Բարիք նորա անբաւ զոր նա գաղտնի գործեաց:

Ասեւ. մի ինչ հոգար, այնպէս շքեղ լինի,

Մինչ զի ասեւ, սուրբ Հայր, այրիւն եղեւ բարի.

Նա եւ նկատուս առաւ շինել զայս սուրբ փարախ,

Որով եհաս յաւարտ շինող բան զոր եր նախ:

Զանօք, ըզգես նորոգ յաւեւ ոսկի արծաթ,

Կազմեաց բազում տօք ի զարդ ի գեղ զուարթ.

Խաչեալ պատկեր շքեղ, սկին, եւ խառ, բուրվառ,

Քեոց եւ ջան, կանքեղ, վակաս եւ քաղ պայծառ.

Շուրջառ , բազպան , ուրար , շապիկ ազնիւ ի տես ,
 Եւ այլ գործած նարսար , ըսպաւ եւ զարդ պէսպէս :
 Շինեաց յիւրոց արդեանց երեակ դարոց ուսման ,
 Որոց հասոյթ կարգեաց կալ միտ հաստատ համայն :
 Ըզգանձ աստի կենաց փոխեաց յերկնից կամար ,
 Մընալ ի կեանս անանց հոգւոյն իւրում պաշար :
 Ոչ եւն այսչափ միայն գործքն բարեաց վեհիս ,
 Այլ եւն անցեալ ըստ չափ զոր նա արար յաստիս :
 Ուստի եւ Մայր բարի իրաւ վարկայ այժմիկ
 Հանգչել յիւրում ծոցի՝ մարմնոյ որդւոյս այսմիկ :
 Հնապա որ այց առնեմ շիրմիս Առն մեծի ,
 Զայս քաջ ի միտ առեմ զոր ձեզ անձայն խօսի .
 Թաղիլ յայս սուրբ շիրմիս այն չէի արժան ,
 Սակայն ըզտեմ զսրբիս ելից անմահ արեւոյն .
 Դիմունք իմոց մեաց յառնել զայսչափ բարիս
 Զեկն վասն իմ փառաց այլ առ օգուտ ազգիս .
 Ենդրեմ ի ձեռն միայն վասն իմ առ Տէր մաղթել ,
 Մեղաց իմոց համայն քաղցր գթով ներել .
 Արդիւնք անբիծ Գառին որ աստ ձօնի նուէր
 Տեսլեան փառաց վեհին լիցին եւ ինձ հրաւեր .
 Աղօթք որ միտ մասշին քաւիչ մարդկան մեղաց
 Հանցեն մասն եւ բաժին հոգւոյս եւ իմ նախնեաց .
 Սերունդ իմոյ տոմին եւ իւր բարի համբաւ
 Մինչ ի գալուստ Փրկչին կեցցեմ փառօք բազմաւ :

Այս տապանագրին տեղ , որպէս ասացինք վերեւ
 տումը , փորագրեցաւ Հետեւեալը , որ նմանապէս
 Գրեգոր Փէշտըմալճեանը յօրինել է :

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ .

Ահա մեծագործ Այր Անգուզական
 Պարոն Պօղոսի որդի պատուական .
 Իշխան վեհապանձ Յարութիւն Պեղեան ,
 Ազգօգոյտ գործով անմահ ի մահուան .
 Գիտաց զաստի կեանս ըսուէր անցական ,
 Մեծութիւն եւ փառք երազ ցնդական .
 Իբրեւ ցանկացող կենացն անվախնան
 Մթերեաց իւր գանձ յերկնային խորան .
 Զեռն իւր առաս լեզու եւ խոստման ,
 Օգուտն Ազգի շահ օգտի ինքեան .
 Որ խոկմամբ մահու որպէս խոհական
 Շինեաց զայս շիրմ ի կենդանութեան .
 Ուր ամփոփեցաւ արդեամբք բազմազան .
 Ի վաքսուն երեւ ամին իւր լուսն :
 Սա տեղմամբ վերին յարկիդ բնակութեան
 Բնակեաց ի գաւիթ տանս սրբութեան .
 Բարեւան Յիսուս հանգոյ յաւիտեան
 Զհոգի ծառայիդ յերկնից քո խորան :

1834 թուականին եւ 3 յունուարի .

Պէզճեանի վարքագրութեանը մէջ ակնյայտի երեւեցաւ նորա ուշիմ, խոհական, բանիմաց եւ բարեօէր լինելը: Պէզճեանի այս հաղուադիւտ յատկութիւնները լաւ ղգալու եւ նա մի Մեծ ՄԱՐԴ էր ասելու չափ նորա արժանաւորութիւն տալու համար, հարկ է որ դէպ ի յետ՝ Պէզճեանի ժամանակին գնամք, նորա ժամանակի մարդի տեղը գնեմք մեր անձը, եւ կամ գոնեա այն ժամանակուայ հանգամանքները նկատեմք, որոնցից առաւել լաւ պէտք է փայլի Պէզճեանի վեհօգին եւ զարմանալի հանճարը:

Օսմանեան պետութիւնը սկիզբից հետէ բացարձակ միապետական դրութենով է կառավարուում: Այս դրութեան հետ ժամանակին քաղաքականութիւնը կամ թէ դեռ եւս օսմանեան տէրութիւնը եւրոպայի քաղաքակրթութեան հետ վերաբերութիւն, կամ որ եւ իցէ մի մերձաւոր յարաբերութիւն չունենալը նկատելով, հարկաւ դիւրաւ կարողանում եմք մտաբերել նոյն ժամանակուայ հանգամանքներն եւս:

Պէզճեանի ժամանակ Թանգիւնսք (1) չկար, եւ Սուլթան Մահմուտ իւր կեանքի մեծագոյն մասը եէնի-չէրիութեան բարբարոսական դարին մէջ անցուցանելուց յետոյ, հազիւ թէ իւր հզօր եւ աներկիւղ ազդեցութիւնովը բնաջինջ արաւ նորան:

(1) Այս բառը նշանակում է այն նոր օրէնքը, համարեա 29 տարի յառաջ հաստատուած, որ Թոյլտուութիւն է տալի ամենայն հպատակ ազգերի ապահովագէտ կեանք վարել, իւրաքանչիւրը իւր իրաւունքների համեմատ, ազատ ամենայն հարստօրհարութիւններից եւ զրկանքներից: Ուստի վերստին շնորհակալութիւն եւրոպական լուսաւորութեանը, որոյ օգտաշահ պտուղների գլխաւորներից մինն է եւ սա:

եէնիչէրիութեան ժամանակում, կեանք, պատիւ եւ ինչք, բնաւին երբեք ապահովութեան մէջ չէին: Նոյն իսկ Սուլթաններն անգամ իւրեանց բազդի վերայ վստահութիւն չունէին. սակայն բռնաւոր եւ բարբարոս եէնիչէրիութեան իսպառ ջնջումը, օսմանեան տէրութեան նոր եւ օգտաշահ հիմանց վերայ բարեկարգելը եւ այն օրից լուսաւորեալ եւրոպայի քաղաքակրթութեան ըստ կարեաց եւ ըստ հարկադրութեան ներընդունակ լինելը, Սուլթան Մահմուտի, այն անվեհեր ինքնակալին պահուել էր:

Մեք դիտաւորութիւն չսնիմք այստեղ եէնիչէրիութեան եւ արդի վիճակի հանգամանքները եւ համեմատութիւնները մանրամասնաբար թուել, այլ բաւական համարում եմք դիտնալ եւ դիտացնել մեր ազնիւ ընթերցողների, որ ինչպէս ասացինք քիչ մի վերելը թէ Սուլթանների բազդն անգամ ապահովութիւն չունէր, սորանից դիւրաւ հետեւում է ընդհանուր ժողովրդի, քրիստոնեայ հօլտակաց եւ արքունի պաշտօնակալաց վիճակների որպիսութիւնը գուշակել, եւ մանաւանդ Պէզճեանի նման մի ճշմարիտ եւ ազգասէր Հայի արքունական ծանր գործքերում յառաջադիմելուն եւ բարի եւ մեծ համբաւ ստանալուն, եւ Սուլթան Մահմուտի նման՝ հզօր եւ զայրասիրտ մի ինքնակալի այնքան սիրելի լինելուն հետ աճող եւ զարգացող անխառնափելի վստահները:

Սուլթան Մահմուտ իբրեւ մարդ, կարող էր, այն սխալուել, եւ պատմութիւնից կարող եմք նկատել թէ եղել են այնպիսի անձեր, որք թէպէտ Սուլթանին

օրերի էին եղել, ասկայն կարողացել չէն այն օրոյ պտուղը՝ իւրեանց կեանքի մինչեւ վերջի վայրկեանը վայելել, որպէս վայելել էր Պէզճեան, Սուլթանին այցելութիւնն անգամ իւր հիւանդութեան միջոցին իւր անկողինին վերայ ընդունելով, եւ ի վերջոյ իւր ցուրտ եւ անշունչ մարմինը նորա տեսութեանը ներկայանալով:

Սուրեքը Հիւսնայուն ամենաբարձր շքանշանը ստանալէն յետոյ, Պէզճեան հրաման ստացաւ Սուլթանից որ պետական խորհուրդներին ներկայ գտնուի, նախարարական պատուով ձի եւ նաւակ գործածէ, եւ թէ ամենայն օր պալատը գալով՝ իւրեան կերակուր տնտեսելու խնամքը ունենայ. այլ եւ քանի քանի անգամներ եւս Սուլթան հրամայել էր որ իւրեան համար պատրաստուած կերակուրից մի փոքր մասն եւս իւրեան (Սուլթանին) ուղարկէ. վասն զի, ասում է «Ինձ համար քաղցր թուում է Պէզճեանի հացը եւ կերակուրը, թէ եւ ամենապարզ տեսակից եւս լինէր»:

Բաւագան ամսում մի օր եւս Սուլթան Պէզճեանին հետը առած ման եկաւ շուկաների մէջ, մտերմաբար խօսակցելով նորա հետ. ամենայն ականատեսները եւ լսողները խիստ զարմացան, եւ սկսեցին առաւել եւս երկնչիլ եւ ակնածել Պէզճեանից:

Սուլթան Մահմուտի անձնական յատկութեանցը նկատմամբ, ասում եմք թէ այն ամենայն շնորհքը որ Պէզճեան վայելեց իւր վեհափառ Սուլթանից, իւր հաւատարիմ ծառայութիւններին, խոհականութեանը եւ ժրջան գործունէութեանը արդիւնքներն էին,

եւ օտրանցից միայն արժանաւորութիւն ստացել այն մեծամեծ շնորհներին հասանելու:

Սրդեօք Պէզճեան քանի քանիցս անգամ բարձրաստիճան պաշտօնակալների նախանձր ակամայ շարժել է իւր վերայ. քանի քանի անգամ արդեօք մահաժերձ վտանգներից եւ փորձութիւններից ազատուել է. միթէ կարելի չէր, որ մի օր ինքը Պէզճեան զայրացնէր Սուլթանին, եւ կամ այս վերջինը ինքնին վշտանար նորանից. եւ դարձեալ ուրիշներ, որք Պէզճեանի նման համարձակութիւն եւ շնորհ ստացել էին Սուլթանի առջեւ երեւելու, առիթ գտանէին բանտարկութիւններ եւ զրպարտութիւններ առնելու, ինչպէս որ արքունիքների մէջ յաճախ պատահում է, եւ այդ կերպով Պէզճեանին անուանարկ ձգելու. եւ այն ժամանակ, Տէր փրկիոցէ, բաւական կլինէր Սուլթանի մի հրամանը, մի ակնարկութիւնը, եւ նա եւս անդառնալի մնում էր, որով իսկոյն իւր գլխովը վճարելու պարտաւոր կլինէր. վասն զի Պէզճեանի հակառակորդները մի րոպէ անգամ չէին կորցնել, եւ թոյլ չէին տար որ Սուլթան զղջալով վերադարձնէր իւր հրամանը, եւ այնուհետեւ գործը վերջացած էր: Ուրեմն Պէզճեան որպիսի կերպիւ ծը վերջացած էր: Ուրեմն Պէզճեան որպիսի կերպիւ այս երկիւղալից եւ վտանգաւոր ժամանակները անցուցել է. արդարեւ եւ մեր զարմացումը այս խրնդրին մէջն է, եւ անտարակոյս սպառաշունչ աւելի պէտք է զարմանայ եւ մեծ արժանաւորութիւն պէտք է ընծայէ Պէզճեանին:

Պէզճեանին կենդանութեան ժամանակը երեւելի

Հանդիսացել էին նաեւ հետզհետէ եւ Սուլթանին եւս սիրելի, նախ՝ Հիւսէին Աղա փաշայն եւ ներքին քարտուղար Մուսթաֆա Աղայն. սորանցից իւրաքանչիւրը մին մին ամեհի եւ գիշատիչ առիւծներ էին. բայց որպիսի եղանակաւ շահուեցան. որպիսի կերպիւ նորանց սիրտը իւրեան քարշեց. մանաւանդ որ պատմում են եւս, թէ Սուլթան շատ անգամ իւր ուրախ ժամանակների միջոցներում Պէղճեանին հըրաման էր տալի որ իւր ներկայութեանը նորանց հետ կատակաբար վարուի. եւ ի հարկէ, Սուլթանի ներկայութեանը եպարքոսի եւ սպարապետի պատիւը նախադաս չէ համարուում: Պէղճեան ոչ միայն պարտաւոր էր Սուլթանի կամացը ծառայելու, այլ եւ այն բարձր պաշտօնատարներին սրտերն եւս շահելու ջանք էր անում, թէպէտ միշտ նորանց քինախնդրութենից կասկածում էր. ուստի իւր ծառայութիւնները կրկնապատկում էր, արթուն աչօք եւ խոհեմ մտօք հսկում էր. ամենայն ժամ խոնարհամիտ էր, եւ ամենից առաւել Աստուծոյ դիմում էր, եւ նորանից յուսադրուած եւ նորանից զօրացած՝ դործում էր. այս պատճառաւ իւր ամենայն ձեռնարկութեանց մէջ երեւելի հանդիսացաւ:

Հոյակապ եկեղեցիներ, գպրոցներ, հիւանդանոց եւ ուրիշ ազգօգուտ շինութիւններ կառուցանել եւ նորանց զարգարել եւ պայծառ պահել. աղքատներ եւ անանկներ կերակրել, մխիթարել եւ նորանց կեանքը ապահովացնել, թշուառների եւ ցաւագարների արտասուքը սրբել, եւ վերջապէս առանց բարեպաշ-

տական ձեռնարկութեան օր չանցկացնել, ահա այս էր իւր կեանքը: Նորա հայրական խնամքը հաւատար էր ամենուն վերայ. նա չէր գիտեր խտրութեան ինչ բան եղածը. անյարմար եւ անպատեհ ժամանակում իւր դէմը ելլողը սաստում եւ յանդիմանում էր, բայց պահ մի յետոյ այն թշուառը անյուսալի կերպով մխիթարում էր, եւ այս պատճառաւ իւրանից ողորմութիւն եւ օգնութիւն ակնկալողները ջանք էին գործում զայրացնել նորան, եւ մինչեւ անգամ մի ապտակ ընդունելու բարեբաղդութիւնը ունենալ ցանկանում էին. վասն զի ապտակին անմիջական հետեւութիւնը բարութիւն, լիութիւն, գթութիւն եւ հայրական օգտակար եւ քաղցր խրատ էր:

Մարդասէր Պէղճեան օտար ազգաց վերայ եւս միօրինակ գթոտ էր, եւ նորանց աղքատներին եւ կարօտեալներին ոչ սակաւ ձեռնտուութիւն էր անում:

Շէլլենացւոյ օսմանեան տէրութեան ընդդէմ ապրտամբութեան ժամանակ, ի պատիւ քրիստոնէութեան՝ բաւական յոյն մեծամեծների կեանքը ապահովեցրուց եւ տարապարտ մահից փրկեց, եւ նորանց ինչքը յարքունիս գրաւմանէն ազատեց: Մայրաքաղաքը գտնուած Թուրքիոյ Ս. Թորոս եկեղեցիին տասն եւ երկու մեծագիր, ոսկեզօծեալ եւ արծաթապատ թանկագին աւետարաններ պարգեւեց: Հռովմէադաւան Հայոց Ս. Փրկիչ անուամբ եկեղեցիին շինութեանը դրամական միջոցաւ օգնեց: Հրէի ազգից բաւական թուով մեծամեծաց կեանքը տարապարտ մահից եւ մեծամեծ զրկանքից փրկեց. հասարակ ժո-

ղովուրդի միջից շատին կախաղանից եւ միւսներին
ականջագամութենից ⁽¹⁾ աղատեց. եւ այլն, եւ այլն,
եւ այլն:

Ահա այս բարեպաշտական ընտիր եւ հաղուագիւտ
արարմունքներով, աղգասէր, մարգասէր եւ աղքա-
տասէր բնաւորութենով, հզօրագոյն ձեռնտուութիւ-
նով եւ թագաւորաւայել պառուով զարգարուած լի-
նելուն, եւ մինչեւ իւր կեանքի վերջի օրն եւս իւր
փառքը եւ պատիւը անսղարտ պահելով՝ երեւելի
եղաւ Պէղճեան, եւ արժանի մեր դարի ՄԵԾ ՄԱՐԴԸ
Հայ ազգին համար կոչուելու. եւ մեք եւս մի շուայ-
լութիւն արած չեմք լինիլ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՈՒԳԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՐԱՐ կոչելով նորան:

Իմ բնական տեղի անյարմարութեան պատճառաւ,
հակառակ իմ մեծ ցանկութեան, չկարողացայ հան-
գուցեալ աղգային բարերարի կենդանագիրը վիճա-
տիպ կերպիւ գնել նորա վարքագրութեան ճակա-
տում, որով եւ գոնեա յայտնի եւ որոշ կացուցանել
նորա գէմքի նշանաւոր գծագրութիւնը. հետեւա-
բար եւ բաւականացայ լուսանկարել տալով, այն յու-
սով որ գոհ լինին նաեւ իմ ազնիւ ընթերցողները,
ընթերցասիրելով միանգամայն հանգուցեալի մար-
մնական (Ֆիզիքական) կազմութեանը եւ բնաւորու-
թեանը վերայ գրուած հետեւեալ մի քանի տողերը:

(1) Այս այն պատիժն է, որ գործ էին ածում. այն ժամանակները
Խեթե գողութիւն անողների, սուտ վկայ եղողների վերայ, հրասպա-
րակում մի ականջիցը գերանի կամ պատի վերայ գամելով:

Յարութիւն Պէղճեան էր բարձրահասակ, եւ
վայելչապէս կազմուած, ջղալից մարմնով եւ լայնա-
նիստ կուրծքով եւ ուսերով. աշխոյժ, թափանցիկ
բայց քաղցրատեսիլ աչքերով: Նա էր բարձրաճակատ
եւ արծուաքիթ: Ունէր լայնանիստ բայց կանոնաւոր
կերպով զետեղուած ականջներ եւ կամարակապ յօն-
քեր, վարգագոյն եւ հաճոյատեսիլ մորթ երեսի եւ
շագանակագոյն մազեր: Նորա հայեացքը ներշնչում
էր պատկառանք, ակնածութիւն եւ խոհեմութիւն:
Նորա գնացքն էր կանգուն եւ հաստատաքայլ: Զայնն
էր փառահեղ եւ զօրաւոր, բայց յորդորական եւ հա-
մոդիչ. երկար մտածող եւ սակաւ խօսող. Յոյժ պար-
զասէր, մաքրասէր եւ սակաւակեր էր. մի խօսքով՝
իւր բնական մեծանձնութիւնը եւ ամենայն տեսակ
գործերի մէջ իւր հեռատեսութիւնը, նուրբ քաղա-
քագիտութիւնը հայելիի նման երեւումէր նորա դուր-
սի կողմից: Նա երբեք չէր սիրում կեղծել, եւ ոխե-
րիմ թշնամի էր շողոքորթների: Ամենայն բան իւր-
եան առաջեւ իւր իսկական կերպարանքովը երեւում
էր. վասն զի դժուար էր խաբել նորան, եւ մի որ
եւ իցէ գործ իւր բնականից դուրս երեւեցնել նորա
թափանցիկ աչաց առաջեւ, եւ կարծես թէ իրերը
յառաջագոյն դուշակելու ձիրքը պարգեւել էր իւր-
եան նախախնամութիւնը: Փախչում էր զեղիւն-
թեան առարկաներից, եւ հազիւ հազ երեւում էր
մեծամեծ խնձոյքներում եւ հանդէսներում: Նա ա-
ռանձնասէր էր, եւ միշտ օգուտ էր քաղում սորանից.
վասն զի նա ամենայն օր մտածում էր իւր սիրելի

ազգի բարոյական եւ նիւթական վիճակը բարւոքելու միջոցների վերայ. այն տարժանելի եւ վտանգալից քաղաքականութեան միջոցումը անյիշաչար եւ անուխակալ էր, եւ թէ որ հարկ լինէր ուրիշների զգաստութեանը եւ բարի օրինակ դառնալու համար մինը պատժել, երկար ժամանակ տրտմութենով պաշարուում էր եւ յառաջ քան թէ պատժուողի զգաստութեանը եւ նորա բարի ճանապարհում վերադառնալուն վերայ վստահ չէր եղել եւ չէր մխիթարել նորա, իւր սիրտը հանգստութիւն չէր գտանում:

Նա յոյժ խոնարհամիտ եւ երկայնամիտ էր. ամենին լսում էր համբերութենով, սկսելով ամենաբարձր աստիճանաւորից մինչեւ ամենաստորին մի անձին, իւրաքանչիւրի պատիւը եւ աստիճանը պահելով, եւ ապա ըստ արժանւոյն կարգադրում էր գործը. բաւական էր որ սա լինէր արդար եւ շատերի օգուտին հայեցող: Այս ազգային անզուգական բարբերարն էր նաեւ յոյժ կրօնասէր. պատուում եւ մեծարում էր արժանաւոր հոգեւորականներին եւ եկեղեցական պաշտօնատարներին, եւ նորանց կենսական պիտոյքը պատուաւոր կերպիւ հոգալու մասին փոյթ ունենալուց ջոկ՝ շատ անգամ վարձատրում էր նորանց իւր անձնական սեպչականութենից: Սիրում եւ պատուում էր ուսումը. եւ իւր ժամանակուայ ուսումնականներին, որպէս երեւեցաւ իւր գործերից: Իւր մանկութեան ժամանակ վեր ի վերոյ ուսած լինելով թուաբանական մի քանի հեշտ սկզբունքները, իւր բնատուր տաղանդի շնորհիւր սքանչելի արագութե-

նով եւ ուղղութենով լուծում էր թուաբանական ծանր եւ կնճռալից խնդիրներ, որք շատ անգամ պատահում էին փողերանոցի գործողութիւններում: Հաշուապահութեան եւ ուրիշ սովորական գրաւոր աշխատութիւնների մէջ նաեւ իւր ժամանակի նկատմամբ բաւականին յաջողակ էր. այսու ամենայնիւ ստէպ եւ համարձակ խոստովանում էր իւրեան տգէտ լինելը, եւ յոգւոց հանելով ցաւ էր յայտնում իւրեան պատանեկութեան ժամանակ մի կատարեալ ուսումնական դառնալու համար բարեպատեհ առիթ չունենալուն վերայ ⁽¹⁾:

Նոյն ժամանակուայ փողերանոցը իւր գրամատակարար եւ ուրիշ գործառնութիւններին համար այժմեան նման դիւրագործելի մեքենաներ չունէր. այլ փոխանակ նորանց երկու հազարից աւելի գործաւորք աշխատելով հաց ուտում էին այն տեղից: Պէզճեան թէպէտ խիստ լաւ տեղեկութիւն ունէր եւրոպական կառավարութիւններում վաղուց գործածուած այն տեսակ գործիքների վերայ, բայց այնքան աղքատասէր եւ ազգասէր էր որ չկամեցաւ անել այդ փոփոխութիւնը իւր օրում. վասն զի, թէ այն գործաւորները եւ թէ նորանց կարօտեալ ընտանիքը իւրեանց ապրուստից պէտք էր զրկուէին:

(1) Թէ որ այս մեծ մարդը եւրոպայի լուսաւորեալ քաղաքների միջին մէջ ծնած լինէր, վաղուց կարողանում էին նորա մանկութենից՝ նորա մի մեծ մարդ լինելը ֆիզիքական ուսումի շնորհիւր հանաչել, եւ ըստ այնմ կրթել եւ դաստիարակել, եւ այն ատեն դեռ եւս որպիսի մարդ դառնալու էր Պէզճեան. այս բանը Թորոնում եւ մտաբերել էմ ազնիւ ընթերցողների:

Անմահ է Պէզճեան իւր անմահական գործերով
մեր մէջը, եւ անմահ պէտք է մնայ ապագայ դարե-
րի մէջ, փառք եւ պարծանք լինելով Հայ ազգին եւ
յիշատակ բարի օտարներին եւ ուրիշներին յօգտա-
կարն եւ յառաքինականն խրախուսող նախատիպ
պատկեր:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ.

Սորանից յառաջ, որպէս ասացինք, իմ ազնիւ ըն-
թերցողների մտքում չափազանց դուլաբանութիւն-
ների կարծիք չյարուցանելու համար՝ համառօտ
կերպով վերջացուցինք մեր ներկայ վարքագրութիւ-
նը. ուստի եւ այժմ, հետեւելով մի եւ նոյն ընթաց-
քին, չկամիմք որ հետագայ մի քանի տողերն եւս
անձանօթ մնայ նորանցից:

Այս վարքագրութեան մէջ Պէզճեանի հետ մի եւ
նոյն ասպարիզում գլխաւոր դեր ունեցող թէ մեր-
ազգի եւ թէ օտարազգի անձանց անունները խիստ
շատ անգամներ կրկնուեցան. բայց նորա քեռորդի-
ներին գալով, հազիւ մի անգամ, եւ այն եւս հարե-
ւանցի կերպով յիշատակուեցան՝ թէ հանգուցեալ բա-
րերարը ունեցել էր քեռորդիներ:

Իմ ազնիւ ընթերցողները անտարակոյս նկատեցին
որ Պէզճեան չէր ամուսնացել իւր կեանքում, գուցէ
միայնակեցութիւնը իւրեան կազմուածի համար յար-
մար դատելով. ուստի, որպէս զի չլինի թէ ոմանք
նկատելով թէ հանգուցեալը իւր ազգի եւ մինչեւ
անգամ օտարների բարեւաւութեանը ցանկանալով՝
եւ նորանց հարկ եղած ժամանակ օգնութեան ձեռն
կարկառելով, իւր քեռորդիներին վերայ ոչինչ փոյթ
եւ խնամք չտարած կարծիք ունենան, այս պատճառաւ
երկու տողով յայտնեմք այստեղ որ Պէզճեան ի

Համասփիւռ քեռ որդիների, որք թուով էին հինգ հատ, չորս եղբարք եւ մի քոյր, նորանց մատաղ հասակին ամենայն կերպով խնամք տանում էր հայրաբար թէ բարոյական եւ թէ նիւթական մասներում, նորանց համար ուսուցիչ կարգել էր նոյն ժամանակուայ համբաւաւոր գիտնական Փէշտիմալճեան Գրիգոր պատուելին, որ ինչպէս ասացինք, իւր ժամանակի մեծագոյն մասը Պէղճեանի տանը անցկացնում էր: Հայկական լեզուից ջոկ, Պէղճեան վարժեցուց նաեւ նորանցից յարմարաւոր գտնուողներին եւրոպական մի կամ առաւել լեզուներէ եւ հաշուապահութեան: Եւ որովհետեւ այն ժամանակուայ վրտանգալից եւ խառնաշփոթ քաղաքականութիւնը առաւել վտանգ էր սպառնում շնորհալի՝ բայց անփորձ երիտասարդաց, այս պատճառաւ Պէղճեան ըստ սովորութեան չկամեցաւ վաղ վարժեցնել նորանց առեւտրական գործերում: այլ երբ եղան բաւականին խելահաս, նորանցից յարմարաւորները դրեց եւրոպական երեւելի եւ բանիմաց վաճառականների մօտ, որպէս զի թէ հմտանան այդ ճիւղում եւ թէ մարդկային ընկերութիւնների մէջ կենցաղավարուելու եղանակները ուսանին:

Հաղիւ Պէղճեանի քեռորդիները զարգացել էին հասակաւ եւ փոքր ինչ ուսել կարեւոր պարապմունք, այս առաջինը կնքեց իւր մահկանացու ընթացքը, թողլով իւր բովանդակ շարժուն եւ անշարժ կայքը (զորս աւելորդ լինում է մի առ մի նշանակել այստեղ) իւր քուերցը:

Բարեպաշտուհի Համասփիւռ տիկինը իւր որդւոցը հետ բաւական տարիներ խաղաղ եւ անդորր մի կեանք վարելով՝ կնքեց իւր մահկանացու ընթացքը 1847 թուականին եւ փետրուար ամսոյ 2-ին, թողլով իւր զաւակներին իւր բովանդակ ժառանգութիւնը, շարժուն եւ անշարժ կայից բաղադրեալ, որ միջին հաշուով գնահատուում էր այժմեան փողով վաթսուների մինչեւ եօթանասուն հազար մանէթ արծաթի:

Հանգուցեալ տիկինը զաւակները դեռ եւս երկար տարիներ միասին սիրով եւ խաղաղութիւնով բնակուելուց յետոյ, թէ ամուսնական պատճառներով եւ թէ հետզհետէ գերդաստանի անձանց թուոյն բաղմանալով՝ հարկադրուեցան բաժանուիլ միմեանցից, եւ իւրաքանչիւրը իւր ապագայի վերայ հոգալ: Ուստի իւրեանց մօրենական ժառանգութիւնը եղբայրաբար եւ արդարութեամբ բաժանելով, գրեցին իւրեանց մէջ ապահովագրութիւն եւ ստորագրեցին ամենեքեան այն պատճառաւ որ չլինի թէ մի ուրիշ ժամանակ նորանցից մինը համարձակուի դեռ ուրիշ ժառանգական պահանջողութիւններ անելու: Իսկ այն ժառանգական առարկաները որք ստանալի էին այլ եւ այլ եւ տեղերից եւ մարդերից, նորանց համար եւս ապահովագրութեան մէջ յիշատակութիւն եղաւ, այն եղանակաւ որ եթէ յիշեալ առարկաները իւրեանց ձեռքը հասանին, նորանց եւս եղբայրաբար բաժանեն իւրեանց մէջ: Բայց այն ստանալի առարկաները մինչեւ ցայսօր կարելի չէ եղած ստանալ այն

անձինքներից՝ որոց վերայ կարծիք ունեցած են եւ մինչեւ ցայժմ ունին Պէղճեանի քեռորդիները . . .

Ուստի մեր, մեր անձը մխիթարելու համար, սո վորական եղած առածի համաձայն ասեմք որ «անցեալը կորած է, եւ թէ անցեալի վերայ ողբալը անօգուտ է»։ Սակայն, ազնիւ ընթերցող, արդեօք որպիսի կերպիւ պէտք է շարժուի քո զարմանքը, երբ տեղեկանաս որ Կոստանդնուպօլսոյ Միջագիւղ կոչուած քաղաքամասնում, Խազեզ Պաղսաւը (Պէղճեանի պարտէզը) անուամբ երկու գեղեցկաշէն տուներով, ջրհաններով եւ աւազաններով ընդարձակ եւ գեղեցիկ պարտէզը, որ տարուան կանոնաւոր եղանակներից ջրի, ձմեռուան եղանակին եւս արուեստական հնարքներով զանազան պտուղներ, տունկեր եւ ծառեր է բուսուցանում, Օսմանեան կառավարութիւնը, իբր Պէղճեանից իւրեան ծախուած գրաւել է քսան տարիից հետէ, հակառակ Պէղճեանց տոհմին արդար սեպհականութիւնը եղած լինելուն ազգի մեծագոյն մասնի վկայութիւններին եւ բովանդակ վաւերական գրութիւններին, որք այսօր գտնուում են հանգուցեալ բարերարի քեռորդիների մօտ։ Յիշեալ պարտէզը այսօրուան արժէքով գնահատուում է յիսուն կամ վաթսուն հազար մանէթ արծաթի։

Որպէս ասացինք վերեւումը, միւս բոլոր կորուստների վերայ աչք փակելով, այս պարտէզը գոնեա ձեռք ձգելու նպատակաւ մինչեւ ցայսօր զանազան խնդրագրեր շարադրուում եւ ուղղուում են այս ինչ

կամ այն ինչ նախարարին, այս ինչ էֆէնտիին կամ Աղային փող խոստացուում է, ծախքեր անուում է, եւ վերջապէս ամենայն կարելի հնարքներ ի գործ դրուում է, բայց կառավարութեան առջեւ ամենայն ջանք փճացուում է, այսօր գնահատելով արիւ, լսելով ահա անցաւ տասը կամ տասներկու երկար տարիները։ Նոյն իսկ այս ասղերի գրողը, պարապմունք եւ աշխատանք բարձի թողի արած, ըստ կարեաց աշխատել է վաղվազել այս կողմ այն կողմ այս մասին մի դարման հօգալու, եւ մինչեւ անգամ երկիցս Ս. էջմիածին ճանապարհորդելով եւ հանգուցեալ Մատթէոս կաթողիկոսի ներկայանալով, բաղում խնդրանք ստացել է նորա կողմից խնդրագիր առ Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ հանգուցեալ ինքնակալին ուղղած (որ լու ճամաջում էր յիշեալ հայրապետին), աղաչելով արդարութիւն գործել Պէղճեանց տոհմի արդար ժառանգութիւնը նորանց յետ տալով։ Բայց աւանդ. վասն զի հողիւ հասել էր մայրաքաղաք, եւ ահա ցաւօք սրաի լսում է յիշեալ ինքնակալի մահը, հետեւաբար եւ այս ջանադրութիւնը հանդերձ բաւական մի գումարով եւ տարժանելի աշխատութիւնով ի զուր է գնում։

Արդարեւ այսօր Կոստանդնուպօլսում գտնուում էին աղղայիներից ոմանք, որք, այո, ձեռնհաս են եւ միանգամայն երախտապարտ Պէղճեան տոհմին այս մասնում օգնելու եւ գործը կատար հասուցանելու, բայց վերստին ախոս. վասն զի սորանք լսել անգամ

չեն կամենում, կեղծ երկիրներ յառաջ բերելով, իսկ իւրեանք շաղախուում են այսօր ճոխութիւնների եւ հեշտութիւնների մէջ շնորհիւ Պէզճեանի:

Տաճկաստանի, մանաւանդ Կոստանդնուպօլսոյ ընդհանուր համազգայիները, սկսեալ առաջին իշխանաւորից մինչեւ ամենաքորին սոսկական անձը, քաջ գիտենալով Պէզճեան տոհմին իւր արդար իրաւունքներից զրկուիլը, չեն մտաբերել, կամ լաւ եւս ասել չեն կամեցել մեծագոյն ձայնի զօրութենով դատախազ դառնալ որի ընդդէմ որ հարկ էր. բայց ով պէտք է մտածէ այս բանը, ում հարկաւոր է. մեռաւ Պէզճեան, եւ ազգը վայելց երկար տարիներ ինչ որ կարողացաւ վայելել նորա կենդանութեանը: Իւրեանց կարծիքով ակ ինչ բան պէտք է անել. միթէ Օսմանեան կառավարութիւնը պէտք է խցել իւրեան ականջները ազգի մեծագոյն եւ արդար ձայնի ընդդէմ. այլ ընդհակառակն պէտք է հաւանք եւ գովէր ազգին իւր բարերարի ընդդէմ երախտագիտական պարտականութիւնը լցուցանելու ջանքը տեսանելով:

Ազգին անիոյթութիւնը եւ անտարբերութիւնը իւր բարերարների ընդդէմ, եւ անցեալ ամենաքաղցր յիշատակները մոռանալու մասին մի քանի ապացոյցներ յառաջ բերելը աւելորդ չեմ համարում:

Պէզճեանի հիմնադրած ազգային հիւանդանոցը, ուր պատսպարուող ամենայն աեսակ ողորմելիները պէտք էր հայրաբար խնամուէին եւ նորա հաստատ եկամուտներից, նորա հոգաբարձութեան անկար-

գութեան եւ անհաւատարմութեանը պատճառաւ՝ պատսպարեալ խղճալիները շատ անգամ կարեւոր եւ անհրաժեշտ խնամքներից զրկուում են:

Ժամանակ է պատահել, որ թուով չորս հինգ հարիւր ախտաւորներ՝ օրերով շաբաթներով առանց դեղի, առանց խնամքի եւ առանց կանոնաւոր սնունդի մնացել են: Ժամանակ է պատահել եւ պատահում է շատ անգամ, որ յիշեալ ազգային շինութիւնը հիմքից չկործանուելու կամ բոլորովին չփակուելու համար, մայրաքաղաքի փողոցները գանձանակներ ման են ածում, ոմանցից երկու եւ ոմանցից հինգ կոպէկ հաւաքուելով՝ հիւանդանոցի պէտքերը հոգալու համար. վասն զի նորա օրինաւոր հասոյթներում ցեց եւ ճճի էր գոյացել, Սորանից քանի մի տարիներ յառաջ Մանգուսէ անուն հայկական տառերով եւ թուրքական բաւերով լրագրի խմբագիր Պ. Կարապետ Փանոսեան Կեսարացի երիտասարդ անձը, վերոյիշեալ հիւանդանոցի տնօրէն կարգուելով, բաւականին կարգաւորել էր նորա ներքին վարչութիւնը, եւ ցանկանալով հիմնադիր բարերարի քաղցր յիշատակը տպաւորել այնտեղ պատսպարուողների մտքում, ազգասիրական ոգիից շարժուած փութացել էր չորս հատ գաճեայ կիսարձաններ շինել տալ Պէզճեանի գծագրութեանը համաձայն. որոնցից մինը դրել էր հիւանդների ընդարձակ սրահումը, միւսը հիւանդանոցի արտաքին դրանը վերայ, եւ միւսներն եւս իւրաքանչիւրը իւրեանց պատկանեալ տեղերը. բայց բարեկարգութեան թշնամիները յաջողութեամբ դար-

ձեռն յուսակոտուր առնել յիշեալ փոյթ եռանդն տնօ-
րէնին, որով եւ հրաժարուեց իւր ծանր պաշտօնից :

Սորա նման, Պէղճեանի սերիշ աղգօգոտ շինու-
թիւնների հաստատութեանը եւ սայժառութեանը
համար թողած եկամուտների շատերը փճացրած եւ
սմանք եւս կորստական վիճակում գտնուում են, եւ նո-
րա անուշովը յիշատակուած շինութիւնների մի քա-
նիսը ուրիշ շինովի անունների տակ ճանաչուում են :

Պէղճեանի գերեզմանին վերայ տարին մի անգամ,
այն է Զատիկի Ս. Յարութեան օրը հանդիսաւոր պաշ-
տօն կատարուում էր. բայց այսօր այն բարեպաշ-
տական սովորութիւնն եւս վերջացել է :

Այսօր օտար աղգեր առաւել յիշում են նորա յի-
շատակները՝ քան թէ նոյն իսկ Հայոց աղգը :

Եթէ մի այսպիսի հազուագիւտ անձն Ռուսաստան
աշխարհում գտնուէր, արգեօք որպիսի արժանա-
վայել կերպով պատուում եւ պահուում էր նորա
քաղցր յիշատակները, որպէս տեսնում եւ լսում եմք
գտնուածների մասին. եւ արդարեւ Ռուսաստան ար-
ժանավայել արձան կանգնելու չէր զլսնար. Պէղճեանի
պէս անձը կարող էր կանգնեցնել այնտեղ ոչ միայն
ճեմարաններ, այլ եւ երեւելի համալսարաններ եւս
թոյլտուութեամբ լուսաւոր եւ բարեխնամ կառավա-
րութեան, որոնցից գլխավին զուրկ է մինչեւ ցայսօր
համարեա երկու հարիւր յիսուն հազար հայ բնակիչ
ունեցող Կաստանդուպօլսոյ նման մի մայրաքաղաքը :

Ահա իմ ազնիւ եւ սիրելի ընթերցող, այս եղանա-
կաւ են վարձատրուում ծանկատանում, կառավար-

րութեան եւ Հայ աղղին անձնանուիրաբար անթիւ
բարիք մատուցանող աղգայինները :

Այսու ամենայնիւ, որպէս սրբազան պարտք, ան-
կեղծ եւ անխարգալս սրտով սիրելով վերստին իմ
համաղգայինները, դադար եմ տալի իմ տկար գրչի
ընթացքին, այն միակ յուսով, որ իմ պատուական
աղգայինները Ռուսաստանում, ընթերցասիրելով ներ-
կայ վարքադրութիւնը, մեր դառն եւ կսկծեցուցիչ
վերքերի վերայ մի զովացուցիչ սպեղանի դրած պի-
տոյ է լինին, ճանաչելով իմ անձը իւրեանց միշտ
բարեացապարտ եղբայր :

Վ. Ե. Ր. Զ.

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ

ԳԼՈՒԽ.	Էջ.
Յառաջարան.....	3
Ա. Պեզճեանի ծնունդը եւ զարգացումը	9
Բ. Պեզճեան Յարութիւն գործակալութեան պաշտօնով մտանում եւ Տիւզեանց քով	14
Գ. Պեզճեանի խոհական ջանքով չորս ազնուական անձերի մահից ազատուիլը.....	16
Դ. Պեզճեանի հաւատարիմ ծառայութիւնը եւ նորա առաջին բարեգործութիւնները Խարբալում.....	20
Ե. Ս. Երուսաղեմի Ս. Յակոբայ վանքի խնդիրը.—Մուպահեայի պաշտօնը Պեզճեանի յանձնուում եւ	25
Զ. Պեզճեան հրաժարուում եւ պաշտօնիցը: — Տիւզեանք բանտարկուում են, եւ Պեզճեան փողկերանոցի պաշտօնեայ եւ ընտրուում.....	34
Է. Տիւզեանց գերդաստանի կորուստը.....	37
Ը. Հռովմէադաւան հայերի ազգային եւ լուսաւորչական Ս. Եկեղեցւոյ ծոցը վերադառնալու խնդիրը.....	44
Թ. Հայ ժողովուրդի աղմուկը: — Յարութիւն Պեզճեանի եւ ուրիշ ամիրաների աքսորումը.....	48
Ժ. Պեզճեան Յարութիւն եւ Տիւզեանք վերադառնում են աքսորից.....	55
ԺԱ. Հռովմէադաւան Հայերի Կոստանդնուպօլսից աքսորուիլը....	58
ԺԲ. Պեզճեանի բարեպաշտական գործերը.....	68
ԺԳ. Արքունական ճարտարապետ Գրիգոր ամիրայի աքսորումը եւ վերադարձը: — Մեծ սովի ժամանակ Կոստանդնուպօլսոյ աղքատ ժողովրդի Անատօլու աքսորուելոց ազատուիլը..	83
ԺԴ. Պեզճեան ազատուում եւ մի գլխատման վտանգից, եւ ապա ընդունում եւ ԹԱՍՎԻԻԻ ՀԻԻՄՍՈՅՈՒՆ կոչուած ամենաբարձր շքանշանը.....	88
ԺԵ. Պեզճեան արքունական հրովարտակ ստանում եւ ազգային մայր եկեղեցւում իւր գերեզմանը շինել տալու.—Երուսաղեմում Քրիստոսի Տեառն մերոյ Ս. գերեզմանին վերայ Ս. պատարագը մատուցանելու արտօնութիւնը ստանում եւ Հայ ազգի համար.....	94

ԺԶ. Պեզճեան Սուլթանի հետ ճանապարհորդութիւններ անում եւ — Ճանիկ ամիրայ Շումնու աքսորուելով, Պեզճեանի միջոցաւ վերադառնում եւ աքսորից.—Եհնիքարուցի Զաքար ռէիզ անուն բուրք նաւավարը.....	96
ԺԷ. Վառօդապետ եւ ճարտարապետ ամիրաների մահը.—Տնանկ աղքատների համար ողորմութեան սնտուկի հաստատութիւնը: — Եկեղեցիների եկամուտների բազաւորական գրաւմունքից ազատուիլը.....	103
ԺԸ. Ճանիկ, Մազսուտ եւ Խնդիր ամիրաների մահամերձ բանտարկելութիւնը, եւ նորանց ազատութիւնը.....	112
ԺԹ. Դպրոցների, եկեղեցիների եւ Ս. Փրկչի անուանը նուիրուած մի ազգային հիւանդանոցի հիմնարկութիւնները.....	121
Ի. Պեզճեանի հիւանդանալը, Պրոսա քաղաք գնալ եւ անտի վերադառնալը. — Սուլթանի այցելութեանը արժանանալը ..	129
ԻԱ. Պեզճեանի մահը եւ նորա յուղարկաւորութեան փառաւոր հանդէսը.....	139
— Յանելուած	157

107. ...
 108. ...
 109. ...
 110. ...
 111. ...
 112. ...
 113. ...
 114. ...
 115. ...
 116. ...
 117. ...
 118. ...
 119. ...
 120. ...
 121. ...
 122. ...
 123. ...
 124. ...
 125. ...
 126. ...
 127. ...
 128. ...
 129. ...
 130. ...
 131. ...
 132. ...
 133. ...
 134. ...
 135. ...
 136. ...
 137. ...
 138. ...
 139. ...
 140. ...
 141. ...
 142. ...
 143. ...
 144. ...
 145. ...
 146. ...
 147. ...
 148. ...
 149. ...
 150. ...
 151. ...
 152. ...
 153. ...
 154. ...
 155. ...
 156. ...
 157. ...
 158. ...
 159. ...
 160. ...
 161. ...
 162. ...
 163. ...
 164. ...
 165. ...
 166. ...
 167. ...
 168. ...
 169. ...
 170. ...
 171. ...
 172. ...
 173. ...
 174. ...
 175. ...
 176. ...
 177. ...
 178. ...
 179. ...
 180. ...
 181. ...
 182. ...
 183. ...
 184. ...
 185. ...
 186. ...
 187. ...
 188. ...
 189. ...
 190. ...
 191. ...
 192. ...
 193. ...
 194. ...
 195. ...
 196. ...
 197. ...
 198. ...
 199. ...
 200. ...

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0340626

